

JULIJA RAČIUVIENĖ

Lietuvos istorija

pagrindinei mokyklai
su regioninės istorijos elementais

Wydanie pierwsze

Puńsk 2010
Wydawnictwo „Aušra” Sp. z o.o.
WWW.PUNSKAS.PL

Lietuvos istorija pagrindinei mokyklai su regioninės istorijos elementais
Historia Litwy dla szkoły podstawowej z elementami historii regionalnej

Opracowanie

Julija Račiūvienė

Redaktor

Nijola Birgiel

Okładka, ilustracje i mapy

Eglė Valiūtė

Zdjęcia

Sygit Birgiel, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro archyvas, „Aušros“ leidyklos archyvas i inni

Redaktor techniczny

Sygit Birgiel

Korekta

Biruta Ołów

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego dla mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym do nauczania historii Litwy, na podstawie opinii rzeczoznawców: prof. dr. hab. Mieczysława Jackiewicza, prof. zw. dr. hab. Adama Suchońskiego, dr Any Romančuk.

Etap edukacyjny: II.

Typ szkoły: szkoła podstawowa (kl. IV-VI).

Rok dopuszczenia 2010.

Książka jest finansowana przez Ministerstwo Edukacji Narodowej

© Wydawnictwo „Aušra” Sp. z o.o.

ISBN 978-83-60625-38-5

Wydawnictwo „Aušra” Sp. z o.o., ul. A. Mickiewicza 23, 16-515 Puńsk
Arkuszy drukarskich 10,5

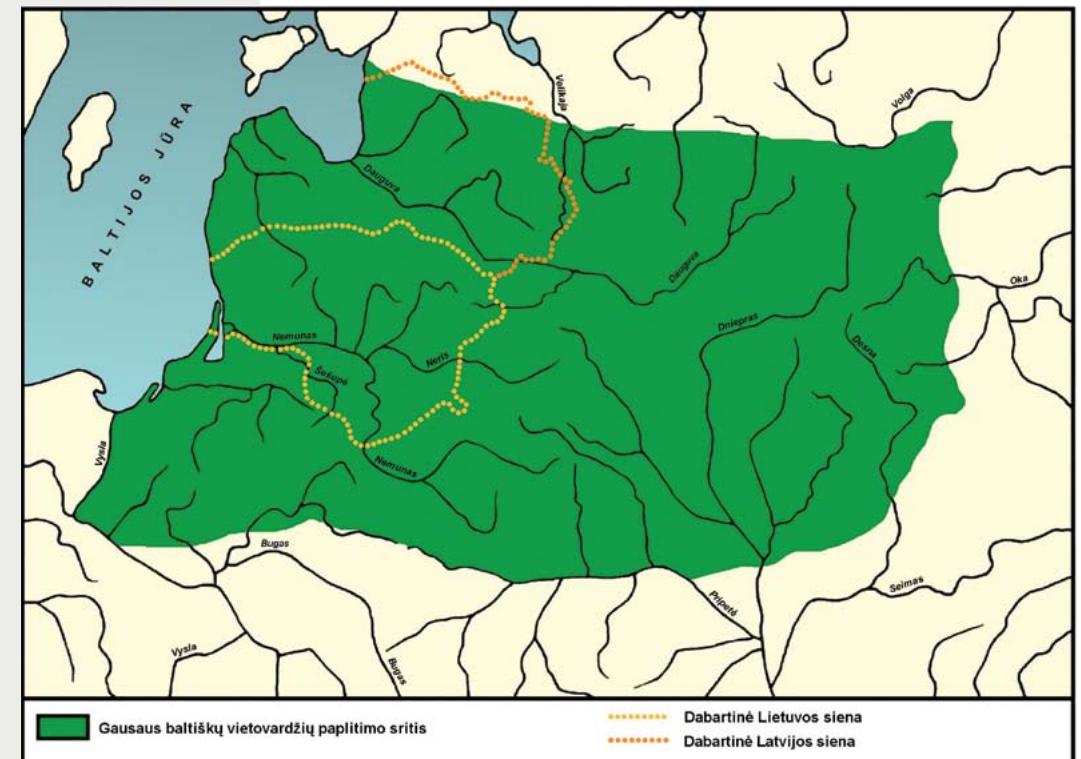
Skład, łamanie, druk i oprawa Wydawnictwo „Aušra”
www.punskas.pl

I. BALTAI

Baltų gentys ir jų gyvenamoji teritorija

Pirmieji gyventojai Lietuvos teritorijoje pasirodė prieš 12–13 tūkstančių metų, atšilus orams ir ledynams pasitraukus į šiaurę. Jie buvo klajokliai, dažnai keldavosi iš vienos į vietą. Įsikurdavo prie upių, ežerų. Atšilus klimatui, vienoje vietoje apsigyvendavo ilgesniam laikui. Išmoko medžioti, naudodami lankus ir titnago antgalius, žvejodavo upėse bei ežeruose.

Pirmieji
gyventojai

Baltiškų vietovardžių paplitimas

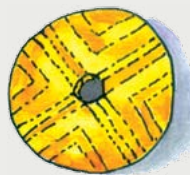
Aisčių (baltų)
paminėjimas

Pirmasis mūsų protėvių apie 98 m. paminėjo romėnų rašytojas Publijus Kornelijus Tacitas. Savo veikale „Germanija“ jis juos pavadino aisčiais¹. Jokiuose kituose rašytiniuose šaltiniuose nerandame bendro visų mūsų protėvių genčių vardo. XIX a. viduryje vokiečių mokslininkas Georgas Neselmanas pasiūlė prie Baltijos jūros gyvenančius ir panašia kalba kalbančius žmones vadinti baltais. Šis vardas vartojamas ir dabar.

Medžiotojai prie savo palapinės

Prekyba gintaru

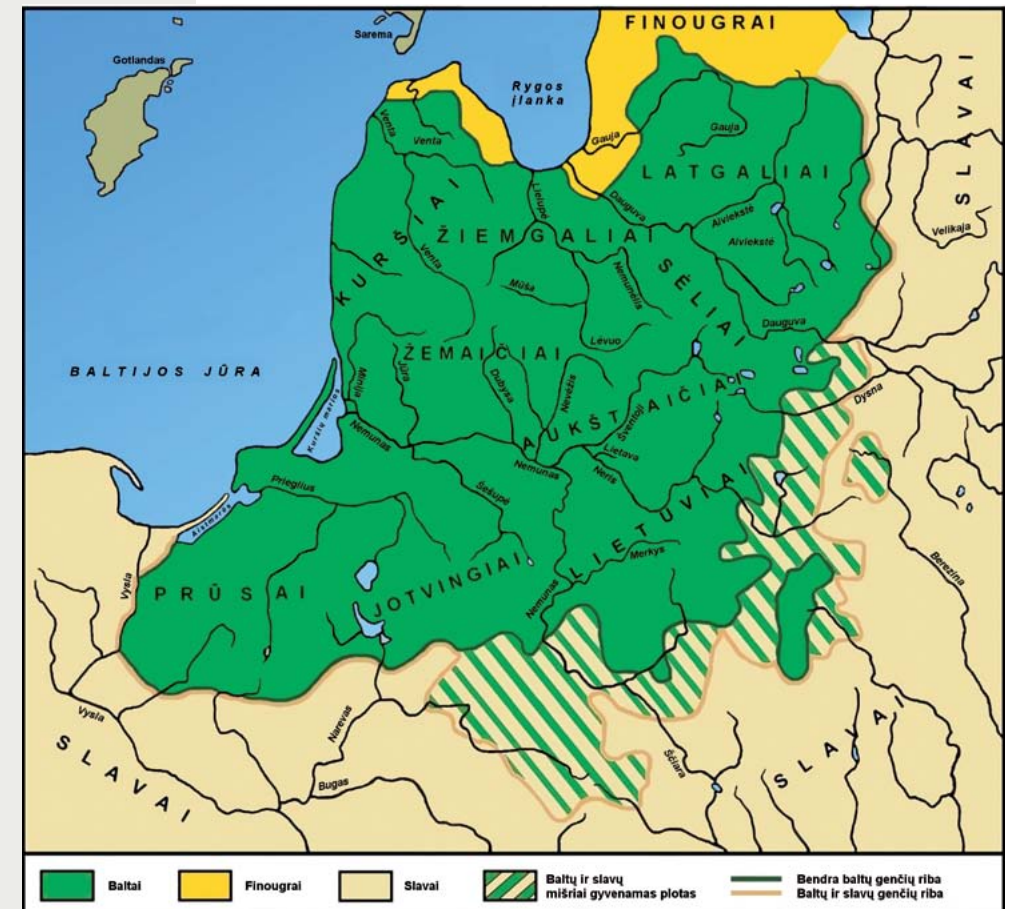
Gintaro skridulys

Kodėl būtent romėnai rašė apie baltus? Rašytiniai šaltiniai ir archeologiniai duomenys rodo, kad jau I–VI a. mūsų protėviai palaikė prekybos ryšius su senovės Romos gyventojais. Apie tai byloja Lietuvos teritorijoje randami romėniški žalvariniai indai, papuošalai, monetos. Romėnai iš baltų pirkdavo gintarą. Dažnai mainais atveždavo įvairių savo prekių.

¹ Aisčiai – Baltijos jūros rytų krante gyvenusios gentys.

Baltų genčių
teritorija

Baltų gentys formavosi apie 1000 metų. Jų gyvenamoji teritorija nuo Vyslos iki Volgos aukštupio ir Okos upės rytuose siekė šiaurinio Maskvos miesto ribas. Baltams priklausė: prūsai, jotvingiai, lietuviai, latgaliai, žiemgaliai, kuršiai, sėliai, žemaičiai ir aukštaičiai. Kuršiai, žiemgaliai ir sėliai gyveno dabartinės Lietuvos ir Latvijos žemėse. Su-

Baltų gentys

sidarant lietuvių ir latvių tautoms, šios gentys įsiliejo į jas. Lietuviai ir latviai (latgaliai) vėliau sukūrė savo valstybes. Kadangi abi tautos yra kilusios iš bendrų protėvių, todėl panašios ne tik jų kalbos, bet ir kultūra.

Kitos dvi baltų gentys – prūsai ir jotvingiai. Prūsai gyveno į vakarus nuo kuršių. Jų žemės siekė iki Vyslos.

Jotvingių gyvenamoji teritorija – dabartinės Baltarusijos vakarai, Lenkijos šiaurės rytų dalis ir Lietuvos pietūs, daugiausia Nemuno pakrantės.

Svarbiausi baltų genčių kaimynai iki XIII a. buvo slavai (lenkai, rusėnai) ir finougrai (lyviai, estai).

XIII a. pirmojoje pusėje Mazovijos kunigaikštis Konradas Mazowieckis pasikvietė vokiečių riterius kryžiuočius². Ilgainiui jie sukūrė savo valstybę – Kryžiuočių ordiną. Maždaug tuo pačiu laiku prie Dauguvos upės įsikūrė Kalavijuočių³ ordinas. Naujieji baltų kaimynai (kryžiuočiai ir kalavijuočiai) puolė juos iš šiaurės ir pietų, todėl buvo labai pavojingi.

ĮSIDĖMĖKITE!

- Baltai susiformavo prieš 4 tūkstančius metų.
- Buvusiose jotvingių žemėse įsikūrė Punksas, Seinai ir Suvalkai. Šis kraštas vadinamas Suvalkija, arba Sūduva.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kada Lietuvos teritorijoje apsigyveno pirmieji žmonės?
2. Sužinokite, kur gyveno romėnai. Pasamprotaukite, kodėl jie rašė apie baltus.
3. Kas buvo baltų kaimynai? Parodykite jų gyvenamąsias vietas žemėlapyje.

² Kryžiuočiai buvo Švč. Mergelės Marijos brolių ordinas, įkurtas 1190 m. Dažniausiai jis vadinamas Kryžiuočių, arba Vokiečių, ordinu. Jo riteriai vilkėjo baltus apsiaustus su dideliais juodais kryžiais. Buvo pavaldūs popiežiui ir Šv. Romos imperijos imperatoriui. Jų tikslas – krikštyti (kalaviju ir ugnimi) pagonių tautas.

³ Kalavijuočiai – Kristaus kariuomenės brolių ordinas, įkurtas 1202 m. Vadinamas dar Livonijos ordinu. Užimtose žemėse Ordino broliai skelbė krikščionybę. Vilkėjo baltus apsiaustus su raudonais kryžiais ir kalavijais.

Baltų buitis ir tikėjimas

Baltų gentys gyveno tolokai nuo pagrindinių kelių, prekybos centrų, sunkiai įžengiamuose Šiaurės ir Rytų Europos miškuose, todėl jas mažai veikė kitų tautų kultūra.

Jau Tacito laikais (I a.) baltai buvo sėslūs¹ žemdirbiai ir gyvulių augintojai. Žemę dirbo kapliais, vėliau arklais. Darbo įrankius: kirvius, peilius, durklus, ietigalius, baltai gaminosi iš titnago, akmens, kaulo ir medžio.

Jaučiais aria

Vėliau ėmė gaminti dirbinius iš žalvario². Pirmieji geležiniai darbo įrankiai pradėti vartoti apie 500 m. pr. m. e.

Baltai sėjo kviečius, miežius, soras ir kitus javus. Augino karves, avis, ožkas, arklius, buvo prisijaukinę šunį. Giriose medžiodavo, kopdavo medų, upėse – žvejojavo. Prekiavo su kitais kraštais. Didžiausias baltų turtas buvo gintaras. Be jo, prekiauta miško žvėrių kailiais, javais, net žuvimis.

Gyvenvietės kūrėsi žemdirbystei tinkamose vietose, arčiau gerų ganyklų, pievų. Baltai gyvenvietes įtvirtindavo žemių pylimais ir medinėmis sienomis. Tokios įtvirtintos kalvos vadinamos piliakalniais.

¹ Sėslus – nuolat gyvenantis toje pačioje vietoje.

² Žalvaris – naudotas įrankiams, ginklams ir papuošalams metalo lydiny.

Darbo įrankiai

Antgaliai:

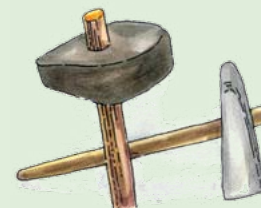

a. titnaginiai

b. geležiniai

Kirvis ir kirvukai:

a. akmeninis kovos kirvis ir kirvukas

b. žalvariniai kirvukai

Piliakalniai

Trinamosios girtos

Dievai

Akmeniniai kapliai
ir seniausieji arklai

Soros

Daugėjant piliakalnių sodybose žmonių, darėsi ankšta, todėl imta keltis į pašlaites ir ten kurti naujas sodybas. Ant piliakalnių likusios gyvenvietės toliau buvo tvirtinamos ir ilgainiui virto pilimis – slėptuvėmis. Kilus pavojui, į jas subėgdavo visos apylinkės gyventojai.

Baltai buvo sudievinę visą gamtą. Jiems atrodė, kad aplink gyvena ypatingos būtybės, galinčios daryti gera ir pikta. Ligą, gyvulių marą, sausrą, liūtį, gaisrą ar kitą nelaimę jie laikė siautėjančių blogųjų dvasių darbu. Žmonės visai stengėsi palenkti savo pusėn gerąsias dvasias ir nugalėti blogąsias. Mūsų protėviai garbino medžius (ypač ąžuolus), šaltinius, upes, ežerus, kalnus ir kalnelius, akmenis. Buvo tikima, kad medžiuose apsigyvena mirusiųjų vėlės.

Gyvenamasis būstas

Moliniai indai, šaukštas
ir titnaginį peilisAukščiausioji
dievybė

Baltai tikėjo pomirtiniu gyvenimu. Mirusiuosius degino, vėliau laidojo kartu su ginklais, papuošalais, žirgais ir kitais daiktai, nes tikėjo, kad aname pasaulyje jiems prireiks visko, ką naudojo būdami žemėje.

Baltai turėjo daug dievų. Aukščiausioji dievybė buvo Dievas – dangaus šviesos, dienos, taikos ir bičiulystės globėjas. Jis skatino augalijos augimą, buvo teisingas ir išmintingas. Visų galingiausias baltų dievas – Perkūnas. Jis buvo įsivaizduojamas kaip jaunas, stiprus vyras su varine barzda ir kirviu rankoje. Perkūnas buvęs nepermaldujamas, bet teisingas. Žmonės jį labai gerbė ir jo bijojo. Jie manė, kad Perkūnas lekia per dangaus kalnus ugnine dvirate karieta, o jos ratai skelia kibirkštis.

Baltai tikėjo, kad pirmasis pavasario griaustinis priekliąs žemę – tik tuomet pradėdanti dygti žolė, žaliuoti medžiai. Žemė ir vanduo apsivalo nuo piktuųjų jėgų, galima maudyti ir imtis ūkio darbų. Perkūnas kovojęs su piktais žmonėmis. Jis neapkentęs melagių, vagių, pagyrūnų, saviemylių. Jo didžiausias priešas – Velinas, arba Velinas.

Velinas buvo laikomas pasaulio tvarkos saugotoju, vandenų, akmenų ir nakties valdovu. Jį žmonės siejo su vaisingumu, galvijais ir turta. Velinas buvęs karingas, kerštingas

Perkūnas

Dievų trejybė: Pikuolis, Perkūnas ir Patrimpas

ir piktas, baudęs mirtimi. Jis taip pat galėjęs keisti savo pavidalą – pasiversti vilku ar piktu šunimi. Manoma, kad Velnias gyvenęs pelkėse, nešiodavęs didžiulius akmenis, sugėbėdavęs net savo pėdą įspausti akmenyje.

Be dievų, buvo ir deivės. Pagrindinės deivės, teikiančios ir atimančios gyvybę, buvo trys: Laima, Ragana, Žemyna. Nuo jų priklausęs žmogaus gyvenimas ir mirtis. Žmogui gimti ir laimingai gyventi lemdavusi deivė Laima. Ji pasirodydavusi gegutės pavidalu ir kukuodama pranašavusi laimę ar nelaimę. Buvo manoma, kad ši deivė verpia žmogaus gyvenimo siūlą. Žmogus – tarsi verpstelis, ant kurio vyniojasi gyvenimo siūlas. Kai verpstelis pilnas, prisuktas, siūlas nutrūksta ir žmogus miršta. Šalia Laimos buvo mirties deivė – Giltinė. Jos abi dažnai vadintos seserimis, todėl vaizduojamos jojančios ant vieno žirgo. Giltinė – tai moters pavidalo mirtis. Jos liežuvis ilgas, pilnas mirčių nuodų. Ką ji įgeldavusi, tas ir mirdavęs.

Mirties ir atgimimo deivė – Ragana. Ši deivė būdavusi nepaprastai graži arba labai baisi – susivėlusiais plaukais, ilgais nagais. Ji galėdavusi sumaišyti žmogui protą, pavertti jį gyvuliu, atimti karvėms pieną, padaryti kitų blogų darbų. Ragana taip pat galėdavusi pasiversti ožka, kale, kiaule, kumele, pele, rupūže, gyvate, vabalu, šarka, kurapka, kregžde, lydeka.

Deivės

Apeiginė lazda

Alkavietės, aukurai, vaidilutės

Aukuras

Žemyna, arba Žemė – gyvybę teikianti, augimą ir derlingumą skatinanti deivė. Žemyna buvo laikoma šventa, tyra, teisinga. Piktadarius ši deivė prarydavusi. Medeinė, arba Medeina – tai miškų ir medžių deivė.

Ugnies garbinimas siekia žilą senovę. Jis kilo iš klajoklių laužo ugnies kulto³. Kadangi lauke kūrenta laužo ugnis ilgus amžius gynė žmones nuo tamsos, šalčio, plėšrių žvėrių ir priešų, ji buvo laikoma antgamtine, nepaprasta. Parnešta į namus, ji neprarado savo ypatingos galios. Namų židinyje jungė drauge gyvenančią ir dirbančią giminę, visą bendruomenę. Degančią ugnį žmonės suvokė ne kaip degimo procesą, o kaip nematomą gyvą būtybę, turinčią dieviškąją jėgą, esančią pasaulio gyvenimo simboliu. Ugnies deivės vardas – Gabija.

Tarp moteriškųjų dievybių gana svarbią vietą užėmė meilės ir laisvės deivė Milda. Jai buvo skirtas balandžio mėnuo. Manoma, kad Milda važinėja oro vežimu, traukiama dviejų baltų balandžių. Jos sūnus buvęs sparnuotas nykštukas, galėdavęs paveikti žmonių širdis meilės nuodais.

Baltų deivių būta daug. Čia paminėtos tik pačios svarbiausios. Buvo manoma esant dievų trejybę, kurią sudarė Pikuolis, Perkūnas ir Patrimpas.

Senovėje baltų gyvenamojoje teritorijoje būta šventyklų. Apie tai byloja archeologiniai radiniai, rašytiniai šaltiniai, legendos. Istoriniuose šaltiniuose minima ir archeologiniais tyrimais patvirtinta yra Vilniaus šventykla. Joje buvo kūrenama šventoji ugnis, kurią prižiūrėjo žynys. Tos šventyklos vietoj vėliau pastatyta Vilniaus katedra.

Seniausios maldų vietos – šventyklos buvo apskritos. Jų centre stovėjo stulpas, jungiantis tris Visatos dalis: dangų, žemę ir požemį. Šis stulpas tapatintas su Pasaulio medžiu, esančiu Visatos centre.

Senovės lietuvių religinio kulto vietos vadinamos alkais, alkomis arba alkavietėmis. Dažniausiai joms buvo

³ Kultas – garbinimas; apeigos, maldos.

Moteriški drabužiai
ir papuošalai

Lietuvė V–VI a.

Kriviai, vaidilos

parenkamos aukštos vietos – kalneliai, nedidelės laukymės, šventieji miškėliai, pievutės prie upelių ar jų santakų. Alkuose buvo įrengti aukurai iš akmenų su įdubimu. Čia buvo kūrenama amžinoji ugnis ir aukojama.

Amžinąją ugnį saugodavo žynys arba vaidilutės⁴. Jos vilkėjo baltais drobės drabužiais, ant galvos nešiojo vainiką. Vaidilutės turėdavusios duoti skaistybės įžadus. Už įžadų sulaužymą, kaip ir už ugnies užgesinimą, joms grėsė mirtis.

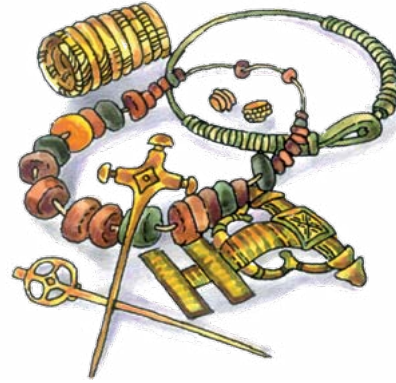
Amžinąją ugnį prižiūrėdavo, aukodavo, gydydavo ligonius, iš ugnies burdavo ir pranašaudavo ateitį kriviai⁵ arba vaidilos⁶. Vaidilos dar būdavo ir kanklininkai. Jie apdainuodavo karo žygius. Visi vaidilos buvo kunigaikščių patarėjai. Vyriausias iš krivių vadintas krivių krivaičiu. Jis buvo labai gerbiamas ir net laikomas šventuoju. Kriviai gyvendavo prie šventyklų ir savo pareigas eidavo iki pat mirties. Vilkėdavo baltus drabužius, ant galvos turėdavo plačią kepurę, rankoje laikydavo valdžios simbolį – krivulę (išraitytą lazda).

Senovės baltai bendravo su dievais ir aukodavo jiems aukas. Aukoms skirdavo dažniausiai maistą. Aukojo net ir mirusiesiems. Pomirtinis pasaulis buvo vadinamas dausomis. Mirusiųjų vėlių gyvenimas tęsėsi smėlio kalvelėse, vėliau kalneliuose. Manyta, kad vėles susikviečia ant kalno gyvenantis dievas.

⁴ Vaidilutės – senovės lietuvių ir prūsų šventosios ugnies saugotojos, davusios skaistybės įžadus.

⁵ Krivis – senovės lietuvių dvasininkas, žynys.

⁶ Vaidila – senovės lietuvių ir prūsų pagonių vyresnysis kunigas, žynys. Jis mokėjo išgauti ugnį, grūdinti plieną, žolėmis gydyti sergančiuosius, pasakodavo sėjos ir pjūties metą.

Papuošalai

Vėlės

Mirusiojo vėlės atsiskyrimas nuo kūno nereiškė, kad nutrūksta jo ryšiai su gyvaisiais. Jis kartais lankydavęs gyvuosius, todėl vėlei paliekama vieta prie Kūčių stalo. Senovės baltai tikėjo žmogaus nemirtinga siela – amžinąja gyvybės jėga. Ji liekanti žemėje, įsikūnijanti medžiuose, gėlėse, paukščiuose. Mirštantį ji aplesdavo su paskutiniu atodūsiu ir tuoj pat persikeldavo į kitą – gyvą kūną. Vyrų dvasia – dažniausiai į ąžuolus, beržus, uosius, moterų – į egles ir liepas. Siela galėdavusi pereiti ir į paukščius: moters – į gegutę ar antį, vyro – į sakalą, balandį, varną ar gaidį. Iki dvidešimtojo šimtmečio pradžios senose kapinėse nekirsta medžių, nes buvo manoma, kad medžiais ir kapinių žole teka mirusiųjų kraujas.

AR ŽINOTE, KAD...

Galima savo akimis pamatyti, kaip žmonės gyveno senovėje. Kasmet vyksta įvairūs archeologijos festivaliai. Labiausiai žinomi Lietuvoje – „Gyvosios archeologijos dienos“ Kernavėje ir „Apuolė 854“ Apuolėje. Tai senovės genčių amatų ir karybos šventės. Lenkijoje panašus festivalis vyksta Šveicarijoje netoli Suvalkų.

Kernavė: puodo lipdymas

Indas iš medžio tošies

Aukos

Dzūkė III–IV a.

Šeimoje kiekvienas turėjo savo pareigas

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kuo vertėsi baltai?
2. Papasakokite, kaip kūrėsi baltų gyvenvietės.
3. Ką tikėjo senovės baltai?
4. Apibūdinkite baltų tikėjimą. Išvardykite svarbiausius dievus ir papasakokite, kaip juos žmonės įsivaizdavo.

Prūsų ir jotvingių likimas

Prūsai buvo stipriausi iš vakarų baltų. Jų žemės vakaruose siekė Vyslos žemupį, pietuose ir pietryčiuose Vyslos žemupio ir Narevo dešiniųjų intakų aukštupius, rytuose Mozūrijos ežeryną. Prūsai ilgą laiką didvyriškai gynėsi nuo danų, švedų, lenkų ir kryžiuočių. Prūsams užkariauti Lenkijos kunigaikščiai į pagalbą pasikvietė Kryžiuočių ordiną. Nors prūsai buvo narsūs kariai, tačiau dėl nuolatinių kovų, kaimyninių tautų puolimų jie neįstengė sukurti savo valstybės. 1260 metais prasidėjo Didysis prūsų sukilimas (1260–1274), kuriam vadovavo Herkus Mantas.

Didysis prūsų sukilimas

Atminimo akmuo Herkui Mantui

Herkus Mantas

Vaikystėje jis buvo patekęs pas vokiečių vienuolius į nelaisvę ir buvo laikomas Magdeburge. Ten išmoko vokiškai, išėjo riterio mokslus. Nelaisvėje įgytas karo mokslo žinias panaudojo kovai su kryžiuočiais.

Pirmą kartą sukilėliai laimėjo 1261 m. Prūsus sėkmė lydėjo ketverius metus. Tačiau jiems buvo vis sunkiau kovoti su stipresniu priešu. Herkus Mantas buvo suimtas ir žiauriai nužudytas. Žuvo ir kiti sukilimo vadai.

Senovės baltų kovų brolijos „Vilkatlakai“ kariai

Prūsai su kryžiuočiais kariavo net 14 metų, kol 1274 m. galutinai sukilimą pralaimėjo. Ordinas pavergė visas jų žemes nuo Vyslos iki Kuršių marių, įkurdamas ten savo didžiulę ir galingą valstybę – Kryžiuočių ordiną. Dalis prūsų buvo nužudyta, dalis pabėgo į Lietuvą, kiti suvokietėjo. Prūsų sukilimas ir jotvingių pasipriešinimas kuriam laikui sustabdė kryžiuočių veržimąsi į Lietuvą. Tai leido sustiprėti Lietuvos valstybei.

Jotvingiai, kita baltų genčių grupė, iki XIII a. pabaigos gyvenusi dabartinės Lietuvos pietuose, Baltarusijos vakaruose ir Lenkijos šiaurės rytų dalyje. Jų gyvenamosios teritorijos ribos nėra visiškai aiškios.

Atminimo akmuo Skomantui

Šiurpilio piliakalnio viršūnė

X–XIII a. jotvingiams dažnai tekdavo kariauti su Rusija ir Lenkija. XIII a. pirmojoje pusėje juos daugiausia puolė kryžiuočiai. Nepaisant to, jie dar sugebėjo padėti broliams prūsams kovoti su Kryžiuočių ordinu (per Didįjį prūsų sukilimą).

Jotvingiai buvo labai karingi ir narsūs. Priešus jie puldavo netikėtai. Pelkėtame ir miškais apaugusiame krašte buvo geros sąlygos pulti iš pasalų.

Jotvingių piliis Ožkiniuose: vartai ir pilies vaizdas

Eglinės piliakalnis

Jotvingių sukilimas Skomantas

Nugalėję prūsus ir užėmę jų žemes, kryžiuočiai dar įnirtingiau ėmė kovoti su jotvingiais. 1278–1283 m. sukilimą prieš kryžiuočius jotvingiai pralaimėjo. Jų vadas Skomantas norėjo suburti visas jotvingių gentis į vieną valstybę, tačiau jam tai nepavyko. Jotvingiai neatsilaikė kryžiuočiams, kadangi nesukūrė savo valstybės. Nei prūsams, nei jotvingiams neatėjo į pagalbą lietuviai, kurie tuo metu, nužudžius Mindaugą, turėjo savų rūpesčių.

Klevų piliakalnis

Per kruvinus mūšius daug jotvingių nužudyta ir paimta į nelaisvę. Kai kurie pabėgę surado prieglobstį lietuvių žemėse. Jotvingių gyvenamojoje teritorijoje žmonių liko nedaug ir jie gyveno gana pakrikai. Kad čia visą laiką būta kiek jotvingių, byloja išlikę piliakalniai, upių, ežerų pavadinimai, vietovardžiai (pvz., Seina, Seinai, Seivai, Leipalingis, Šiurpilis, Ančia, Vygriai ir kt.).

Ištuštėjęs jotvingių kraštas apaugo miškais. Jotvingių žemes siekė valdyti kryžiuočiai, tačiau Lietuvos kunigaikščiai nenorėjo jų atiduoti. Nuspręsta teritoriją pasidalinti. Pralaimėję Žalgirio mūšį, kryžiuočiai sutiko tartis dėl Sūduvos. 1422 m. Melno sutartimi bemaž visas jotvingių kraštas atiteko Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei.

XVI a. antrojoje pusėje į buvusias jotvingių žemes atsikėlė lietuviai nuo Merkinės ir Punios. Įkurta Seivų seniūnija. 1559 m. dokumentuose jau minimas Seivų dvaras. Girininkiją valdant vėliavininkui Stanislovui Zalivskiui, iškilo ir Punkskas. Gavęs karaliaus Žygimanto III Vazos leidimą, 1597 m. St. Zalivskis įsteigė Punksko parapiją ir pastatė pirmąją medinę bažnyčią. Vėliau Punkskui suteiktos miesto teisės ir šv. Petro herbas.

Jotvingių žemių apgyvendinimas

Jotvingių kapavietė Šveicarijoje

Punksko parapijos steigiamasis dokumentas. 1597 m.

Jotvingių piliakalniai ir kapavietės

Istorinis ir dabartinis Punksko herbai

Kūrėsi ir aplinkiniai kaimai bei dvarai. Pirmieji istoriniuose šaltiniuose minimi Šaltėnai, Kreivėnai, Buivydžiai, Punia.

Po Pirmojo pasaulinio karo, 1918–1920 m., dėl Suvalkijos kovojo lietuviai ir lenkai. Lietuviai šį karą pralaimėjo, todėl jotvingių krašto pietvakarinė dalis atiteko Lenkijai. Suvalkijoje, Seinų ir Punksko krašte, dar ir dabar gyvena daug lietuvių.

Ankstesnius šio krašto gyventojus jotvingius mena išlikę piliakalniai ir kapavietės. Juos stengiamasi ištirti ir išsugauti kitoms kartoms.

Labiausiai žinomas Eglinės piliakalnis. Jį kasinėję archeologai rado keramikos ir kaulo dirbinių, daug bronzos papuošalų ir jų likučių. Radiniai saugomi Varšuvos archeologijos muziejuje. Dar vienas piliakalnis yra Klevų kaime.

Didinga jotvingių pilis buvusi Šiurpilyje. Šalia Suvalkų, Šveicarijos kaime, išliko jotvingių kapavietės.

Ožkiniuose, netoli Punksko, statoma Jotvingių ir prūsų gyvenvietė.

AR ŽINOTE, KAD...

- Jotvingiai dar vadinami sūduviais. Šis pavadinimas tikriausiai kilęs iš Šešupės kairiojo intako vardo Sūduonia.
- Punksko parapijos archyve saugomi trys karališkieji dokumentai – 1597, 1600 ir 1606 metų. Pirmajame įvardytos didiko St. Zalivskio bažnyčiai dovanotos žemės. Jame taip pat rašoma, kad Punksko parapijos klebonas turi būti lietuvis arba mokėti lietuviškai.
- Seinai įkurti apie 1593–1602 m. Jų įkūrėjas Jurgis Grudzinskis. Jo pastangomis pastatyta medinė šv. Jurgio bažnyčia ir dar prieš 1602 m. įkurta Seinų parapija.

1260–1274

Didysis prūsų sukilimas

1278–1283

jotvingių sukilimas

apie 1593–1602

įkurta Seinai ir parapija

1597

įkurta Punksko parapija

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Su kuo kariavo prūsai ir jotvingiai?
2. Kaip jums atrodo, kodėl prūsai ir jotvingiai pralaimėjo?
3. Aplankykite Jotvingių ir prūsų gyvenvietę Ožkiniuose.
4. Papasakokite, ką žinote apie savo gyvenamosios vietovės (arba artimiausio miesto) įkūrimą.

Pirmasis Lietuvos
vardo paminėjimas

Arkivyskupo
Brunono misija

Šv. Brunonas

II. LIETUVOS VALSTYBĖS SUSIDARYMAS

Lietuvos vardo paminėjimas

Lietuva pirmą kartą paminėta nedidelio Vokietijos miesto Kvedlinburgo analuose¹ 1009 metais. Žinutė yra susijusi su misionieriaus² Brunono veikla. Jis vykęs krikštyti pagonių³.

Iš pradžių arkivyskupo Brunono misija buvusi sėkminga. Kaip rašoma kituose to meto šaltiniuose, jam pavyko pakrikštyti kunigaikštį Netimerą ir jo pavaldinius.

Netimero krikštas. Pažaislio vienuolyno freska

Tačiau kito kunigaikščio už pagoniškujų dievų išniekinimą misionierius ir visi jo palydovai buvo nužudyti. Apie šį įvykį Kvedlinburgo metraštyje rašoma:

¹ Analai – metraštis.

² Misionierius – žmogus, dirbantis misijų darbu, aiškinantis tikėjimo tiesas.

³ Pagonis – pagonystės išpažinėjas. Taip krikščionys vadino nekatalikų tikėjimo žmones, nekrikštytuosius, kurie garbino daug dievų ir buvo sudvasinę visą gamtą.

tuus Bruno qui cognominatus
monachus. XI. sua conu-
it. Litua à paganus cap-
VII. Id. Martij pocijt cool
sis episcopus: Cui successi-
nica die palmarum qu

Kvedlinburgo
metraščio ištrauka

Lietuvos vardo
kilmė

„Šventasis Brunonas, vadinamas Bonifacu, arkivyskupas ir vienuolis (...), Rusios ir Lietuvos pasienyje pagonių nužudytas su aštuoniolika saviškių kovo 9 d., nukeliavo į dangų”.

1009 metai – nepaprastai reikšminga Lietuvos istorijos data. Tada Lietuva pirmą kart istoriniame šaltinyje pavadinta tikroju vardu (Litua). Ji minima ir vėlesniuose dokumentuose.

Lietuvos vardas kildinamas iš Neries intako – Lietavos (vadinamos dar Lietauka) upelio pavadinimo.

Manoma, kad XI a. pradžioje Lietuvos teritorija – tai žemės tarp Nemuno vidurupio ir Neries, toliau Kernavė, Nemenčinė ir Maišiagala. Lietuvos žemės buvusios ir dešiniame Šventosios krante, tarp Anykščių ir Viešintų.

Kernavės piliakalniai

Lietuvos vardo
tūkstantmečio
paminėjimas

2009 m. Lietuva iškilmingai šventė vardo paminėjimo tūkstantmetį. Ta proga lietuvių jachta „Ambersail” per 9 mėnesius apiplaukė visus pasaulio kraštus, kuriuose yra lietuvių bendruomenės. Šios misijos pavadinimas „Tūkstantmečio odisėja. Vienas vardas – Lietuva”. Jachtos kapitonas kvietė pasaulio lietuvius vieningai švęsti Lietuvos vardo tūkstantmetį. Liepos 5 d. 21 val. (Lietuvos laiku) lietuviai – gyvenantys Lietuvoje ir kitose pasaulio šalyse – kartu giedojo Lietuvos himną. Tai pirmas toks įvykis Lietuvos istorijoje.

Lenkijoje himnas buvo giedamas Varšuvoje, Gdanske, Suvalkuose, Seinuose ir Punske.

2009 m. liepos 5 d. Lietuvos himnas giedamas Punske

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kur pirmą kart buvo paminėtas Lietuvos vardas? Su kokių įvykiu jis siejamas?
2. Pasvarstykite, kodėl Lietuva iškilmingai šventė vardo paminėjimo tūkstantmetį. Tūkstantis metų tautos ir valstybės gyvenime – tai daug ar mažai?
3. Paieškokite žinių apie tūkstantmečio iškilmes internete.

98

paminėti aisčiai
(baltai) – Tacitas

1009

pirmą kart paminėtas
Lietuvos vardas

2009

Lietuvos vardo
tūkstantmetis

Mindaugas – lietuvių žemių vienytojas

XIII a. pradėta vienyti lietuvių gyvenamas žemes ir kurti valstybę. Lietuvos valstybės susidarymo priežastys buvo vidinės ir išorinės. Visuomenė jau nebuvo vienalytė. Iškilio privilegijuotų ir priklausomų žmonių luomai. Pietiniai ir vakariniai lietuvių kaimynai jau seniai turėjo savo valstybes. Lietuvius puldavo kaimyninės tautos. Šiaurėje įsikūręs Kalavijuočių ordinas pavergė šiaurės baltų gentis, o vakaruose įsitvirtinęs Kryžiuočių ordinas ėmė pulti prūsus ir jotvingius. Pavojus grėsė ir lietuviams. Norint apsiginti reikėjo vienytis.

Manoma, kad apie 1219 m. lietuvių žemėse buvo 21 kunigaikštis. Tarp jų buvę penki vyresnieji. Vienas jų – Mindaugas. Netrukus jis panorio suvienyti visas lietuvių žemes ir tapti jų valdovu. Vienijimas užtruko. Ne visi kunigaikščiai Mindaugui iškart pakluso. Šiuos klausyti jis priverstė jėga. 1235 m. istoriniuose šaltiniuose minima Mindaugo Lietuva.

Nuo pat pradžių Lietuvos valstybę puolė kalavijuočiai ir kryžiuočiai, tariamai norėdami pakrikštyti pagonis, o iš tikrųjų siekdami užkariauti žemes ir pavergti jų gyventojus. Kad prieš puolimai liautųsi, Mindaugas su savo šeima bei dvariškiais 1251 metais priėmė krikštą. Tapęs krikščionimi 1253 m. liepos 6 d. kartu su žmona Morta jis buvo vainikuotas Lietuvos karaliumi. Karūnavimo ceremonija įvyko Vilniuje, naujai pastatytoje katedroje, dalyvaujant Livonijos magistrui¹ ir aukštiems dvasininkams.

Tai labai sustiprino Lietuvos valstybę. Ją pripažino kitos Europos šalys. Mindaugas užtikrino teisę vainikuotis ir savo sūnui, šitaip garantuodamas valdžią įpėdiniam. Be to, pasiekė, kad Lietuvos karalystė būtų priklausoma nuo popiežiaus, o ne nuo Vokietijos imperatoriaus². Dėl to jam teko perduoti Livonijos ordinui didelę dalį Žemaitijos

¹ Magistras – Kryžiuočių ir Kalavijuočių ordinų riterių viršininkas.

² Imperatorius – kai kurių valstybių valdovų titulas.

Valstybės
suvienijimas

Karalius Mindaugas

Mindaugo
krikštas
ir karūnavimas

Karalienė Morta

ir kitų Lietuvos žemių. Tačiau žemaičiai pasiduoti Ordino globalai neketino.

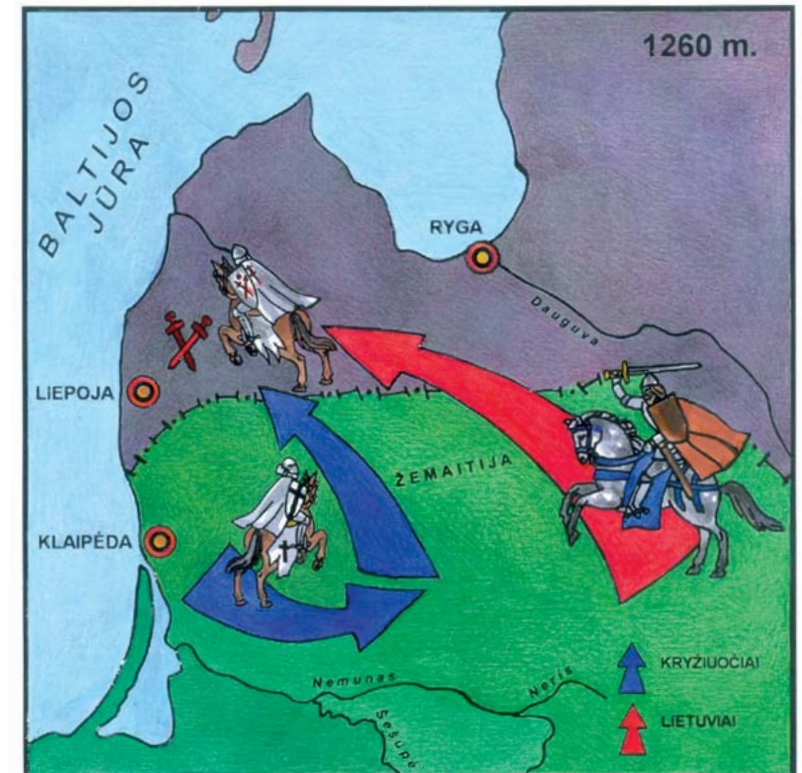
1236 m. Kalavijuočių ordino riteriai ir jų pagalbininkai puolė Lietuvą. Jie nusiaubė lietuvių žemes, išžudė gyventojus ir su grobiu keliavo namo. Ties Šiauliais (Saulė) jiems kelią pastoję žemaičiai, vadovaujami kunigaikščio Vykinčio. Įvyko mūšis. Lietuvių kariai nugalėjo kalavijuočius. Po šio mūšio Kalavijuočių ordinas 1237 metais buvo sujungtas su Kryžiuočių ordinu, tačiau jis ir toliau buvo vadinamas atskiru vardu – Livonijos ordinu, arba Livonija.

1260 metais įvyko dar vienas mūšis su vokiečiais. Prie Durbės ežero Treniotos vadovaujama lietuvių kariuomenė sumušė bendras Kryžiuočių ir Livonijos ordinų pajėgas.

Durbės mūšis buvo reikšmingiausias lietuvių laimėjimas XIII a. kovose su vokiečių riteriais. Čia galutinai žlugo Livonijos viltys užgrobti Žemaitiją.

Saulės mūšis

Durbės mūšis

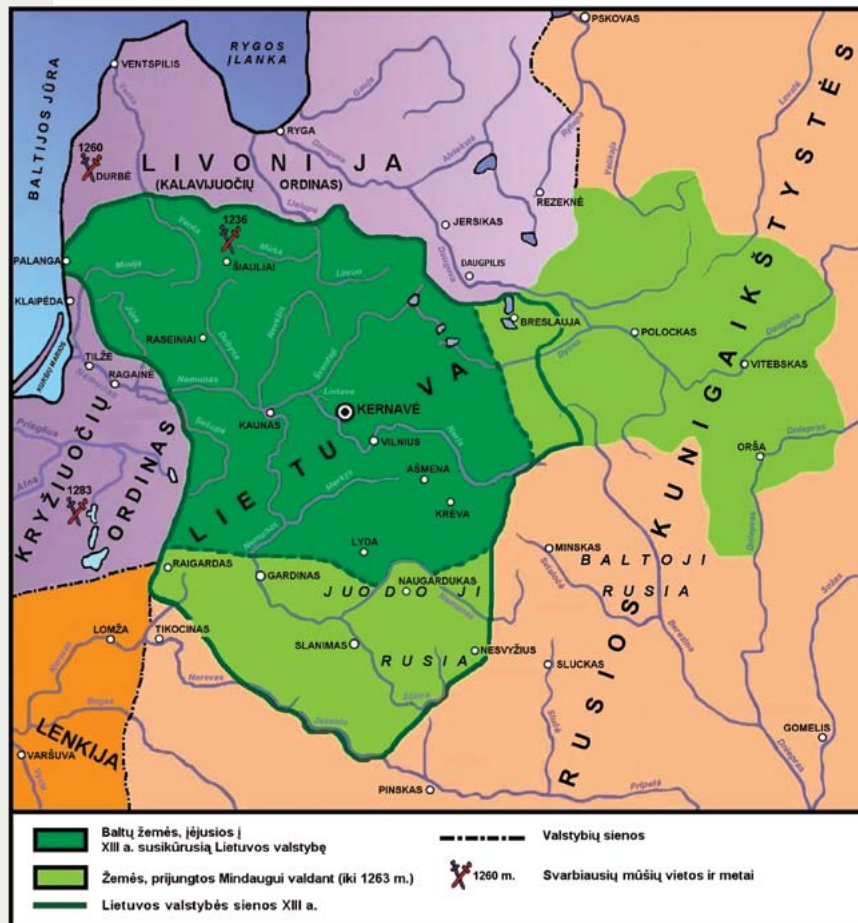

Durbės mūšio schema

Ilgainiui Mindaugas visur ėmė remtis karine jėga ir siekė valdyti vienas. Tai nepatiko kai kuriems kunigaikščiams. Priėmęs krikštą ir tapęs karaliumi, Mindaugas įgijo dar daugiau priešų. Vieni jam pavydėjo karališkosios karūnos, kitiems nepatiko, kad apsikrikštijo, dar kiti nenorėjo paklusti jo valdžiai.

1263 m. žemaičių kunigaikštis Treniota su kunigaikščiu Daumantu sudarė sąmokslą ir nužudė Mindaugą bei du jo sūnus – Ruklį ir Rupeikį. Lietuvos valstybė, kurią sukūrė Mindaugas, išliko, o tai tuomet buvo svarbiausia. Tik todėl lietuviai neišnyko kaip prūsai ir jotvingiai. Ka-

Mindaugo
nužudymas

Lietuva XIII a.

1236

Saulės
mūšis

1251

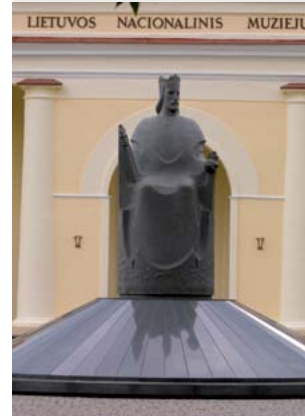
Mindaugo
krikštas

1253

Mindaugo
karūnavimas

1260

Durbės
mūšis

Mindaugo paminklas

raliaus Mindaugo buvo sukurti stiprūs pamatai valstybei augti ir stiprėti. Šiam tikslui jis paaukojo visas savo jėgas, gebėjimus ir net gyvybę.

ĮSIDĖMĖKITE!

- 🌐 Mindaugas priėmė krikštą 1251 m.
- 🌐 Mindaugas ir Morta buvo karūnuoti 1253 m. liepos 6 d. Nuo to laiko Lietuva tapo karalyste. Minint karaliaus Mindaugo vainikavimo metines, liepos 6-ąją švenčiama Valstybės diena.
- 🌐 Svarbiausi XIII a. lietuvių laimėti mūšiai – Saulės ir Durbės. Abiejuose lietuviai nugalėjo jungtines kryžiuočių ir kalavijuočių pajėgas. Kryžiuočiams nepavyko užgrobti Žemaitijos ir sujungti savo žemių su Livonijos ordinu.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Išvardykite Lietuvos valstybės susidarymo priežastis.
2. Koks buvo Mindaugo vaidmuo vienijant lietuvių žemes?
3. Pagalvokite, kokią reikšmę Lietuvai turėjo krikšto priėmimas ir Mindaugo vainikavimas karaliumi.
4. Pasižiūrėkite į viduramžių ginklus. Pabandykite juos atpažinti.

III. LIETUVOS VALSTYBĖS STIPRĖJIMAS

Gediminaičių dinastijos¹ pradžia

Po Mindaugo mirties prasidėjo ilga kova dėl sosto ir valdžios. Labai trumpai Lietuvą valdė kunigaikščiai: Treniota, Mindaugo sūnus Vaišelga (arba Vaišvilkas), Švarnas ir Traidenis. Po Traidenio mirties sostas kuriam laikui atiteko Domantui. Vėliau Lietuvos kunigaikščiu tapo Butigeidis, Gedimino dėdė. Nustatyta, kad Butigeidžio tėvas buvo Skalmantas.

Butigeidis valdė Lietuvą kartu su broliu Pukuveru-Butvydu. Jie buvo pasidaliję valdymo sritimis. Jų laikais prasidėjo nuolatinės lietuvių kovos su kryžiuočiais. Todėl kunigaikščiai pilis pavertė tvirtovėmis, kurios buvo nuolat saugomos, ir sėkmingai atrėmė kryžiuočių puolimus. Pukuvero-Butvydo sūnūs buvo Vytenis, Gediminas, Vainius, Teodoras ir galbūt dar Margiris.

Po Pukuvero-Butvydo mirties Lietuvos sostas atiteko Vyteniui (1295–1316).

Vytenis buvo puikus karvedys². Jis laimėjo kovą su kryžiuočiais dėl Žemaitijos ir visais būdais stabdė jų veržimąsi į Lietuvą. Pertvarkė karybą. Suformavo rinktinius būrius. Vyteniui talkino jo brolis Gediminas, kuris 1316 metais paveldėjo sostą.

Iki Gedimino Lietuva neturėjo nuolatinės sostinės. Ja buvo laikoma ta pilis, kurioje gyveno didysis kunigaikš-

¹ Dinastija – iš vienos šeimos ar giminės kilusių valdovų eilė.

² Karvedys – karo vadas.

Kova dėl valdžios

Pukuveras-Butvydas

Gediminas

Trakų salos pilis

Sostinės įkūrimas

tis. Gediminas iš pradžių buvo Kernavėje, vėliau persikėlė į Trakus, o paskui į Vilnių. Senuosiuose Trakuose pastatė pilį, sutvirtino ją. Vėliau netoli senosios pastatė kitą pilį – Galvės ežero saloje. Tais laikais buvo labai svarbu, kad pilis turėtų gerą gynybos sistemą.

Visiems gerai žinomas pasakojimas apie Vilniaus įkūrimą yra tik legenda. Iš archeologinių kasinėjimų aišku, kad

Vilniaus pilių teritorija buvo apgyvendinta jau apie VI a. p. m. e. Archeologai ištyrė, kad XI–XII a. čia buvusi miesto tipo gyvenvietė, o XII–XIII a. stovėjusi medinė pilis. Taigi aišku, kad Gediminas nebuvo Vilniaus įkūrėjas. Jis tik 1323 m. perkėlė sostinę iš Trakų į Vilnių ir čia, Vilnelės ir Neries santakoje, pastatė pilį. Suprantama, kad tuo metu Vilnius turėjo būti jau gana didelis, gerai įtvirtintas ir saugomas miestas, antraip Gediminas čia nebūtų perkėlęs sostinės.

Senosios Trakų pilies liekanos

Vilniaus pilys

Gedimino pilies bokštas

Gediminaičių dinastijos pradžia

Vilniuje buvusios net trys pilys. Viena, vadinama Aukštutine, arba Gedimino, stovėjo ant Pilies kalno, kita, Žemutinė pilis – jo papėdėje, o trečioji, vadinta Kreivąja, buvo kiek atokiau nuo kitų ant Plikojo kalno. Pilis supo dideli papiliai, kuriuose apsigyveno amatininkai ir pirkliai. Iš papilių vėliau ir išaugo miestas. Gedimino pilis stovėjo ant sunkiai prieinamos stačios kalvos, o Žemutinė ir jos papilys buvo sutvirtinti medžio ir žemių pylimais, apsaugoti Neries, Vilnelės ir Kačergos upelio, apjuosti gynybine mūro siena su bokštais ir vartais.

Vilnius buvo svarbus pagonių tikėjimo centras. Prie Žemutinės pilies, Šventaragio slėnyje, nuo seno buvusi svarbiausia Lietuvos romuva³, degė amžinoji ugnis, saugoma vaidilučių. Čia buvo deginami ir laidojami Lietuvos kunigaikščiai, kiti įžymūs žmonės. Archeologai kasinėdami Vilniaus arkikatedros rūsiuose rado XI–XII a. aukojimo vietų. Aptikti ir pirmosios, karaliaus Mindaugo laikais pastatytos, katedros pamatai. Rasta Žemutinės pilies liekanų.

Gediminui valdant, Vilnius tapo stiprios valstybės sostine. Jo laikais įsigalėjo nerašytas įstatymas, kad didžiojo kunigaikščio sostą paveldi tas palikuonis, kuriam atitenka sostinė. Taip Lietuvoje įsitvirtino dinastinė valdžia, sureikšmintą didžiojo kunigaikščio pozicija. Gediminas buvo pirmosios lietuvių dinastijos – Gediminaičių – pradininkas.

³ Romuva – senoji baltų genčių šventovė. Ten degusi šventoji ugnis, dievams aukotos aukos, augęs šventasis ąžuolas, stovėjusios dievų – Pikuolio, Perkūno ir Patrimpo statulos.

p. m. e.
VI a.

Vilniaus teritorija apgyvendinta

m. e.
1323

Vilnius tampa sostine

Gediminaičių stulpai

Lietuvos stiprėjimas

AR ŽINOTE, KAD...

Gediminaičių dinastijos simboliu laikomi Gediminaičių stulpai. Šitaip jie pavadinti gana vėlai, tačiau pradėti vartoti XIV a. pabaigoje. Pirmasis juos, kaip valstybingumo simbolį, pavartojęs Vytautas Didysis 1397 m. Vėliau jie vaizduoti antspaudoose, monetose, dalyvavusių Žalgirio mūšyje Vytauto pulkų vėliavose ir kitur. Manoma, kad panašų ženklą galėjęs turėti ir kunigaikštis Kęstutis. Iki XVI a. vidurio stulpai paprastai būdavo auksiniai arba geltoni raudoname lauke. Nuo XVI a. antrosios pusės stulpai vaizduojami sidabriniai arba balti raudoname lauke.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kuris kunigaikštis buvo Gediminaičių dinastijos pradininkas?
2. Išvardykite miestus, kuriuose gyveno didysis kunigaikštis Gediminas. Parodykite juos žemėlapyje.
3. Kodėl Gediminas perkėlė sostinę iš Trakų į Vilnių?

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės reikšmė Europoje Gedimino laikais

Gedimino valdoma Lietuva tapo galinga Rytų Europos valstybe. Kunigaikščiui pavyko padidinti savo įtaką Rytuose. Jis prijungė prie Lietuvos didžiulius rusų žemių plotus ne kardu ar prievarta, o savo sūnų ir dukterų vedybomis. Tuomet Lietuvai priklausė Polocko, Minsko, Pinsko-Turovo, Palenkės žemės, o didžiulė Kijevo kunigaikštystė turėjo mokėti jai duoklę.

Rusų kunigaikščiai jungėsi su Lietuva, ieškodami jos pagalbos kovose su totoriais¹. Taip susikūrė didžiulė vals-

¹ Totoriai – tiurkų kilmės tautos, gyvenusios prie Uralo ir Volgos. Lietuvoje įsikūrė valdant didžiajam kunigaikščiui Vytautui.

Miestai

tybė, vadinama Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste (sutrumpintai LDK).

Pirmieji miestai Lietuvos teritorijoje įkurti jau IX–X a. prekybos kelių sankirtose ir prie jūros. Kiek vėliau ir iš papilių išaugo miestai. XIV a. Lietuvoje buvo jų nemažai. Minėtini: Merkinė, Alytus, Punia, Valkininkai, Ariogala, Vilkmergė (Ukmergė), Žagarė ir kiti. Miesteliai prie pilių ir prekybos kelių ilgainiui išaugo į svarbius ekonominius ir politinius centrus. Juose apsigyvendavo amatininkai ir pirkliai.

Gatvės buvo trijų metrų pločio, grįstos rąstais arba akmenimis. Abipus gatvių stovėjo mediniai amatininkų ir pirklių namai, ūkiniai ir dirbtuvių pastatai.

Prekybininkai ir amatininkai aprūpindavo prekėmis ir kitais reikmenimis valdovą ir vietos bei apylinkės gyventojus, mokėjo turgaus mokesčius, prekybos muitus.

Gediminas miestuose apgyvendino amatininkus iš kitų šalių: akmenskaldžius, malūnininkus, ginkladarius bei kitus. Svetimšalių amatininkų kvietimas kurtis Lietuvoje buvo svarbus ne tik ūkiniu, bet ir politiniu atžvilgiu – padėjo įveikti popiežiaus ir Kryžiuočių ordino draudimą krikščioniškoms šalims prekiauti su pagoniška Lietuva.

Gediminas parašė daug laiškų popiežiui ir Vakarų Europos miestams. Popiežiui jis aiškino, kad kryžiuočiai vykdo Lietuvos atžvilgiu grobuonišką politiką ir visai nemano jos krikštyti. Gedimino laiskai padėjo tuometinei Europai suprasti, kad Lietuva ne priešinasi krikščionybei, bet gina savo laisvę. Laiškai paveikė popiežių bei valstybių valdovus, ir pagoniškoji Lietuva buvo pripažinta tarptautiniu mastu.

Gediminas suprato, kokią reikšmę Lietuvai turėtų krikštaitas. Todėl jis ryžosi šiam žingsniui. 1341 m. į Lietuvą Gedimino krikštyti atvyko čekų vienuoliai. Ne visiems patiko šis kunigaikščio sumanymas, todėl jo valdiniai vienuolius nužudė. Neaiškios ir paties Gedimino mirties aplinkybės. Jis buvo vienas įžymiausių Lietuvos kunigaikščių, tiek sustiprinęs valstybę, kad ją turėjo pripažinti ir gerbti ne tik Rytų, bet ir Vidurio Europos valdovai. Gediminui valdant Lietu-

vos Didžioji Kunigaikštystė ėmė stiprėti ūkiškai ir politiškai, buvo pajėgesnė atremti Kryžiuočių ordino ir kitų priešų puolimus. Tai buvo didžiulis šio kunigaikščio laimėjimas.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Paaiškinkite, kokių būdu Gediminas plėtė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdas.
2. Papasakokite, kaip kūrėsi miestai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.
3. Nuo kada LDK įsigali dinastinė valdžia?
4. Nurodykite priežastis, dėl kurių Gediminas apsisprendė krikštytis.
5. Kokia buvo Gedimino valdymo reikšmė Lietuvai?

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė po Gedimino mirties

Gediminui mirus, sostas atiteko jauniausiajam sūnui Jaunučiui, kuris tuo metu gyveno su tėvu Vilniuje. Vyresnieji sūnūs valdė kitas žemes. Tuo metu padaugėjo kryžiuočių antpuolių. Jaunučiui nelabai sekėsi spręsti valstybės problemas, todėl vyresnieji jo broliai – Algirdas ir Kęstutis, nutarė nušalinti jį nuo sosto ir pasidalyti didžiojo kunigaikščio valdžią.

Paėmę valdžią į savo rankas, Algirdas su Kęstučiu pasidalijo įtakos sritimis. Algirdas tapo didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu ir apsigyveno Vilniuje. Jis valdė Lietuvos rytinę dalį, rūpinosi santykiais su rusais ir totoriais. Kęstutis apsigyveno Trakuose, valdė Trakų kunigaikštystę, Žemaitiją ir Gardiną, buvo atsakingas už santykius su kryžiuočiais, mozūrais bei lenkais.

Beveik visą XIV a. kryžiuočiai vis puolė Lietuvą, norėdami užgrobti kuo daugiau lietuvių žemių, priversti Lietuvos valdovus daryti nuolaidų. 1362 m. jie sugriovė Kauno pilį Nemuno ir Neries santakoje.

Algirdo ir Kęstučio valdymas

Didysis kunigaikštis Algirdas

Pirmieji lietuvių pinigai (lietuviški ilgieji)

Gedimino laiskai

Gedimino paminklas Vilniuje

Kauno pilies liekanos

Nepaisydami nesėkmių, lietuviai narsiai gynėsi ir neleido kryžiuočiams įsigalėti savo žemėse. Kovoms su Kryžiuočių ordinu vadovavo Kęstutis.

Tuo tarpu Algirdas kovojo rusų žemėse. Jam sekėsi įveikti priešus ne tik jėga, bet ir gudrumu. Jis dažnai laimėdavo, todėl greitai tapo galingas ir turtingas valdovas. 1363 m. Algirdas sumušė totorius prie Mėlynujų Vandenų ir užėmė Aukso ordos¹ valdomą Kijevo žemę. Tada Lietuvos pietryčių siena pirmą kartą pasiekė Juodąją jūrą.

Algirdas net tris kartus buvo nužygiavęs prie Maskvos, bet jos paimti neįstengė. Per visą Algirdo valdymo laikotarpį vyko atkaklios kovos ir su Lenkija dėl Haličo-Vladimiro kunigaikštystės (kitaiip Podolės ir Voluinės). Tik sujungus Algirdo ir Kęstučio kariaunas, Lietuva atkovojo Voluinę.

Abu kunigaikščiai puikiai suprato: kad Lietuva atsilaukė prieš krikščioniškąją Europą, jie privalo krikštytis. Abu sutiko priimti katalikų tikėjimą, bet pareikalavo, kad būtų grąžintos visos kryžiuočių užgrobtos baltų žemės, o pats Ordinas išsikeltų į pietus kariauti su totoriais. Aišku, kryžiuočiai su tokiais reikalavimais nesutiko, todėl abu Gediminaičiai krikštytis atsisakė.

1377 m. Algirdui mirus, pagal senąjį lietuvių tikėjimą jo kūnas buvo iškilmingai sudegintas ant laužo.

Po Algirdo mirties Kęstutis kurį laiką valdė Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę drauge su Algirdo sūnumi Jogaila, pripažindamas jį didžiuoju kunigaikščiu. Jogailos santykiai su Kęstučiu iš pat pradžių nebuvo draugiški. Prieš dėdę jis sudarė net slaptą sutartį su kryžiuočiais. Sužinojęs apie tai, Kęstutis nušalino Jogailą nuo sosto, ir pats pasiskelbė didžiuoju kunigaikščiu (1381–1382 m.). Jogaila nė neminėti nusileisti. Konfliktas paaštrėjo. Jogaila su savo bendri-

Didysis kunigaikštis Kęstutis

¹ Aukso orda – mongolų-totorių valstybė, įkurta 1240 m. Jos įkūrėjas – Čingischano anūkas Batijus.

Jogailos ir Kęstučio konfliktas

ninkais klasta atėmė iš dėdės sostą. Pasikvietęs Vytautą ir Kęstutį tariamų derybų, abu suėmė ir įkalino. Žmonai Onai padedant, Vytautui pavyko pabėgti iš kalėjimo, o Kęstutis buvo nužudytas. Jo kūnas po mirties sudegintas ant laužo su žirgais, medžiokliniais šunimis ir sakalais. Tai buvo paskutinis Lietuvos valdovas, palaidotas pagal senuosius lietuvių laidojimo papročius.

Norėdamas išvengti kryžiuočių puolimų, 1384 m. Vytautas susitaikė su Jogaila ir atgavo Kęstučio valdytas žemes, pradžioje be Trakų. Netrukus Jogailai atsirado galimybių tapti Lenkijos karaliumi. Tuomet Vytautas atsiėmė ir Trakus.

Kunigaikštienė Birutė

Kunigaikštienė Ona

AR ŽINOTE, KAD...

- Lietuvoje labai gerbiamas kunigaikštienės Birutės, Kęstučio žmonos ir Vytauto Didžiojo motinos, atminimas. Pasak legendos, Kęstutis pagrobęs ją iš Palangos, atsivežęs į Trakus ir iškilmingai susituokęs. Gyvendama Trakų pilyje, didžioji kunigaikštienė rūpinosi karo našlėmis ir našlaičiais, nes tuo metu aplink vyko žemaičių mūšiai su kalavijuočiais. Galbūt dėl šios veiklos jos vardu pradėta vadinti įvairius karinius dalinius.

Palangoje, iš kur ji kilusi, yra Birutės kalnas. Čia buvusi pagonių alkavietė. XVI a. pradžioje kalno viršūnėje buvo pastatyta koplyčia. Nors kunigaikštienės Birutės mirties aplinkybės neaiškios, manoma, kad ji palaidota šio kalno papėdėje.

- Kunigaikštienė Ona – viena pirmųjų žymių moterų Vilniaus istorijoje. Garsėjo puošnumu ir elegancija. Kaip reta to meto moteris mokėjo rašyti. Ji lydėjo Vytautą visose jo kelionėse ir pavojuose, buvo įkaitu pas kryžiuočius, dalyvavo politinėje veikloje ir tvarkė daugelį savo vyro, Vytauto Didžiojo, reikalų. Mirė Trakuose. Palaidota Vilniaus katedroje (kapas nerastas).

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kaip pasidalijo įtakos sritimis Algirdas ir Kęstutis? Ar toks valdymo būdas buvo Lietuvai naudingas?
2. Papasakokite, kokiomis aplinkybėmis mirė Kęstutis ir kaip jis buvo laidojamas.

Krėvos sutartis 1385 m.

XIV a. Lietuvos politinė padėtis labai pasunkėjo. Kryžiuočių ordinas, užkariavęs prūsus ir jotvingius, siekė pavergti taip pat Lietuvą ir įkurti dar galingesnę valstybę, nukreiptą prieš rytų slavus. Lietuvos pozicija ir rusų žemėse tuo metu nebuvo tvirta.

Krėvos pilis (rekonstrukcija)

Tokiomis aplinkybėmis Lietuvai reikėjo sąjungininko. Kaip tik tuo metu kaimyninė Lenkijos Karalystė liko be valdovo. Jos sostas atiteko jaunutei karalaitei Jadvygai. Lenkai ieškojo jai tinkamo vyro, o sau karaliaus. Tinkamiausias jiems pasirodė didysis Lietuvos kunigaikštis Jogaila. Lenkai ir lietuviai turėjo bendrą priešą – kryžiuočius. Tik sutelkę jėgas galėjo juos nugalėti.

1385 m. Krėvos pilyje lenkų ir lietuvių bajorai pasirašė Lietuvos ir Lenkijos sutartį. Jogaila sutiko vesti Jadvygą, priimti krikštą, apkrikštyti visą Lietuvą ir prijungti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę prie Lenkijos Karalystės. Jogaila krikštydamasis gavo Vladislavo vardą, o Vy-

Didysis kunigaikštis Jogaila

Didysis kunigaikštis Vytautas

Lietuvos krikštas

tautas – Aleksandro. Pasikrikštijęs Jogaila 1386 m. buvo vainikuotas Lenkijos karaliumi. 1387 metais jis su lenkų kunigais atvyko į Lietuvą krikštyti lietuvių. Lietuva buvo krikštijama jau antrą kartą, nes po Mindaugo mirties pirmasis krikštas neprigijo. Dabar, kad būtų greičiau, žmonės buvo krikštijami būriais. Pasikrikštijusius Jogaila apdovanojo baltais vilnoniais drabužiais – krikšto marškiniais.

Ir po šio krikšto ilgai dar lietuviai nenorėjo skirtis su protėvių tikėjimu, slapta atlikinėjo pagoniškas apeigas. Tačiau jų šventosios vietos buvo išnaikintos, amžinoji ugnis užgesinta, iškirsti šventieji miškai. Priėmusi krikštą, Lietuva galėjo laisvai bendrauti su kitomis krikščioniško-

mis Europos šalimis. O kryžiuočiams jau nebederėjo pulti krikščioniško krašto, todėl jiems būti Pabaltijyje pasidarė neprasminga.

Krėvos unija¹ buvo sudaryta visų pirma siekiant nugalėti kryžiuočius. Lietuva ir Lenkija buvo labai skirtingos šalys, todėl ir po unijos jos gyveno atskirai. Lenkai, sudarinėdami uniją, manė, kad Lietuva visiems laikams prijungiamą prie Lenkijos. Vytautas tuo tarpu stengėsi išlaikyti Lietuvos savarankiškumą, pasirašydamas Horodlės uniją ir net bandydamas vainikuotis karaliumi.

ĮSIDĖMĖKITE!

- 🌐 1251 m. krikštą priėmė Mindaugas. Tačiau XIII a. krikščionybė Lietuvoje neįsigalėjo ir buvo grįžta prie pagonybės. 1387 m. įvyko antrasis Lietuvos krikštą. Jis neapėmė žemaičių, kadangi jie tuomet priklausė Kryžiuočių ordinui. Žemaitija priėmė krikštą tik 1413 m.
- 🌐 Krikštą padėjo lietuviams suartėti su krikščioniškais kraštais. Europos šalys turėjo pripažinti krikščionišką Lietuvą, o Kryžiuočių ordinas neteko svarbiausio preteksto ją pulti.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kodėl buvo pasirašyta Krėvos unija?
2. Kokiomis aplinkybėmis Jogaila tapo Lenkijos karaliumi?
3. Apibūdinkite krikšto reikšmę Lietuvai.

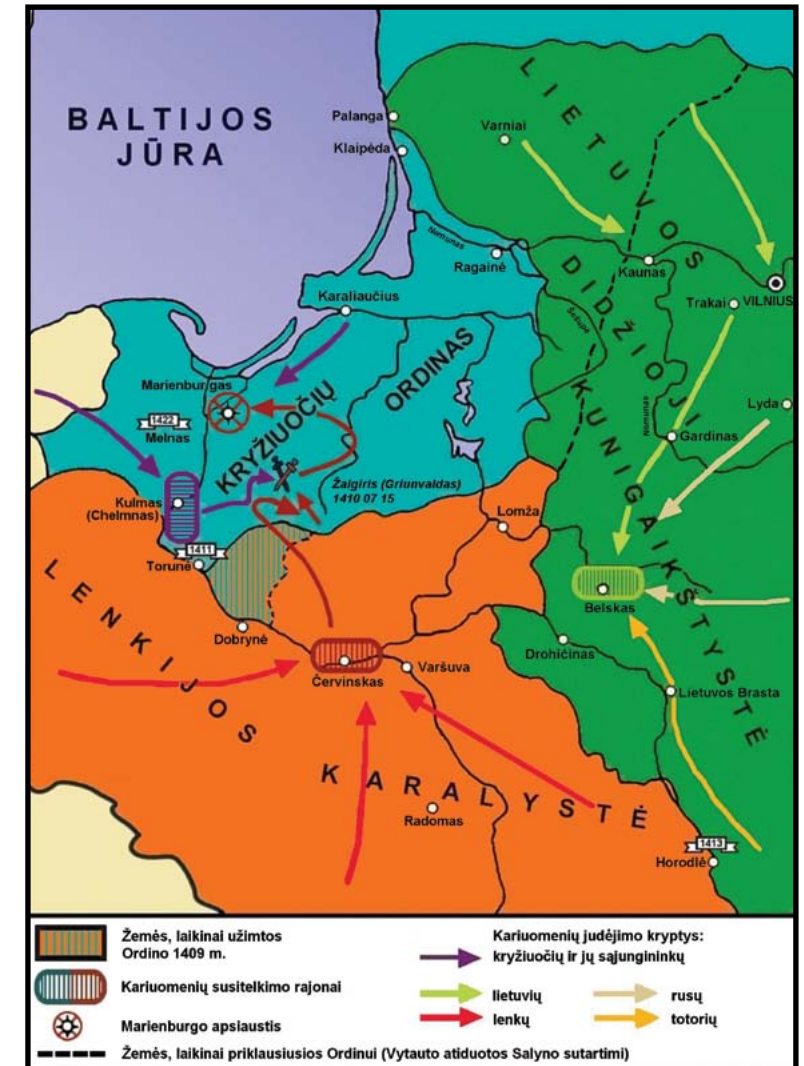
¹ Unija – dviejų valstybių sąjunga, valdant bendram valdovui.

1251	1385	1387
Mindaugo krikštą	Krėvos sutartis	antrasis Lietuvos krikštą

Žalgirio mūšis 1410 m.

Po Krėvos unijos kryžiuočių išpuoliai tiek prieš Lietuvą, tiek prieš Lenkiją nesibaigė. Jogaila su Vytautu nutarė sutelkti jėgas, nes mūšis su Ordinu jau buvo neišvengiamas. Vytautas surinko 40 pulkų kariuomenę. Greta lietuvių buvo rusai, gudai¹, ukrainiečiai, totoriai. Jogaila, be lenkų,

Santykiai su kryžiuočiais

Žalgirio mūšis

¹ Gudai – kitaip baltarusiai, rytų slavų tauta.

pasitelkė rusus bei čekus. Iš viso pavyko jam surinkti 50 pulkų. Dar 1409 m. žiemą abu valdovai sudarė karo žygio planą. Jų tikslas buvo užimti kryžiuočių sostinę Marienburgą. 1410 metų birželio antroje pusėje jungtinė lietuvių ir lenkų bei samdytų karių kariuomenė jau žygiavo Ordino valstybės link. Liepos 15-osios rytą ties Žalgiriu (Griunvaldu) sąjungininkams kelią pastojė Ordino kariuomenė. Ten ir įvyko lemtingas mūšis.

Lietuvių ir lenkų kariuomenė buvo apsistojusi ties mišku ir krūmais apaugusia vieta. Kryžiuočiai išsirikiavo plyname lauke, todėl juos negailestingai kaitino liepos saulė. Kryžiuočių magistras Ulrichas von Jungingenas ėmė nerimauti, vis bijodamas pradėti mūšį. Mat buvo manoma, kad kas pirmas pradeda mūšį, tas pralaimi. Lietuviai ir lenkai, būdami pavėsyje, neskubėjo kautis.

Mūšis prasidėjo tik apie vidudienį ir truko iki vakaro. Lenkų pulkai kovojo kairiajame sparne, o lietuvių – dešiniajame. Lietuvių daliniams vadovavo ir kartu su jais kovėsi kunigaikštis Vytautas.

Manoma, kad mūšyje iš viso dalyvavo apie 50-60 tūkstančių karžygių. Kautynes laimėjo sumaniai vadovaujamos lietuvių-lenkų jungtinės pajėgos. Kryžiuočiai buvo nugalėti. Mūšyje žuvo daug Ordino pareigūnų, tarp jų ir didysis magistras Ulrichas von Jungingenas.

Žalgirio mūšis sustabdė beveik du šimtus metų trukusį lietuvių tautos naikinimą. Buvo užkirstas kelias kryžiuočių veržimuisi į Rytus. Todėl Žalgirio mūšis laikomas svarbiu viduramžių Europos politinio gyvenimo įvykiu. Po jo nepaprastai išaugo Lietuvos ir Lenkijos autoritetas.

1411 m. Torunėje buvo paskelbtos taikos su kryžiuočiais sąlygos. Ordinas turėjo grąžinti Lietuvai Žemaitiją (bet tik iki Vytauto mirties), o Lenkijai Dobrynę.

Tačiau kryžiuočiai vis dar nenorėjo atsisakyti Žemaitijos. Tuomet Lietuvos ir Lenkijos kariuomenė 1422 m. įžengė į jų valdomą teritoriją. Kryžiuočiai, dar neatsigavę po Žalgirio mūšio, vengė susirėmimų. Dar tais pačiais metais, t. y. 1422-aisiais, prie Melno ežero buvo pasirašyta Ordino ir Lietuvos sutartis. Lietuva visiems laikams atga-

Žalgirio mūšis

Torunės taika

Melno sutartis

vo Žemaitiją ir buvusias jotvingių žemes (Sūduva), tačiau Klaipėda liko kryžiuočių rankose.

Neilgai trukus po Torunės sutarties, 1413 m., Vytautas su Jogaila pradėjo krikštyti Žemaitiją. Žemaičiai ne iš karto norėjo priimti katalikų tikėjimą. Jiems jis siejosi su visais kryžiuočių žiaurumais. Žemaičiai, vėl tapę Lietuvos dalimi, pamažu perprato ir tikėjimo tiesas.

Po Žalgirio mūšio Lietuva ir Lenkija norėjo parodyti Ordinui savo vienybę. Todėl 1413 m. Horodlėje prie Bugo upės pasirašė dar vieną sutartį (uniją). Nuspręsta panaikinti ankstesnių susitarimų nuostatą, kad po Vytauto mirties Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė turi grįžti Jogailai ir Lenkijai. Besąlygiškai buvo pripažintas Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžios tęstinumas ir Lietuvos valstybingumas. Vadinas, net Vytautui mirus, Lietuva liksianti atskira valstybė. Susitarta, kad po Vytauto mirties naujas valdovas bus renkamas tik su lenkų žinia, o mirus Jogailai – su lietuvių. Abi šalys pasižadėjo padėti viena kitai gintis nuo priešų. Horodlėje patvirtinta taip pat, kad lenkų bajorams suteikus Lietuvos bajorams savo herbus, sulyginamos ir abiejų šalių bajorų teisės. Ta pačia proga susitarta Lietuvoje įvesti tokią valdymo tvarką, kokia jau buvo Lenkijoje.

Horodlės unija užtikrino didesnę nepriklausomybę Lietuvai bei didžiajam kunigaikščiui. Atsisakyta ankstesnių planų įjungti LDK į Lenkijos Karalystę. Tačiau ši sutartis nebuvo tokia naudinga Lietuvai, kaip iš pradžių atrodė. Suvienodinus abiejų kraštų vidaus gyvenimą ir pradėjus giminiuotis Lietuvos ir Lenkijos bajorams, prasidėjo lenkinimo procesas.

Po Žalgirio mūšio ir Horodlės unijos Vytauto valdžia LDK sustiprėjo. Jis visą gyvenimą siekė Lietuvos savarankiškumo ir karališkojo vainiko. Šiam Vytauto sumanymui nepritarė lenkų ponai. Jie žinojo, kad Vytautui tapus karaliumi, Lietuva visiems laikams atsiskirs nuo Lenkijos ir bus savarankiška valstybė. Didysis kunigaikštis Vytautas, nepaisydamas pasipriešinimo, susitarė dėl vainikavimo su Vokietijos imperatoriumi Zigmantu. Vytauto ir jo antrosios žmonos Julijonos karūnavimo iškilmės turėjo įvykti

Žemaičių krikštas

Horodlės unija

Vytauto siekiai karūnuotis

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XIV a. pab.–XV a.

1430 metų rugsėjo 8 d. Vilniuje. Lenkų ponai, negalėdami suardyti Vytauto planų, įsakė savo valstybės pasienyje užpulti pasiuntinius ir pagrobti karališkuosius vainikus. Vytautas labai išgyveno šį smūgį, bet nutarė nepasiduoti ir paprašė dar kartą atvežti karūnas. Sutarta, kad šįkart ka-

Vytauto Didžiojo paminklas Kaune

rūnavimo iškilmės vyks lapkričio 8 d., o karūnos bus vežamos kitu keliu. Deja, aštuoniasdešimties metų Vytautas tos dienos nesulaukė. Manoma, kad kunigaikštis, keliaudamas iš Vilniaus į Trakus, nukrito nuo žirgo ir smarkiai susitrenkė. Jis mirė 1430 m. spalio 27 d., taip ir nesulaukęs karališkosios karūnos. Palaidotas Vilniaus katedroje.

Lietuviai už nuopelnus tautai ir Lietuvai Vytautą vadina Didžiuoju ir labai jį gerbia. Jo valdoma Lietuva buvo didžiulė, nuo Baltijos jūros šiaurėje iki Juodosios jūros pietuose. Vytautui nepavyko susigrąžinti iš kryžiuočių visų lietuvių gyvenamų žemių ir prijungti jų prie Lietuvos. Tai padaryti trukdė Rytų politika.

ĮSIDĖMĖKITE!

XIV a. pabaiga ir XV a. pirmoji pusė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijoje labai geri laikai. Du jos kunigaikščiai – Vytautas ir Jogaila išskyla tarptautinėje politikoje. Jogaila vainikuojamas Lenkijos karaliumi, o Vytautas pasirodo kaip sumanus karvedys ir geras LDK valdovas.

Didžiojo kunigaikščio Vytauto valdymo metais (1392–1430) Lietuvos teritorija išsiplėtė nuo Baltijos iki Juodosios jūros. Iki Liublino unijos (1569) Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė pagal plotą buvo didžiausia Europos valstybė. Iš mažai kam žinomo pagoniško krašto ji virto galinga Rytų Europos šalimi.

1410

Žalgirio mūšis

1411

Torunės taika

žemaičių krikštas

1413

Horodlės unija

1422

Melno sutartis

1430

Vytauto mirtis

ĮSIDĖMĖKITE!

Vytautas pertvarkė valstybės valdymo sistemą. Panaikino atskirų sričių kunigaikštystes, jų kunigaikščių vietas paskirdamas ištikimiesiems savo didikams. Šitaip jis sustiprino didžiojo kunigaikščio valdžią šalyje. Plėtojo prekybą ir amatus, rūpinosi, kad augtų miestai. Vytauto ir Jogailos laikais Lietuvą pasiekė krikščioniškos Europos kultūrinis gyvenimas. Kartu su parapijomis pradėtos kurti pirmos mokyklos.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kaip lietuviams ir lenkams pavyko nugalėti kryžiuočius?
2. Paaiškinkite, kuo Melno sutartis reikšminga Lietuvai ir Suvalkų kraštui.
3. Kodėl buvo pasirašyta Horodlės unija?
4. Papasakokite, kodėl Vytautas netapo Lietuvos karaliumi.

Lietuva po Vytauto mirties

Vytautui mirus, Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu paskelbtas jauniausias Jogailos brolis Švitrigaila, anksčiau valdęs Černigovo, Severų Naugardo, Briansko žemes. Jį išsirinko Lietuvos bajorai. Švitrigaila bandė tęsti Vytauto politiką ir siekė visiškos Lietuvos nepriklausomybės, norėjo nutraukti uniją su Lenkija. Buvo sudaręs slaptas sutartis su Kryžiuočių ir Livonijos ordinais, tarėsi dėl pagalbos su totoriais.

Kaip valdovas Švitrigaila nepatiko nei Lenkijos ponams, nei Lietuvos bajorams. Dažnai veikdavo neapgalvotai ir buvo žiaurus.

Kariauti su lenkais dėl Podolės jis stojo vienas, be sąjungininkų. Kai kare Lenkijai pradėjo nesisekti, buvo

Didysis kunigaikštis Švitrigaila

Didysis kunigaikštis Žygimantas Kęstutaitis

susitarta su Jogaila dėl paliaubų¹. Tuo pat metu Vytauto šalininkai, kurstomi lenkų, surengė prieš jį sąmokslą. Švitrigailai pavyko pasprukti į Polocką, tačiau, Jogailai ir lenkų didikams pritariant, didžiuoju kunigaikščiu paskelbtas Žygimantas Kęstutaitis, Vytauto brolis.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikai pasidalijo: dalis rėmė Žygimantą Kęstutaitį, o baltarusių, ukrainiečių, rusų žemių bajorai stojo už Švitrigailą.

Žygimantas atnaujino uniją su Lenkija ir pažadėjo po mirties palikti Jogailai ir jo įpėdiniams teises į LDK. Lietuvoje kilo sąmyšis. Neaišku buvo, kuris kunigaikštis būsiąs naudingesnis valstybei. Žygimantas, nugalėjęs Švitrigailą, bandė atsikratyti Lenkijos globos, norėdamas palikti LDK sostą savo sūnui. Jis stiprino krašto valdžią ir ketino apriboti sritinių kunigaikščių teises. Už tai buvo sąmokslininkų nužudytas.

Dar valdant Žygimantui Kęstutaičiui, 1434 m. mirė Lenkijos karalius Jogaila. Po Žygimanto žūties Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu išrinktas Jogailos sūnus Kazimieras. Lenkiją tuo metu valdė vyresnysis Jogailos sūnus Vladislovas. Lietuvos didikai ieškojo būdų atsisakyti sąjungos su Lenkija. Tuo metu Lietuva buvo nepriklausoma. Žuvus Lenkijos karaliui Vladislovui, lenkai nusprendė į savo sostą pakviesti Kazimierą. Taip Kazimieras Jogailaitis tapo Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu.

Kazimieras Jogailaitis turėjo 6 sūnus ir 5 dukteris. Antrasis jo sūnus Kazimieras vėliau tapo šventuoju.

Kazimieras buvo labai protingas, mokėjo keletą kalbų. Nuo pat vaikystės pasižymėjo pamaldumu, dažnai meldėsi Vilniaus katedroje. Pasitraukė iš politikos. Būdamas 25 metų susirgo džiova ir mirė (1484 m.). Palaidotas Vilniaus katedroje. 1602 m. paskelbtas šventuoju, kiek vėliau – Lietuvos globėju.

Didysis kunigaikštis Kazimieras Jogailaitis

¹ Paliaubos – kariaujančių šalių susitarimas dėl laikino karo veiksmų nutraukimo.

Šv. Kazimieras

AR ŽINOTE, KAD...

Šv. Kazimieras yra vienintelis lietuvių šventasis. Jis ne tik Lietuvos globėjas, bet ir ypatingasis lietuvių jaunimo globėjas. Jo relikvijos saugomos Vilniaus Arkikatedroje bazilikoje, Šv. Kazimiero koplyčioje. Pagal bažnytinį kalendorių kasmet kovo 4 dieną (nuo 1602 m.) švenčiama šv. Kazimiero diena.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Išvardykite kunigaikščius, kurie valdė Lietuvą po Vytauto mirties.
2. Papasakokite apie politinę padėtį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje po Vytauto mirties.

Unijos aplinkybės

Lenkijos karalius
ir Lietuvos didysis
kunigaikštis
Žygimantas Augustas

Barbora Radvilaitė

IV. ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKA**Liublino unija 1569 m.**

Lenkai po Vytauto mirties ieškojo progos prijungti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę prie Lenkijos. Jie vis tvirtino, kad jau Jogaila dovanojęs Lietuvą Lenkijai. Tuo tarpu lietuviai akivaizdžiai parodė, kad nori likti savarankiški ir nepriklausomi. Tačiau kai rytuose iškilo stipri Maskvos Didžioji Kunigaikštystė, panorėjusi atsiimti buvusias savo žemes, Lietuvos padėtis pasikeitė. Maskvos kunigaikščiai taip pat norėjo turėti prieigą prie Baltijos jūros. Prasidėjo kovos. Lietuvai nepakako jėgų atsilaikyti prieš galingą rytų kaimynę – tuomet jau carų valdomą Rusijos valstybę, apjungusią Maskvos ir kitas rusų kunigaikštystes.

Nesėkmingi karai vertė Lietuvos bajorus ieškoti sąjungininkų¹. Karinės pagalbos jie tikėjosi iš Lenkijos.

Žygimantas Augustas, Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis, neturėjo vaikų. Jam mirus būtų pasibaigusi Jogailaičių dinastija, o abiejų valstybių ryšiai nutrūktų. Lenkų bajorai to bijojo, todėl sušaukė bendrą lietuvių ir lenkų seimą² abiejų valstybių sujungimo reikalams aptarti.

Unijos norėjo ir dalis Lietuvos bajorų. Mat jie troško turėti lygias teises su Lenkijos bajorais. Tuo tarpu lenkų

¹ Sąjungininkai – čia: kitos tautos karinė pagalba mūšio ar karo metu.

² Seimas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, nuo 1569 m. Lenkijos ir Lietuvos valstybės, aukščiausiasis įstatymų leidimo ir valstybės valdymo organas; dabar parlamentas.

feodalai³ siekė užvaldyti Ukrainą ir kai kurias rusų žemes, priklausiusias Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei.

1569 m. Liubline prasidėjo derybos. Lietuvos didikai siekė dviejų laisvų, lygiateisių valstybių sąjungos. Lenkai su tuo nesutiko. Jie siūlė prijungti Lietuvą prie Lenkijos, kad ši taptų Lenkijos valstybės dalimi. Matydami, kad su lenkų ponais nepavyks susitarti, lietuvių didikai paliko seimą ir grįžo į Lietuvą. Tuo tarpu karalius Žygimantas Augustas, vykdydamas lenkų bajorų valią, atskyrė dalį Ukrainos ir kitų žemių nuo Lietuvos (Palenkės, Voluinės, Braclavo ir Kijevo vaivadijas) ir atidavė Lenkijai. Nors lietuviai protestavo, bet buvo priversti grįžti į Liubliną toliau tartis.

Derybos

Abiejų Tautų Respublikos herbas

1565 m. moneta

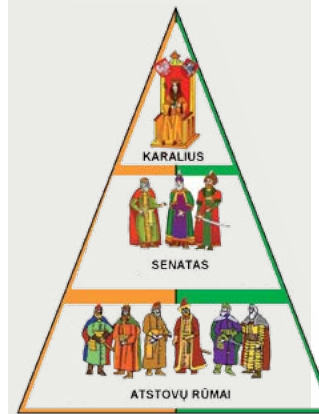
Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė po Liublino unijos

Po ilgų ir sudėtingų derybų 1569 m. liepos 1 d. sudaryta nauja unija. Ja abi šalys buvo sujungtos į vieną valstybę,

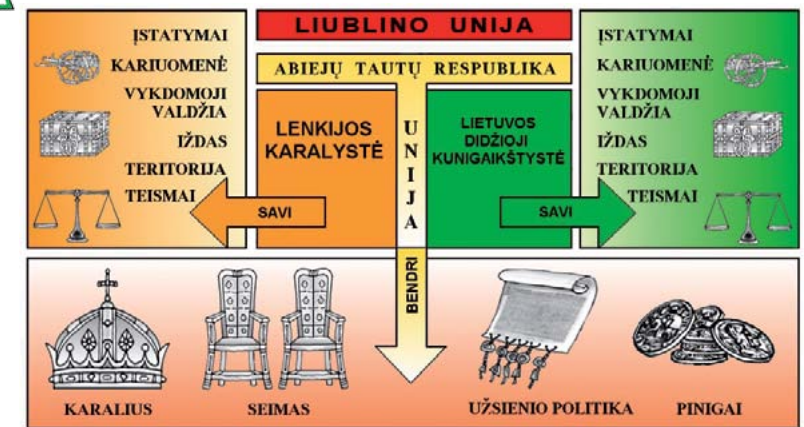
³ Feodalas – dvaro valdytojas, valdantis žemę ir ją dirbančius valstiečius.

vadinamą Abiejų Tautų Respublika. Unijos akte skelbiama, kad Respublika turės:

- vieną valdovą (karalių); jis bus renkamas Lenkijos ir Lietuvos bajorų luomo⁴ Lenkijoje ir karūnuojamas Krokuvoje;
- vieną seimą ir vieną senatą⁵;
- bendrą užsienio politiką;
- bendrus pinigus.

Tridalis Abiejų Tautų Respublikos seimas

Liublino unijos nutarimai

Be to, tiek lietuvių, tiek lenkų bajorai galės įsigyti dvarų ir tarnybų visoje Abiejų Tautų Respublikoje bei laisvai apsigyventi bet kurioje jos vietoje.

Atskiros liko teritorija ir sienos, kariuomenė, valdžios įstaigos, atskiri buvo valstybės pareigūnai, išdas⁶, įstatymai ir teismai.

Liublino unija Lietuvos valstybės nepanaikino, bet ji neteko teisės rinkti Vilniuje savo valdovą – didžiojo

1567 m. moneta

⁴ Luomas – žmonių grupė, turėjusi įstatymais nustatytas paveldimas teises ir pareigas. Feodaliniėje visuomenėje skiriami trys luomai: bajorų, dvasininkų ir miestiečių.

⁵ Senatas – karaliaus taryba: 140 didikų (įtakingiausių bajorų kilmės ponų, tarp jų 27 iš Lietuvos).

⁶ Išdas – valstybės finansinių išteklių visuma.

kunigaikščio. Sudarius uniją, Abiejų Tautų Respublika galėjo sėkmingai baigti visus karus. Tačiau atsirado palankios sąlygos lenkų kalbai ir kultūrai nevaržomai plisti Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, prasidėjo bajorų ir miestiečių lenkėjimas.

AR ŽINOTE, KAD...

- Jogailaičiai yra lenkiškoji Gediminaičių dinastijos šaka. Jos pradininkas yra Jogaila, 1386 m. karūnuotas Lenkijos karaliumi. Paskutinis Jogailaičių giminės atstovas buvo neturėjęs įpėdinių Žygimantas Augustas. Juo baigiasi ne tik Jogailaičių, bet ir Gediminaičių dinastija.
- Barbora Radvilaitė – žymiausia XVI a. LDK didikė. Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Žygimanto Augusto žmona, 1550 m. karūnuota Lenkijos karaliene. Ji buvo vidutinio ūgio, liekna, šviesiaplaukė, nepaprastai graži moteris. Mirė labai jauna. Su Žygimantu Augustu ją siejo didžiulė meilė. Pasakojama, kad Barbora mirus, karalius pėsčias ėjo paskui jos karstą iš Krokuvos į Vilnių. Karalienė iškilmingai palaidota Vilniaus katedros požemiuose.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Papasakokite apie Liublino unijos derybas. Kuo jos baigėsi?
2. Išvardykite, kas Abiejų Tautų Respublikoje po Liublino unijos buvo bendra.
3. Atsekite žemėlapyje, kaip pasikeitė LDK sienos po Liublino unijos.

Bajorai

Kazimiero
Jogailaičio
privilegija

Baudžios pradžia

Bajorai

Lietuvos teisėtvara

Pasibaigus karams su kryžiuočiais, valstiečiai nebuvo šaukiami atlikti karo prievolės¹. Eiti į karą turėjo tik bajorai. Didysis kunigaikštis jiems už karo prievolę dovanojo valstybei priklausančias žemes su žmonėmis. Taip Lietuvoje atsirado stambių žemvaldžių², vadinamųjų ponų, einančių svarbiausias valstybės tarnybas.

Lietuvos bajorai, išleisdami į Krokuvą didįjį kunigaikštį Kazimierą Jogailaitį, išrinktą Lenkijos karaliumi, pareikalavo, kad jis raštu patvirtintų Lietuvos valstybės neliečiamumą ir bajorų teises. 1447 m. Kazimieras išleido Lietuvos bajorams privilegiją³. Joje pažadėjo:

- nemažinti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos ir išlaikyti ją tokią, kokia buvo Vytauto Didžiojo laikais;
- neimti sau jokių mokesčių iš bajorų valdomų valstiečių;
- nepriimti į karaliaus dvarus valstiečių, gyvenančių bajorų valdomose žemėse (bajorai taip pat negalėjo priimti valstiečių iš karaliaus dvarų);
- leisti valstiečius teisti bajorų teismams (o ne kunigaikščio);
- neskirti svetimšalių į aukštesnes valdininkų ir dvarininkų vietas Lietuvoje.

Taigi visi bajorams atiduoti valstiečiai buvo atleisti nuo duoklės ir tarnybos didžiajam kunigaikščiui ir tapo vien bajorų nuosavybe. Valstiečiai virto baudžiauninkais⁴ ir ne-

¹ Karo prievolė – privaloma karo tarnyba, kurią turėjo atlikti kiekvienas pilietis vyras.

² Žemvaldžiai – LDK bajorai, turintys žemės nuosavybę ir atliekantys karo tarnybą.

³ Privilegija – lengvata, suteikiama asmeniui ar luomui.

⁴ Baudžiauninkai – nuo bajoro ar didiko priklausantys valstiečiai, gyvenantys dvarininkų žemėse, einantys už ją lažą (t. y. dirbantys už ją dvarui), mokantys duoklę grūdais, verpalais, audiniais, riešutais, grybais ir kt. Baudžiauninkai neturėjo jokių teisių ir be pono sutikimo negalėjo niekur išsikelti.

teko piliečių teisių, todėl galima sakyti, kad nuo 1447 m. Lietuvoje įsigali baudžiava⁵.

Ta pačia privilegija Kazimieras pažadėjo nespręsti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės reikalų be Ponų tarybos⁶ sutikimo ir pritarimo.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ponas buvo ne tik iš didžiojo kunigaikščio gavęs žemės ir valstiečių, bet ir valstybėje aukštas pareigas einantis bajoras. Po Vytauto mirties ponų galia išaugo. Jie sudarė tam tikrą vyriausybę, vadinamą Ponų taryba. Ši Taryba reikalavo iš didžiojo kunigaikščio vis daugiau teisių (privilegijų). Ilgainiui ji tapo svarbiausių valstybės reikalų tvarkytoja, aukščiausia valdžios įstaiga šalyje. Tuo tarpu didžiojo kunigaikščio reikšmė valstybės gyvenime vis mažėjo.

Didijį kunigaikštį pasiekdavo daug skundų, kad teismai neteisingai teisia žmones. Tais laikais remtasi papročių teise, nes nebuvo rašytinio teisės kodekso⁷. Todėl bajorai ėmė reikalauti, kad būtų parengtas toks teisyne. Jis buvo reikalingas, „kad kiekvienas akiplėša būtų pažabotas, kad jis, bijodamas teisės, nuo bet kokios savivalės susilaikytų, kad negalėtų niekinti ir engti mažesnio ir silpnesnio (...); kad galingas ir turtuolis nesavavaliautų“.

Parengti trys tokie teisynei. 1529 metais, valdant Žygimantui Senajam, buvo patvirtintas Pirmasis Lietuvos Statutas⁸. Juo įteisinta LDK valstybinė ir politinė santvarka, užtikrintas šalies savarankiškumas ir teritorinis vieništumas. Svarbiausias vaidmuo valstybėje garantuojamas didikams ir didžiajam kunigaikščiui.

Praėjus kiek laiko pastebėta, kad statutą reikia tobulinti ir taisyti. 1566 m., valdant jau Žygimantui Augus-

⁵ Baudžiava – teisinė Lietuvos valstiečių padėtis, įsigaliojusi po 1447 m. privilegijos.

⁶ Ponų taryba – XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aukščiausios valdžios įstaiga, sudaryta iš žymiausių didikų (ponų). Kartu su didžiojo kunigaikščiu valdė kraštą.

⁷ Kodeksas – teisės normų (įstatymų) rinkinys, apibūdinantis tam tikrą santykių sritį (pvz., bausmes už padarytus nusikaltimus).

⁸ Lietuvos Statutas – LDK teisių rinkinys, teisyne.

Ponų taryba

Lietuvos Statutai

III Lietuvos Statutas

Bajoras

tui, buvo priimtas Antrasis Lietuvos Statutas. Jis suteikė aukščiausias teises bajorų luomui. Visi bajorai lenkų ponų pavyzdžiu buvo paskelbti šlėktomis⁹ ir įtraukti į politinį krašto gyvenimą. Valstiečiai kartu su žeme paskelbti bajorų nuosavybe.

1588 m., valdant Žygimantui III Vazai, išėjo Trečiasis Lietuvos Statutas. Jis tobulesnis už ankstesnius. Trečiajame Statute plačiai aptariamos bajorų luomo teisės ir privilegijos, dar labiau apribojama didžiojo kunigaikščio galia. Jis negali bajorams be jų sutikimo skirti jokių mokesčių ir prievolių.

Lietuvos Statutai laikomi tobuliausiu to meto teisinių aktų rinkiniu Europoje. Jais remiantis ne kartą pavyko apginti Lietuvos nepriklausomybę.

AR ŽINOTE, KAD...

Lietuvos Statutuose numatytos baudos už tokius pačius nusikaltimus buvo skirtingos bajorams ir paprastiems žmonėms. Paskaitykite Statuto ištrauką ir padarykite išvadą.

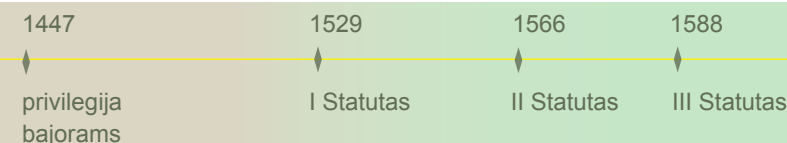
Galvos baudos dydis, nužudžius šlėktą ir paprastą žmogų

7 skyrius 28 straipsnis

Šlėktų galvos baudos ir valdovinės baudos su galvos bauda nustatymas

Taip pat nustatome, jeigu šlėkta nužudytų šlėktą susikivirčius ar taip dėl kurio nors atsitikimo ir tai būtų įrodyta dėl jo teisme, tada turi mokėti giminaičiams galvos baudos 100 kapų grašių, o mums kitą 100 kapų grašių į išdą...

⁹ Šlėktos – lenkų ir lietuvių bajorų pavadinimas, pradėtas vartoti nuo XV a.

11 skyrius 4 straipsnis

Apie prastų žmonių ir bernų galvos baudas
ir mušimus

O jei kas nužudytų prievolinį žmogų, tai turi mokėti už jį galvos baudos 10 kapų grašių, o už nelaisvąjį berną galvos baudos 5 kapas grašių, o nelaisvajai moteriškai galvos bauda tokia pat.

Jeigu kas sužeistų arba primuštų prievolinį žmogų, tas turi duoti jam atlygio pusrublį grašių, o moteriškai rublis grašių, o bernui puskapis grašių, o jo žmonai kapą.

Kapa grašių = 60 grašių = 600 pinigėlių

Grašis = 10 pinigėlių

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Koks buvo Ponų tarybos vaidmuo valdant valstybę?
2. Kodėl buvo išleisti Lietuvos Statutai? Kokia jų reikšmė?
3. Papasakokite, kaip Lietuvoje įsigalėjo baudžiava.

Lietuvių kultūros raida XVI a.

XV–XVI a. Europoje susiformavo naujas kultūros judėjimas ir meno stilius. Ši epocha vadinama Renesansu, arba Atgimimu. Tai didelių visuomeninio gyvenimo perversmų, mokslo pakilimo, meno ir literatūros suklestėjimo laikotarpis. Renesanso kultūros veikėjai buvo vadinami humanistais¹, todėl kad jie labai vertino žmogų, aukštino jo protą ir jėgą, dvasios bei kūno grožį.

¹ Humanistas (iš lot. *humanus* „žmoniškas, mylintis žmones“) – išsilavinęs ir Atgimimo laikų idėjoms pritariantis asmuo.

Mažoji Lietuva Prūsijos kunigaikštystės sudėtyje

Renesanso kultūros plitimas bei humanistų veikla skatino permainas ir Katalikų Bažnyčioje. Jai reikėjo atsinaujinti, atsisakyti daugelio blogų įpročių, ypač prabangos ir turtų.

Naujasis religinis judėjimas buvo pavadintas reformacija². Jo pradininkas – Martynas Liuteris iš Vokietijos,

² Reformacija – visuomeninis-politinis judėjimas, nukreiptas prieš Katalikų Bažnyčios veiklą, davęs pradžią protestantizmui. Šio judėjimo pradininkai – Martynas Liuteris ir Jonas Kalvinas. Reformacijos šalininkai vadinami reformatais.

Martynas Mažvydas

1517 m. paskelbęs garsiąsias 95 tezes, kuriose kritikavo padėtį Katalikų Bažnyčioje. Iš Europos valdovų Liuterio mokslą priėmė tik Prūsijos kunigaikštis Albrechtas, įtvirtindamas liuteronizmą kaip valstybinę religiją. Kitas garsus reformatas – Jonas Kalvinas. Jo skleidžiamos idėjos vadinamos kalvinizmu.

Reformacija greitai pasiekė ir Lietuvą. Ji pradėjo plisti XVI a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje iš Mažosios Lietuvos kartu su humanizmo idėjomis. Lietuvoje atsirado nemažai reformacijos šalininkų. Daugelis Lietuvos didikų paliko katalikų tikėjimą ir prisijungė prie reformatų (liuteronų arba kalvinų). Kitatikiai tuomet Lietuvoje nebuvo persekiojami – III Lietuvos Statute (1588 m.) jiems buvo užtikrintos lygios pilietinės bei politinės teisės su katalikais.

Su reformacija plito švietėjiškos idėjos, buvo steigiamos naujos mokyklos (ne tik parapiškos, bet ir vidurinės), pradėtos leisti knygos gimtąja kalba, kuriamos spaustuovės. Naujasis judėjimas žadino tautinę savimonę. Bažnyčiose pradėta reikalauti, kad pamaldos vyktų tikinčiųjų kalba. Kadangi reformacijos pagrindas buvo Šventasis Raštas, todėl reikėjo išversti jį iš lotynų kalbos į įvairias kalbas ir išmokyti žmones skaityti.

Lietuvių reformacijos centru tapo Mažoji Lietuva. Tuomet ji buvo Prūsijos kunigaikštystės dalis, o kunigaikštystę valdė Albrechtas, liuteronizmo išpažinėjas ir skleidėjas. Jis rėmė lietuvių studentų mokslą Karaliaučiaus universitete ir visus reformatų leidinius lietuvių kalba. Todėl Mažojoje Lietuvoje tais laikais buvo išversta ir išleista daug daugiau religinių knygų negu visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

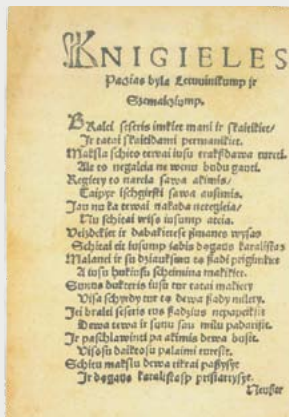
Su lietuvių reformacija susiję žymūs Karaliaučiaus universiteto profesoriai Abraomas Kulvietis ir Stanislovas Rapolionis, pirmosios lietuviškos knygos autorius Martynas Mažvydas, daugelio religinių lietuviškų tekstų autorius ir vertėjas Jonas Bretkūnas.

Pirmoji lietuviška knyga – Martyno Mažvydo „Katekizmo prasti žodžiai“ – išleista 1547 m. Karaliaučiuje.

Lietuvių
reformacijos
centras

M. Mažvydo „Katekizmo prasti žodžiai“

Katekizmo įžanga

Kontreformacija

Vilniaus universiteto
įsteigimas

Ji buvo skirta protestantų kunigams ir išsilavinusiems aukštesniųjų sluoksnių žmonėms, kad jie turėtų iš ko mokytis beraščius žmones tikėjimo tiesų, skaityti ir rašyti. Knygos pratarinėje rašoma:

Broliai, seserys, imkit mane ir skaitykit,
Ir tatai skaitydami permankykit.
Mokslo šito tėvai jūsų trokšdavo turėti,
Ale to negalėjo nė vienu būdu gauti.

Po pratarinės yra elementorius – „Pigus ir trumpas mokslas skaityti ir rašyti“. Čia pateikta pirmoji abėcėlė, spausdinami skaitymo skiemenimis pratimai. Toliau eina katekizmas, o po jo dar giesmynėlis.

Per visą Europą nuvilnijusi reformacijos banga paveikė ir Katalikų Bažnyčią. Ji taip pat susirūpino katalikų švietimu, steigė naujas katalikiškas mokyklas, pradėjo leisti religinius raštus tikinčiųjų kalba. Taip bandyta sustabdyti reformacijos plitimą. Šie katalikų dvasininkų žygiai vadinami kontrreformacija³.

Prieš reformatus ir jų šalininkus ryžtingai pradėta veikti Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Vilniaus vyskupas kovai su reformatais pasikvietė iš Lenkijos katalikų vienuolius jėzuitus⁴. 1570 m. Vilniuje jie įsteigė jėzuitų kolegiją, kurią 1579 m. karalius Steponas Batoras pertvarkė į akademiją (universitetą). Universiteto rektoriui⁵ paskirtas lenkų jėzuitas Petras Skarga. Iš pradžių čia veikė du fakultetai – filosofijos⁶ ir teologijos⁷. Dėstyti pakviesti žymūs užsieniečiai. Dauguma studentų buvo lietuviai ir lenkai. Mokslas vyko lotynų kalba. Vilniaus

³ Kontreformacija – popiežiaus pradėtas bažnytinis-politinis judėjimas prieš protestantus, siekiantis sugrąžinti katalikybę į tuos kraštus, kurie priėmė Liuterio ir Kalvino mokslą.

⁴ Jėzuitai – katalikų vienuolių ordinas, kovojęs su reformacija.

⁵ Rektoriui – universiteto vadovas.

⁶ Filosofija – išminties mokslas.

⁷ Teologija – religijos mokslas.

Mikalojus Dauša

Lietuvių kalbos
išaukštinimas
M. Daušos
„Postilėje”

universitetas buvo pirmoji aukštoji mokykla Lietuvoje. Ji turėjo turtingą biblioteką, kurios didžiąją dalį sudarė karaliaus Žygimanto Augusto padovanotos knygos. Ilgainiui universitetas išaugo į stiprų mokslo židinį, turėjusį įtaką ne tik Lietuvos, bet ir kaimyninių kraštų kultūriniam gyvenimui.

Pirmoji lietuviška knyga Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pasirodė 1595 m. Tai Mikalojaus Daušos, katalikų kunigo, išverstas į lietuvių kalbą „Katekizmas”. Dauša yra taip pat „Postilės” (t. y. pamokslų knygos) autorius. Jos pratarinėje Dauša išaukštino gimtąją kalbą. Ypač įsimintini šie autoriaus žodžiai: „Gimtoji kalba yra bendrosios meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas”. Dauša įsitikinęs, kad ją reikia vartoti ne tik bažnyčioje ir mokykloje, bet taip pat valstybės įstaigose, leisti ta kalba mokslo darbus.

Tačiau tuomet Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje dar nesusidarė inteligentų grupė, kuri savo darbams būtų pasirinkusi lietuvių kalbą. Iš viduramžių besitęsianti tradicija LDK raštui vartoti svetimias kalbas – lotynų ir senąją slavų kalbą – buvo gyva. Bažnyčia ir dabar nesiėmė šios tradicijos laužyti. Ji palaikė lenkų kalbą, kuri tuo metu pradėjo virsti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rašto kalba. „Lietuvių tauta, mokėdama lenkiškai, nebekreipė dėmesio į savo gimtąją kalbą: pati ją apleido, paniekino ir beveik atmetė”, – rašė M. Dauša. Todėl negalima kalbėti apie lietuvių kalbos suklestėjimą LDK reformacijos ir kontrreformacijos laikais. Paties M. Daušos „Katekizmas” buvo išleistas mažu tiražu ir netrukus užmirštas. Net ir minėta prakalba „Postilei”, dažnai vadinama himnu lietuvių kalbai, buvo parašyta ne lietuviškai, o lenkiškai.

Todėl toks svarbus Mažosios Lietuvos vaidmuo lietuvių kultūrai. Karaliaučius, o vėlesniais laikais ir kitos šio krašto vietovės, visiems laikams įsirašė į Lietuvos istoriją.

AR ŽINOTE, KAD...

XVI a. suklestėjo mecenatų veikla. Didiko garbės ir orumo reikalu tapo globoti menininkus, rašytojus, kaupti meno vertybes ir knygas. Didžiulius knygų rinkinius Lietuvoje turėjo ne tik valdovas Žygimantas Augustas, bet ir kiti žymūs žmonės – Albertas Goštautas, Abraomas Kulvietis, Martynas Mažvydas. Jų rinkiniuose sukaupta daug brangių rankraštinųjų ir spausdintųjų knygų.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Išvardykite lietuvius reformatus. Ką apie juos sužinojote?
2. Kokią reikšmę lietuvių kultūrai turėjo Martyno Mažvydo „Katekizmas”?
3. Papasakokite, ką sužinojote apie Vilniaus universitetą.
4. Raskite žemėlapyje Karaliaučius. Kuo jis reikšmingas XVI a. lietuvių kultūrai?

Lietuvių kovos su švedais ir rusais

XVI–XVII a. Abiejų Tautų Respublikos istorijoje žymi karų su švedais, rusais, kazokais ir turkais.

XVI a. kilo Lietuvos karas su Rusija dėl Livonijos. Po Liublino unijos į šias kovas įsitraukė ir Lenkija. Kiek vėliau Steponui Batorui, laimėjusiam keletą mūšių, pasisėkė sudaryti su Rusija paliaubas.

Netrukus prasidėjo bemaž trisdešimt metų užsitęsęs karas su Švedija. Į jį Abiejų Tautų Respubliką įvėlė naujai išrinktas karalius švedas – Žygimantas III Vaza. Jis paskelbė prijungiąs tuo metu Švedijai priklausiusią Livoniją prie Lenkijos ir Lietuvos valstybės.

Žygimantas III Vaza

LDK didysis etmonas
Karolis Chodkevičius

Švedija jau seniai siekė užkariauti visas Baltijos jūros pakrantes, o pačią Baltiją paversti vidaus jūra. Abiejų Tautų Respublikos Vazų dinastijos valdovai švedai – Žygimantas III ir jo sūnūs Vladislovas IV bei Jonas Kazimieras neatsisakė Švedijos karaliaus titulo, o tai švedams labai nepatiko.

XVII a. pirmojoje pusėje įvyko keli lietuvių ir lenkų mūšiai su švedais. Juose pasižymėjo LDK didysis etmonas¹ Karolis Chodkevičius, 1605 m. sumušęs švedus prie Salaspilio (Kircholmo).

XVII a. viduryje prieš ponų priespaudą sukilo Bogdano Chmelnickio vadovaujami Ukrainos kazokai². B. Chmelnickis atidavė Ukrainą Rusijos globai, tačiau Lenkija šiam žingsniui pasipriešino. Karas su Maskva vėl įsiliepsnojo. Caras puolė Abiejų Tautų Respubliką iš rytų ir pietų. Jam talkino kazokai. 1655 m. rusų kariuomenė užėmė Smolenską, Vitebską, Polocką ir įžengė į Vilnių. Vilnius pirmą kartą savo istorijoje pateko į priešų rankas. Rusų ir kazokų kariuomenė jį smarkiai apiplėšė: išgrobstė privačių žmonių, bažnyčių ir vienuolynų turtą. Nuėmė bažnyčių varpus, nuplėšė varinius stogus. Galiausiai miestą padegė.

Abiejų Tautų Respublikos nesėkmėmis kare su Rusija pasinaudojo Švedija. 1655 m. švedai užėmė Lenkiją ir įsiveržė į Lietuvą. Prasidėjo antrasis karas su švedais. Tuo pačiu metu vyko kovos su Rusija. Dauguma Lenkijos vaivadijų³ prisiekė Švedijai ištikimybę. Karalius Jonas Kazimieras Vaza pabėgo iš šalies.

Lietuva turėjo gintis pati. Vilniaus vaivada Jonušas Radvila, norėdamas apsaugoti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę nuo švedų okupacijos bei ieškodamas sajun-

¹ Etmonas – kariuomenės vadas.

² Kazokai – pietų Ukrainos stepėse gyvenantys įvairių tautų žmonės (daugiausiai pabėgėliai), nepripažįstantys jokios valdžios. Pradžioje vertėsi plėšikavimu ir smulkia prekyba. Vėliau iš jų suformuota stipri kazokų kariuomenė.

³ Vaivadija – teritorinis administracinis vienetas. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje toks padalinimas įvestas Lenkijos pavyzdžiu vietoj anksčiau buvusių dalinių kunigaikštysčių.

Karai su Rusija ir Švedija

gininkų kovoje su Rusija, 1655 m. Kėdainiuose pasirašė sutartį su Švedijos karaliumi Karoliu Gustavu X. Ja buvo nutraukta unija su Lenkija ir sudaryta naujoji su Švedija. Tačiau Švedija nenorėjo Lietuvos laikyti lygiateise valstybe ir tuoj pat pradėjo elgtis kaip okupantė. Kovoti su Rusija irgi nepadėjo, todėl nepatenkinti lietuviai sukilo prieš

Kėdainių sutartis

Kėdainių herbas.
XVII a.

Radvilų giminės herbas

Biržų pils – svarbi LDK tvirtovė karų su švedais metais

švedus ir juos išviję. 1657 m. Kėdainių sutartis buvo nutraukta. Jos šalininkas Jonušas Radvila, nusivylęs švedais, išvyko iš Lietuvos ir apsigyveno Tikocine (Lenkijoje). Ten visų apleistas mirė.

Su švedais kariavo taip pat Lenkija. 1660 m. karas baigėsi Olivos sutartimi. Karalius Jonas Kazimieras Vaza atsisakė pretenzijų į Švedijos sostą.

Karas su Rusija baigėsi tik 1667 m. Andrusovo paliaubomis. Dalis Ukrainos atiteko Abiejų Tautų Respublikai, dalis Rusijai. Prie Maskvos prijungtos taip pat Kijevo ir Smolensko žemės.

Karai su rusais ir švedais labai nualino visą kraštą. Kaimus ir miestus plėšė ir rusų, ir švedų kariuomenės. Žlugo ūkis, išde trūko pinigų, kilo badas ir maras⁴. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė tuo metu neteko apie 40 procentų gyventojų. Praėjo daugiau kaip pusė šimtmečio, kol kraštas pradėjo atsigaivinti.

⁴ Maras – anksčiau neišgydoma infekcinė plaučių liga. Ja susirgę žmonės masiškai mirdavo.

Restauruota Valduvų rūmų krosnis

AR ŽINOTE, KAD...

Lietuvos vardo tūkstantmečiui paminėti atstatyti Lietuvos valdovų rūmai yra Vilniaus Žemutinės pilies komplekso dalis. Jau XIV–XV a. šioje vietoje stovėjo mūriniai Lietuvos didžiojo kunigaikščio pastatai. Juos nugriovus XIV a. pirmojoje pusėje, valdant karaliui Žygimantui Senajam ir karalienei Bonai, pastatyti dar puošnesni renesanso stiliaus rūmai. Juos projektavo italų architektai.

Valdovų rūmai buvo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija. 1655 m. rusams užėmus Vilnių, visa sostinė labai nukentėjo. Vaduojant miestą smarkiai nuniokoti ir apgriauti taip pat Valduvų rūmai. Maždaug 100 metų jie stovėjo neremontuojami ir nenaudojami. Lietuvą pavergus Rusijos imperijai (po III ATR padalijimo), pastatų sienos ir pamatai visiškai išardyti, o buvusių rūmų teritorija paversta parku.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Nurodykite karų su rusais ir švedais priežastis.
2. Kas ir kada pasirašė Kėdainių sutartį? Kodėl ji buvo nutraukta?
3. Papasakokite apie XVII a. karų pasekmes Lietuvai.

rusai užima Vilnių

1655

karas su švedais
Kėdainių
sutartis

1660

Olivos sutartis
karo su švedais
pabaiga

1667

Andrusovo paliaubos
karo su rusais
pabaiga

Radvilų rūmai
Vilniuje (XVII a.
jie buvo smarkiai
nuniokoti)

Olivos sutartis

Paliaubos su Rusija

Abiejų Tautų Respublikos žlugimas

XVII-XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos vidaus padėtis buvo itin sunki. Karai su rusais ir švedais labai nualino Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Valdant Vazų dinastijos karaliams įsigalėjo bajorija. Kadangi ji, galima sakyti, iš tikrųjų valdė šalį, todėl tų laikų Abiejų Tautų Respublika dažnai vadinama bajorų respublika. Valdovo galios buvo labai ribotos. Jis turėjo pripažinti ne savo dinastijos karaliaus rinkimus, o karo ir taikos bei bajorų šaukimo į karą reikalus galėjo spręsti tik su seimo ir senato pritarimu. Teismas taip pat nebuvo jam pavaldus. Seimas atstovavo bajorų luomui, jis leido įstatymus ir buvo valstybinio gyvenimo centras. Beveik visus valstybės reikalus sprendė bajorai. Seime įsigalėjo *liberum veto*¹ teisė. Ja pasinaudojus galima buvo sužlugdyti kiekvieną nepatinkantį įstatymą. Be to, didikai, siekdami aukštų pareigų, dažnai rengė vieni prieš kitus sąmokslus. Jeigu karalius bandydavo sustiprinti savo valdžią, tai bajorai tam priešinosi, steigė karines grupuotes.

Lietuva labiausiai nusilpo valdant Saksų dinastijai (Augustui II ir Augustui III). Nuolat buvo naudojama *liberum veto* teise, todėl seimai vienas po kito iširdavo, taip ir nepriėmę jokių pažangesnių reformų. Padėtį Lietuvoje dar labiau pablogino XVIII a. pradžioje siautėjęs maras.

Sunkia valstybės padėtimi pasinaudojo kaimyninės šalys – Rusija, Austrija ir Prūsija. Joms labai rūpėjo, kad Abiejų Tautų Respublika vis silpnėtų, todėl kurstė bajorus nepritarti valstybės reformoms, kelti krašte sąmyšį.

Po Augusto III, paskutinio Saksų dinastijos valdovo, mirties karaliumi išrinktas Stanislovas Augustas Ponia-tovskis. Jo kandidatūrą rėmė Rusijos carienė Jekaterina II. Naujasis valdovas bandė reformuoti valstybę ir stiprinti savo valdžią, tačiau jo ketinimams pasipriešino bajorai. Jie

¹ Liberum veto (lot.) – „draudžiu“. Seimo nario teisė nesutikti su daugumos nutarimais. Ja buvo ypač dažnai naudojama XVII–XVIII a. Abiejų Tautų Respublikoje.

ATR padėtis
XVII–XVIII a.

Liberum veto

Saksų dinastijos
valdymas

Stanislovas Augustas Ponia-tovskis

suorganizavo Baro konfederaciją². Kilę nesutarimai užsi-tęsė kelerius metus.

Tuo pat metu Rusija, Austrija ir Prūsija jau tarėsi dėl Abiejų Tautų Respublikos žemių pasidalijimo. Jekaterina II,

Pirmasis padalijimas

Abiejų Tautų Respublikos padalijimai

² Konfederacija – Lenkijos (XIV–XVIII a.) ir LDK (XVI–XVIII a.) politinė ginkluota bajorų sąjunga, vykdanči valdžios funkcijas.

pasitelkusi rusų kariuomenę, numalšino konfederatus. 1772 metais Rusija, Austrija ir Prūsija įvykdė pirmąjį Abiejų Tautų Respublikos padalijimą. Valstybė neteko maždaug 30 proc. teritorijos ir apie 35 proc. gyventojų.

Tačiau ir po I padalijimo bandyta dar gelbėti valstybės vientisumą. 1788-aisiais sušauktas Ketverių metų seimas, kuris ėmėsi reformuoti valstybės valdymą: padidinta kariuomenė, įsteigtos edukacijos, karo ir biudžeto komisijos, įvestas valstybinis pajamų mokestis dvarininkams ir dvasininkams, išplėtos miestiečių teisės, panaikinta *liberum veto* teisė, grąžinta paveldima karaliaus valdžia, išplėtos jo galios, priimta 1791 m. Gegužės 3-iosios konstitucija³. Konstitucijoje nebeliko valstybės dalijimo į Lenkijos Karalystę ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Joje neužsimenama apie LDK savarankiškumą, neminimas nė Lietuvos vardas. Respublika vadinama Lenkija. Tačiau Liublino unijos aktas nebuvo panaikintas, todėl Abiejų Tautų Respublika dar išlaikė dvilypį pobūdį. Priimta Konstitucija siekta sustiprinti valstybę, centralizuoti jos valdžią.

Didikai ir bajorai, nenorėdami prarasti savo teisių, nusprendė panaikinti Konstituciją. Jie pasikvietė į pagalbą imperatorę Jekateriną II ir Rusijos kariuomenę. 1793 m. Konstitucija buvo panaikinta. Tais pačiais metais įvykdytas antrasis Respublikos padalijimas, kuriame dalyvavo tik Rusija ir Prūsija.

Paskutinis bandymas gelbėti Abiejų Tautų Respubliką buvo 1794 m. sukilimas. Jame dalyvavo dvarininkai ir miestiečiai, Gegužės 3-iosios konstitucijos ir valstybės reformų šalininkai bei valstiečiai. Lenkijoje sukilimui vadovavo generolas Tadas Kosciuška, o Lietuvoje – generolas Jokūbas Jasinskis. Savarankiškos sukilėlių valdžios sudarymas Lietuvoje nepatiko Lenkijos sukilimo vadams. T. Kosciuška, pašalinęs J. Jasinskį, pats ėmėsi vadovauti ir sukilimui Lietuvoje. Spalio 10 d. netoli Varšuvos (Maciejovicuose) įvyko lemiamas mūšis. Jame T. Kosciuška buvo

³ Konstitucija – pagrindinis valstybės įstatymas, turintis aukščiausią teisinę galią, nustatantis šalies politinius, teisinius ir ekonominius pagrindus.

sunkiai sužeistas ir paimtas į rusų nelaisvę. Mūšiuose dėl Varšuvos žuvo Jokūbas Jasinskis. Sukilėliai prarado viltį laimėti. Lapkričio viduryje sukilimas nuslopintas.

1795 m. Peterburge Rusija, Austrija ir Prūsija pasirašė trečiojo Respublikos padalijimo sutartį. Rusija užėmė Gudiją ir Lietuvą iki Nemuno, Prūsija – Lietuvos Užnemunę ir Lenkijos dalį su Varšuva, o Austrija – visas kitas lenkų žemes. Taip žlugo 226 metus gyvavusi jungtinė valstybė. Abiejų Tautų Respublika dingo iš Europos ir pasaulio žemėlapių.

Valstybės žlugimą lėmė vidinės ir išorinės priežastys. Svarbiausios vidinės priežastys buvo: silpna karaliaus valdžia, bajorų savivalė, nesirūpinimas valstybės reikalais, tarpusavio ginčai ir kovos, prabangos troškimas, nedidelė sava kariuomenė, amatų ir prekybos smukimas, valstiečių nusigyvenimas, badas, ligos ir kitos stichinės nelaimės. Iš išorinių priežasčių minėtini karai su Rusija ir Švedija, kaimyninių valstybių – Rusijos, Prūsijos ir Austrijos sustiprėjimas bei jų kišimasis į Respublikos vidaus reikalus.

AR ŽINOTE, KAD...

Po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo Suvalkija (kitai vadinama Lietuvos Užnemune) atiteko Prūsijai. XIX a. pradžioje (1807 m.) Prancūzijos imperatorius Napoleonas, nugalėjęs Austriją ir Prūsiją, iš Prūsijos žemių, užgrobtų per antrąjį ir trečiąjį padalijimus, įkūrė Varšuvos kunigaikštystę. Suvalkija tuomet įėjo į tos kunigaikštystės sudėtį. 1812 m. Napoleonas siekė užimti Rusiją. Napoleonui karą pralaimėjus, 1815 m. buvo sušauktas Vienos kongresas⁴. Jo metu iš didžiosios dalies Varšu-

⁴ Kongresas – valstybių arba organizacijų atstovų tarptautinė konferencija.

Ketverių metų seimas

Gegužės 3-iosios konstitucija

Antrasis padalijimas

1794 m. sukilimas

Jokūbas Jasinskis

vos kunigaikštystės žemių, atitekusių Rusijai, buvo sudaryta Lenkijos Karalystė. Jai priklausė ir Suvalkija.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kokią įtaką krašto valdymui turėjo bajorai?
2. Paaiškinkite, kokios buvo vidinės ir išorinės Abiejų Tautų Respublikos žlugimo priežastys.
3. Kokių priemonių imtasi siekiant gelbėti valstybę? Pasvarstykite, kodėl jos nebuvo veiksmingos.

Suskirstymas
gubernijomis

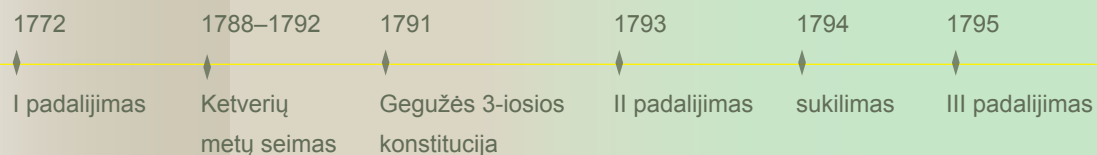
V. LIETUVOS ŽEMĖS RUSIJOS VALDOSE

Lietuva – Rusijos imperijos provincija

Po paskutiniojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo beveik visa Lietuva, išskyrus Užnemunę (Suvalkiją), tapo Rusijos provincija. Lietuvos vardo neliko. Rusijos teritorija buvo suskirstyta į gubernijas¹, o šios – į apskritis². Panašiai pasielgta ir su Lietuvos žemėmis. Iš jų sudarytos Vilniaus, Gardino ir Kauno gubernijos. Užnemunė, vėliau (1815) irgi atitekusi Rusijai, priskirta Suvalkų gubernijai.

Generalgubernatoriaus rūmai Vilniuje

¹ Gubernija – didelė, iš kelių ar keliolikos apskričių sudaryta Rusijos imperijos sritis. Lietuvoje gubernijos įvestos po 1795 m. padalijimo.

² Apskritis – nedidelis teritorinis, administracinis vienetas.

Lietuvos padalijimas gubernijomis

Gubernijas valdė caro paskirti gubernatoriai. Visų gubernijų viršininkas buvo generalgubernatorius³. Jis Lietuvoje buvo ir kariuomenės viršininkas. Visi miestai, išskyrus gubernijų ir apskričių centrus, prilyginti miesteliams.

Lietuvos teisėtvara buvo vienodinama su Rusijos. Iš pradžių Lietuvos bajorų teises dar gynė Lietuvos Statutas, tačiau vėliau jis caro įsakymu (nuo 1840 metų) neteko galios. Šitaip bajorų politinės teisės buvo smarkiai apribotos. Įsigaliojus Rusijos teisei, teismo raštvedyboje lenkų kalbą pakeitė rusų kalba. Prasidėjo Lietuvos gyventojų rusinimas. Įstaigose pakabinti užrašai „Gavarit“ pa litovski stroga vas-

³ Generalgubernatorius – visos Lietuvos valdytojas, atsiųstas iš Rusijos.

Rusinimo politika

Spaudos draudimas
1864–1904

Kražių skerdynės

preščiajatsia” („Lietuviškai kalbėti griežtai draudžiama”). Negalima buvo lietuviškai skaityti ir rašyti. Lietuviškos mokyklos uždarytos, o jų vietoje įsteigtos rusiškos, kuriose visų dalykų buvo mokoma rusų kalba. 1864–1904 m. uždrausta spausdinti lietuviškas knygas lotyniškėmis raidėmis, leista – tik rusiškėmis, vadinamąja graždanka. Lietuviškai jau kalbėjo vien valstiečiai, dalis miestiečių ir smulkiųjų bajorų. Vietoj anksčiau paplitusios lenkų kalbos dabar valstybės gyvenime ėmė vyrėti rusų kalba.

Kraštą valdant rusams, skirtingos tikybės žmonėms, pradėta uždarinėti ir vienuolynus bei bažnyčias. Tačiau tikintieji nenorėjo, kad jų bažnyčios virstų cerkvėmis, todėl ėmė jas ginti. Labiausiai žinomas Kražių bažnyčios gynimas. Carui įsakius uždaryti ir nugriauti Kražių bažnyčią, parapijiečiai pasipriešino. Jie nuolat budėjo ir saugojo savo šventovę. Tačiau įsibrovę į šventorių kazokai puolė su ginklais taikius žmones. Buvo žuvusiųjų ir sužeistųjų. Šis kruvinas įvykis vadinamas Kražių skerdynėmis. Nors bažnyčia ir buvo uždaryta, tikinčiųjų susirėmimas su kazokais atkreipė dėmesį į Lietuvą ir sušvelnino Rusijos caro politiką katalikų atžvilgiu. Toks ryžtingas pasipriešinimas žadino gyventojų tautinę savimonę bei patriotizmą.

Kražių bažnyčia

Valstiečių padėtis

Lietuvai patekus į Rusijos valdas, labai pablogėjo valstiečių padėtis. Rusų pavyzdžiu vietos bajorai ėmė didinti valstiečių pareigas dvarui ir tvarkyti visą jų gyvenimą. Panorėję galėjo juos net parduoti.

Rekrūtai

Valstiečiai buvo verčiami taip pat tarnauti caro kariuomenėje. Tokie asmenys vadinti rekrūtais. Tarnauti reikėjo net 25 metus (tik vėliau tarnybą pradėta trumpinti, pirmiausia iki 20, o galiausiai iki 12 metų).

Stiprus laisvės apribojimas ir rusinimo politika kėlė žmonių nepasitenkinimą, todėl jie sukilo prieš carą su ginklu. Tai įvyko 1831 ir 1863 metais.

ĮSIDĖMĖKITE!

Po 1815 m. Vienos kongreso Suvalkai atiteko Rusijai (Lenkijos Karalystės ribose). 1816 m. įsteigta Augustavo vaivadija su centru Suvalkuose. Po 1831 m. sukilimo rusai panaikino vaivadijas ir įvedė gubernijų sistemą. 1837 m. Suvalkai tapo Augustavo gubernijos centru, o 1867 m. ir pati gubernija pavadinta Suvalkų gubernija. Jos centru Suvalkai buvo iki Pirmojo pasaulinio karo (1914 m.).

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Suraskite ir parodykite žemėlapyje visas gubernijas. Kuri iš jų buvo didžiausia?
2. Kokiai gubernijai priklausė Punksas ir Seinai bei jų apylinkės?
3. Aptarkite rusinimo politiką Lietuvos žemėse.

1840	1864–1904	1867–1914	1893
Lietuvos Statuto uždraudimas	spaudos draudimas	Suvalkų gubernija	Kražių skerdynės

1831 ir 1863 m. sukilimai Lietuvoje

1830 m. lapkritį sukilimas prasidėjo Lenkijoje, o 1831 m. sausį Lietuvoje. Jo šūkis buvo: „Už mūsų ir jūsų laisvę“. Sukilėliai siekė išvaduoti Lenkiją ir Lietuvą iš Rusijos prispaudo. Reikalauta taip pat panaikinti baudžiavą.

Sukilime dalyvavo bajorai ir valstiečiai. Sukilėlių daliniai kovojo atskirai. Nors buvo prastai ginkluoti, jiems pavyko kurį laiką kontroliuoti padėtį beveik visoje Lietuvoje. Centrinės vadovybės nebuvo. Tik atžygiavus sukilėliams iš Lenkijos Karalystės, sukilimui Lietuvoje ėmėsi vadovauti generolai Antanas Gelgaudas ir Dezideras Chlapovskis.

1831 m. sukilimo Lietuvoje didvyre laikoma grafitė Emilija Pliaterytė. Ji kovėsi už laisvę kartu su D. Chlapovskio daliniais ir vadovavo vienam iš sukilėlių pulkų.

Lietuviai sukilėliai buvo prastai ginkluoti. Jiems trūko ir geros vadovybės. Daug didesnė ir geriau ginkluota caro kariuomenė sukilimą greitai numalšino. Bausdamas sukilėlius, caras nemažai jų ištrėmė į Sibirą¹, pasodino į kalėjimus, konfiskavo sukilusių bajorų dvarus ir atidavė juos iš Rusijos atkeltiems dvarininkams.

1832 m. buvo uždarytas Vilniaus universitetas, daug bažnyčių ir vienuolynų. Bažnyčios dažniausiai būdavo paiverčiamos cerkvėmis. Panaikinta Lenkijos Karalystė.

1831 m. sukilimas

Emilija Pliaterytė

1831 m. sukilimo pasekmės

Vilniaus universitetas

¹ Sibiras – Rusijos geografinė dalis. Čia gyvenimo sąlygos labai sunkios, žiemos labai ilgos ir šaltos.

Nors sukilimas buvo pralaimėtas, tačiau jis pažadino Lietuvos gyventojus kovai su carizmu, brandino žmonių tautinę savimonę.

1848 m. Europoje prasidėjo tautų judėjimas, vadinamas „Tautų pavasariu“². Dėl jo metu įvykusių permainų Europos šalyse tam tikrų nuolaidų gyventojams buvo priverstas padaryti ir caras. 1861 m. dekretu jis panaikino baudžiavą Rusijos imperijoje. Kitur ji buvo panaikinta daug anksčiau. Pavyzdžiui, Užnemunėje, kuri tuomet priklausė Prūsijai, baudžiava panaikinta 1807 m.

„Tautų pavasaris“ dar kartą paskatino lietuvius ir lenkus ryžtis ginkluotai kovai su rusais.

„Tautų pavasaris“

1863 m. sukilimas Lietuvoje

² „Tautų pavasariu“ vadinamos 1848–1849 m. revoliucijos, vykusios Europoje.

1863 m. sukilimas

Antanas Mackevičius

1863 m. sukilimo pasekmės

1863 m. sausį prasidėjo sukilimas Lenkijoje, o kovo mėnesį – Lietuvoje. Pirmieji sukilo neturtingi bajorai, valstiečiai ir miestiečiai. Vėliau prie jų prisijungė dalis kunigų ir kai kurie dvarininkai. Sukilimui Lietuvoje vadovavo kunigas Antanas Mackevičius, Zigmantas Sierakauskas ir Kostas Kalinauskas. Prieš sukilėlius caras pasiuntė beveik 150 tūkst. gerai ginkluotų karių. Lietuvių būta perpus mažiau ir prastai ginkluotų. Pagrindiniai jų ginklai – ištiesinti dalgiai ir pistoletai. Be to, tarp sukilėlių kilo nesutarimų tautiniais ir visuomeniniais klausimais, o Europos šalys jiems nesuteikė žadėtos paramos. Taigi ir šio sukilimo nebuvo galima laimėti. Galiausiai jį sugniuždė į Vilnių atsiųstas generalgubernatorius Michailas Muravjovas, dėl savo žiaurumo pramintas Koriku. Visus sukilimo vadus jis įsakė pakarti. Dauguma sukilėlių pateko į kalėjimus arba buvo ištremti į Sibirą. Taip dar kartą žlugo lietuvių viltys išsivaduoti iš caro priespaudos. Šio sukilimo padariniai buvo labai skaudūs:

- uždrausta spauda lotyniškais rašmenimis (1864 m.),
- uždrausta visų draugijų veikla,
- iš mokyklų ir įstaigų pašalinta lietuvių kalba,
- uždarytos paprastos mokyklos, o jų vietoj įkurtos rusiškos,
- apribota Katalikų Bažnyčios ir dvasininkų veikla, uždaryta daug bažnyčių ir koplyčių,
- į Lietuvą atkelti rusų kolonistai.

Tačiau caro valdžia buvo priversta padaryti ir tam tikrų nuolaidų:

- 1863 m. gegužės mėnesį panaikintas lažas³,

Zigmantas Sierakauskas

³ Lažas – priverstinis ir nemokamas valstiečio baudžiauninko darbas pono dvare.

1794

Kosciuškos
sukilimas

1831

sukilimas
prieš carą

1832

Vilniaus
universiteto
uždarymas

1861

baudžiavos
panaikinimas

1863

sukilimas
prieš carą

- sumažintos piniginės prievolės ir žemės kaina,
- valstiečiai atgavo dirbamą žemę,
- dalis bežemių gavo žemės.

Po šių reformų Lietuvoje susidarė sąlygos vystytis kapitalizmui. Palankios valstiečiams žemės reformos įgyvendinimas ir baudžiamos liekanų panaikinimas pakreipė Lietuvos visuomeninę ir ūkinę raidą nauja linkme. Ilgainiui laisvi lietuviai valstiečiai ir iš jų kilusi naujoji inteligentija pradėjo skatinti lietuvių tautinį atgimimą.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kodėl įvyko 1831 m. sukilimas?
2. Paieškote žinių ir papasakokite apie Emilijos Pliaterytės gyvenimą bei vaidmenį 1831 m. sukilime.
3. Papasakokite, kaip caras nubaudė lietuvius po 1831 ir 1863 m. sukilimų.

Lietuvių tautinis atgimimas XIX a. pabaigoje

Po 1831 ir 1863 metų sukilimų prasidėjo planinga rusifikacija¹. Rusų kalba įsigalėjo viešajame gyvenime – teismuose, įstaigose ir mokyklose. Dar didesnis smūgis lietuvių kalbai sudotas uždraudus Lietuvoje 1864–1904 m. spausdinti lietuviškas knygas ir laikraščius.

Tačiau lietuviai nepasidavė. Nepajėgę įveikti caro galybės ginklu, jie pradėjo kovoti žodžiu – už gimtąją kalbą, tikėjimą ir teisę laisvai gyventi. Valstiečiai nusprendė neleisti vaikų į rusiškas mokyklas ir, nepaisydami valdžios draudimų, ėmė juos mokyti namie. Pradėtos organizuoti

Lietuvių
pasipriešinimas
rusifikacijai

¹ Rusifikacija – prievartinis kitų tautų (nerusų), buvusių Rusijos imperijos sudėtyje, rusinimas.

Slaptosios mokyklos
ir daraktoriai

Knygų spausdinimas
ir knygnešiai

slaptosios mokyklos, kuriose dirbo daraktoriai². Kad caro žandarai nesusektų, kur vyksta pamokos, jos buvo kilnojamos iš vienos vietos į kitą. Reikėjo pasirūpinti ir lietuviškais vadovėliais bei kitomis knygomis. Tuo metu Lietuvoje jų nebuvo galima spausdinti, o išleistus rusiškais raidėmis lietuviai boikotavo³. Tačiau atsirado drąsuolių, organizavusių lietuviškų knygų spausdinimą užsienyje – Mažonoje Lietuvoje, kuri tuomet priklausė Prūsijai.

Knygnešių keliai spaudos draudimo metais

² Daraktoriai – taip spaudos draudimo laikais buvo vadinami kaimo mokytojai.

³ Boikotuoti – čia: atsisakyti pirkti ir naudotis graždanka parašytomis knygomis.

Knygnešio paminklas

Punsko ir Seinų
krašto knygnešiai

Vienas tokių knygų leidimo ir platinimo organizatorių buvo vyskupas Motiejus Valančius. Jis pasirūpino, kad Tilžėje ir Ragainėje išspausdintos maldaknygės, elementoriai, kalendoriai, grožinės literatūros kūrinėliai bei knygelės apie žemės ūkį pasiektų Lietuvą.

Lietuviškų spaudinių laisvai atsivežti nebuvo galima, todėl jie gabenti slapta. Knygas per sieną pernešdavo knygnešiai. Jų darbas buvo labai pavojingas: daug knygnešių žuvo nuo pasienio sargybos kulkų, daug buvo sužeistų, o patekę į policijos rankas buvo sunkiai baudžiami, sodinami į kalėjimą ir net tremiami į Sibirą. Nepaisant to, norinčiųjų nešioti knygas netrūko. Žymiausias knygnešys Lietuvoje buvo Jurgis Bielinis, vadinamas knygnešių karaliumi. Jis šį darbą dirbo net 30 metų.

Punsko krašte tarp pagarsėjusių knygnešių buvo Giluišių kaimo ūkininkas Vincas Markevičius ir Kreivėnų kaimo akmenkalys Povilas Matulevičius. Jiems gimtuosiuose kaimuose pastatyti akmeniniai paminklai.

Jurgis Bielinis

Vincio Markevičiaus paminklas Giluišių kaime

Simonas Daukantas

Vyskupas Motiejus
Valančius

Karoliui Petruškevičiui skirta memorialinė lenta Žagariuose

P. Matulevičius knygas parsinešdavo iš Tilžės ir platindavo jas savo apylinkėje. Buvo geras girnadirbys ir akmenkalys. Dirbo žmonėms girnas, o Punsko bažnyčiai iškalė laiptus ir du akmeninius indus šventintam vandeniui laikyti.

Kiti Punsko krašto knygnešiai: Povilas Kupstas, seserys Kraužlytės, Vincas Kaminskas, Jonas Kaluškevičius, Lipskas. Seinų krašte labiausiai žinomas knygnešys yra Karolis Petruškevičius iš Žagarių. Jam atminti gimtosios sodybos vietoje pakabinta memorialinė lenta.

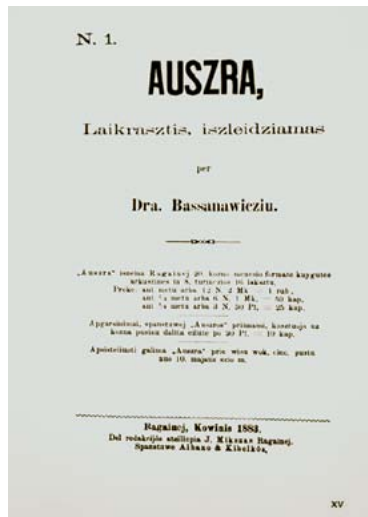
Knygų platinimu užsiėmė ir kunigai. Vyskupas Motiejus Valančius buvo suorganizavęs visą platinimo tinklą. Į Seinų kunigų seminariją lietuviškų leidinių atveždavo kunigas Martynas Sederavičius. Punsko knygnešių, daraktorių ir kitų žmonių veiklą derino ir pats daug dirbo Punsko klebonas kun. Simonas Norkus.

Knygnešių visose lietuvių žemėse platinaimi leidiniai padėjo lietuviams neužmiršti gimtosios kalbos, mokyti jos savo vaikus, skatino vienyti ir siekti Lietuvos nepriklausomybės.

Gimtosios kalbos vartojimo ir tautos švietimo lietuvių kalba svarbą suvokė jau XIX a. pirmosios pusės šviesuoliai. Simonas Daukantas parašė lietuviškai pirmąją Lietuvos istoriją („Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“). Laury-

Jonas Basanavičius

Pirmasis „Aušros“ numeris

Pirmieji lietuviški laikraščiai – „Aušra“ ir „Varpas“

nas Ivinskis rengė kalendorius. Simonas Stanevičius ir Motiejus Valančius rašė lietuviškas knygas, o Dionizas Poška įkūrė pirmąjį Lietuvoje muziejų – garsųjį Baublį. Jų darbą tęsė Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka ir kiti XIX a. antrosios pusės inteligentai, rašę straipsnius pirmiesiems lietuviškiems laikraščiams – „Aušrai“ ir „Varpui“.

„Aušra“ pasirodė 1883 m. pavasarį Ragainėje. Jos pirmasis redaktorius buvo gydytojas Jonas Basanavičius. Vėliau „Aušra“ spausdinta Tilžėje. Ji ėjo 1883–1886 m. Iš viso išleista 40 numerių. Tai buvo mėnesinis leidinys, daug dėmesio skyręs Lietuvos praeičiai, siekęs sužadinti lietuvių tautinę savigarbą ir savo krašto meilę. Straipsnių autoriai pabrėžė lietuvių teisę gyventi laisvai ir patiems rūpintis savo ateitimi.

1889 m. pradėjo eiti naujas mėnesinis leidinys „Varpas“. Jo redaktorius buvo gydytojas Vincas Kudirka. Jį rėmė

Vincas Kudirkos paminklas Vilniuje

Vincas Kudirka

„Varpas“

Varšuvos bei Maskvos lietuviai studentai ir inteligentai. Tai buvo literatūros, politikos ir mokslo žurnalas, spausdinamas Tilžėje ir Ragainėje. Vardą jam davė V. Kudirkos eilėraštis „Varpas“, šaukęs lietuvius keltis savarankiškam gyvenimui.

Naujasis laikraštis ne tik gaivino lietuvių tautiškumą ir priminė garbingą Lietuvos praeitį, bet ir skatino priešintis rusinimui, stabdyti emigraciją⁴, gerinti ūkio padėtį lietuvių žemėse. Buvo rašoma įvairiais Lietuvos gyvenimo klausimais. Su „Varpu“ bendradarbiavo žymūs lietuvių rašytojai ir švietėjai. Tarp jų: Kazys Grinius, Jonas Biliūnas, Jonas Jablonskis, Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis, Lazdynų Pelėda, Šatrijos Ragana, Pranas Vaičaitis, Žemaitė ir kt. „Varpas“ gyvavo iki 1905 m.

⁴ Emigracija – žmonių persikėlimas gyventi iš tėvynės į kitas šalis.

1883–1886

1864–1904

1889–1905

„Aušra“

spaudos

„Varpas“ leistas

leista Ragainėje ir Tilžėje

draudimas

Tilžėje ir Ragainėje

XIX a. antrojoje pusėje lietuvių tautinis sąjūdis išaugo į plačią, vis daugiau žmonių apimančią veiklą. Lietuviai telkėsi bendram darbui, didėjo jų tautinis sąmoningumas, dorovė ir patriotiškumas. Prasipletė tautos samprata. Jos dalimi pradėti laikyti ne tik bajorai bei didikai, bet ir valstiečiai. Kilę iš įvairių kaimų ir išėję mokslus jaunieji inteligentai dirbo tautos ir tėvynės gerovei.

ĮSIDĖMĖKITE!

Mažoji Lietuva – tai kraštas, labai svarbus lietuvių tautos ir kultūros istorijoje. Čia 1547 m. pasirodė pirmoji lietuviška knyga. Čia spaudos draudimo laikotarpiu (1864–1904) telkėsi visa lietuviškų maldaknygių, elementorių, grožinės ir dalykinės literatūros bei laikraščių leidyba.

Dabar didžioji Mažosios Lietuvos teritorijos dalis priklauso Rusijai (Kaliningrado sričiai), dalis Lietuvai (Klaipėdos kraštas) ir Lenkijai. Kaliningrado srityje esančioje dalyje neatpažįstamai pakeisti vietovardžiai: Karaliaučius tapo Kaliningradu, Tilžė – Sovietsku, Ragainė – Nemanu.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kodėl Lietuvoje prasidėjo tautinis atgimimas?
2. Kokį vaidmenį tautiniame atgimime suvaidino knygnešiai?
3. Papasakokite apie savo krašto knygnešius.
4. Ką žinote apie „Aušrą“ ir „Varpą“?
5. Papasakokite apie V. Kudirką. Paieškokite daugiau žinių apie jo gyvenimą.

Seinų reikšmė lietuvių tautiniam ir kultūriniam atgimimui

Seinų vyskupija ir seminarija

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje svarbų vaidmenį lietuvių tautiniame ir kultūriniame atgimime suvaidino Seinai. Čia ir anksčiau buvo gilios katalikiško švietimo tradicijos. 1818 m. įkurta Seinų vyskupija¹, o 1826 m. atidaryta kunigų seminarija, kuri rengė kunigus naujai vyskupijai. Seminarija įsikūrė buvusiam dominikonų² vienuolyne. Joje mokėsi daug lietuvių – visų pirma Marijampolės gimnazijos absolventų.

Seinų seminarija

Seminarijos auklėtiniai

XIX a. antrojoje pusėje prasidėjęs tautinio ir kultūrinio atgimimo sąjūdis neaplenkė ir Seinų kunigų seminarijos. Lietuviai klierikai³, vadovaujami Antano Staniukyno ir Tomo Žilinsko, suorganizavo seminarijoje slaptą lietuvių

¹ Vyskupija – katalikų Bažnyčios teritorinis vienetas, valdomas vyskupo.

² Dominikonai – katalikų vienuolių ordinas, įsteigtas vienuolio Domininko.

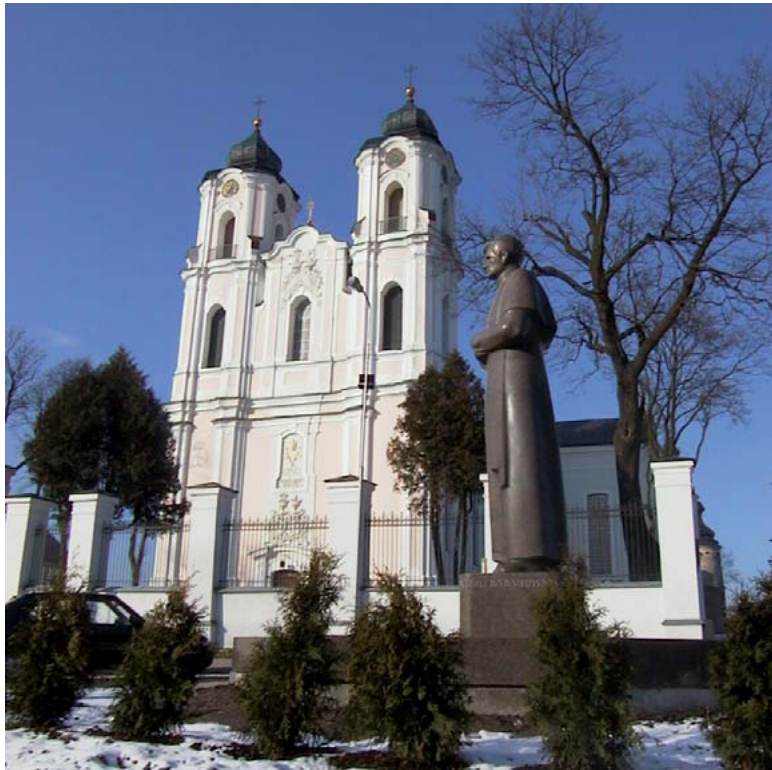
³ Klierikas – seminarijos studentas.

draugiją (1888 m.), kurios tikslas buvo platinti draudžiamą spaudą, rengti paskaitas, aptarinėti savos kūrybos eilėraščius, diskutuoti kalbos klausimais.

Seminarijoje mokėsi žymūs lietuviai: būsimieji dvasininkai Antanas Tatarė (rašytojas, mokytojas), Jurgis Narjauskas („Šaltinio” spaustuvės įkūrėjas ir seminarijos dėstytojas), Jonas Totoraitis (istorikas, „Žiburio” gimnazijos direktorius), Justinas Staugaitis (vyskupas ir politikas), Simonas Norkus (poetas, Punsko klebonas) bei literatai Vincas Mykolaitis-Putinas, Vincas Kudirka (gydytojas, himno autorius).

1897 m. Seinų vyskupu paskirtas Antanas Baranauskas iš Anykščių. Jis buvo pirmasis lietuvis vyskupas, kuris Seinų katedroje į tikinčiuosius prabilo lietuviškai. Gyvendamas Seinuose, parašė ir išvertė nemažai religinių giesmių. Pati populiariausia iš jų – „Sveika, Marija, dan-

Vysk. Antanas Baranauskas

Vyskupo ir poeto Antano Baranausko paminklas prie Seinų katedros

Vysk. Antano Baranausko kapas

gaus lelija”. Antanas Baranauskas – taip pat žymus poetas, poemos „Anykščių šilelis” autorius. Jis rūpinosi lietuvių spaudos grąžinimo reikalais, bet pats netikėjo, kad lietuviai savarankiškai išsivaduos iš caro priespaudos. Vyskupas A. Baranauskas mirė 1902 m. lapkričio 26 d. Palaidotas Seinų bazilikos koplyčioje. 1999 m. netoli bažnyčios jam pastatytas paminklas. Jo autorius – skulptorius Gediminas Jokūbonis.

Vyskupų rūmai

Spaustuvės įkūrimas

Atgavus spaudos laisvę, Seinų lietuviai nutarė leisti lietuvišką laikraštį. 1905 m. kunigų seminarijos profesoriai ir kiti to meto šviesuoliai įsteigė draugiją lietuviškomis knygoms leisti ir pavadino ją „Laukaitis, Dvaranauskas, Narjauskas ir Bendrovė”. Už surinktus pinigus nupirkta vieno aukšto mūrinis namas Vengrų gatvėje (dabar Zavadzko) ir įkurta spaustuvė.

„Šaltinis”

1906 m. išėjo pirmasis „Šaltinio” numeris. Toks pavadinimas savaitraščiui pasirinktas neatsitiktinai. Spaudos draudimo laikotarpiu buvo labai paplitusi „Šaltinio” maldaknygė, kurią tuomet dauguma skaitydavo.

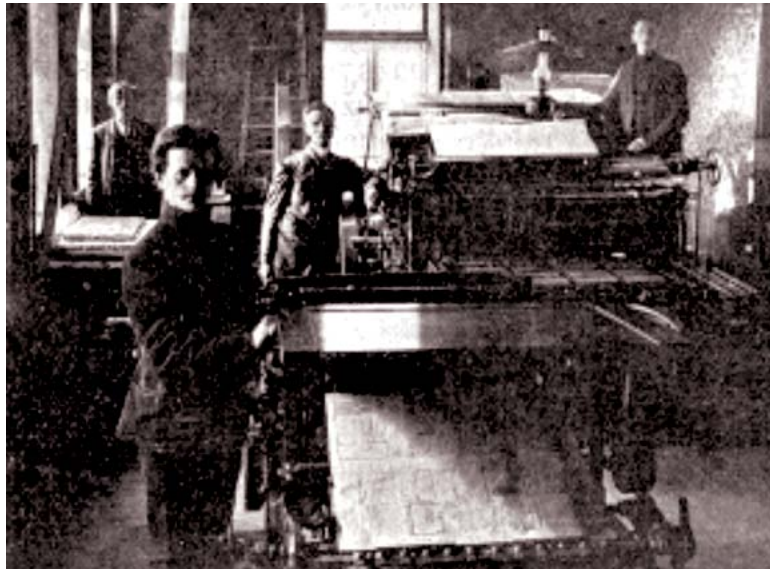
1906 m. „Šaltinis”

Laikraščio
redaktoriai
ir jo priedai

„Šaltinio” spaustuvė

Savaitraštyje buvo rašoma įvairiais visuomeniniais ir politiniais klausimais. „Šaltinis” kovojo su nutautėjimu, daug vietos skyrė lietuvių kalbos puoselėjimui. Jį redagavo kunigai Kazimieras Prapuolenis, Juozas Laukaitis ir kt. Ėjo taip pat „Šaltinio” priedai: „Artojas”, „Vainikas” (jau-

„Šaltinio” spaustuvėnininkai prie spausdinimo mašinos

nimui), „Vainikėlis”, „Šaltinėlis” (vaikams). Buvo leidžiamas dar „Vadovas” – mėnraštis dvasininkams. Seinuose iš viso ėjo 9 laikraščiai. Leidybinę seiniškių veiklą rėmė Punsko parapijos klebonai Simonas Norkus ir Motiejus Simonaitis.

Veikė „Šaltinio” knygynas. Iš viso Seinuose išleisti keli šimtai lietuviškų knygų, kalendorių ir kitų spaudinių. XX a. pradžioje Seinai su kunigų seminarija bei spaustuve išaugo į vieną svarbiausių, šalia Kauno ir Vilniaus, lietuvių tautinio ir kultūrinio atgimimo centrų.

1906 m. čia įkurtas švietimo draugijos „Žiburys” skyrius. Draugija steigė pradžios mokyklas, vėliau gimnazijas, skaityklas, mokinių bendrabučius, organizavo dalykinius kursus.

Švietimo ir leidybos darbus nutraukė Pirmasis pasaulinis karas. 1915 m. išėjo paskutinis „Šaltinio” numeris. Spaustuvė uždaryta, o jos įrenginiai išgabenti į krašto gilumą. Tais pačiais metais Seinų kunigų seminarija perkelta į Mogiliovą, vėliau į Peterburgą, o netrukus ir visai uždaryta.

Lietuviška „Žiburio” gimnazija Seinuose įkurta 1918 m. Pirmasis jos direktorius buvo kun. Jonas Totoraitis, o vėliau kun. Motiejus Gustaitis. Abu Seinų kunigų semina-

„Žiburio” draugija

„Žiburio” gimnazija

Seinų krašto lietuviai gimnazistai

rijos auklėtiniai. Po metų „Žiburio“ gimnazija perkelta į Lazdijus.

1919 m. lenkams užėmus Seinus, apmirė lietuvių kultūrinis ir visuomeninis gyvenimas. Nustojo veikti visos lietuviškos įstaigos ir organizacijos. Seinų kraštas pamažu ėmė lenkėti.

Lietuvių veikla šiame krašte suaktyvėjo tik po Antrojo pasaulinio karo. 1957 m. Punske įkurta Lietuvių visuomeninė kultūros draugija. Po dvejų metų Draugijos būstinė perkelta į Seinus, o 1972 m. iš Varšuvos atkelta čia „Aušros“ redakcija.

1983 m. į Seinų baziliką⁴ gražintos šv. Mišios lietuvių kalba. Jos čia buvo uždraustos 1946 m.

1999 m. atidaryti „Lietuvių namai“. Tai Lietuvos Respublikos lėšomis pastatytas objektas – dovana Lenkijos lietuviams. Iš senųjų Vyskupų rūmų čia persikėlė ir Lietuvos Respublikos konsulas⁵. Jis Seinuose įkurtas 1994 metais.

1999 metais Seinų gimnazijoje įsteigtos lietuviškos klasės. 2005 m. rugsėjo 1-ąją darbą pradėjo naujas lietuvių švietimo centras, kuriame yra vaikų darželis, pradinė mokykla ir gimnazija. Centras pastatytas Lietuvos Respublikos lėšomis. Jam suteiktas istorinis „Žiburio“ vardas.

Dabar Seinuose veikia įvairūs vaikų ir suaugusiųjų ansambliai: choras, kapela, mėgėjų teatras, vaikų ir jaunimo šokių kolektyvai.

AR ŽINOTE, KAD...

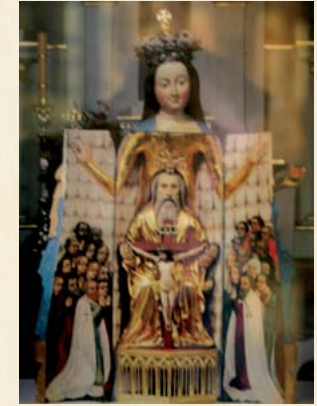
Dabartinę Seinų mūrinę renesanso stiliaus bažnyčią XVII a. pradžioje pastatė dominikonų vienuoliai. XVIII a. prie bažnyčios iškilo didžiulis vienuo-

⁴ Bazilika – aukščiausias Katalikų Bažnyčios titulas, teikiamas popiežiaus.

⁵ Konsulas – oficiali šalies atstovybė kitos valstybės teritorijoje.

lyno pastatas. Dominikonams pasitraukus iš Seinų, 1826 m. jame įkurta kunigų seminarija.

Didžiausia Seinų bažnyčios brangenybe laikoma stebuklingoji Dievo Motinos statula. Tai labai reta atidaroma statula. Uždaryta ji vaizduoja Mariją, sėdinčią mažame soste su Kūdikiu, o atidaryta – Mariją stovinčią, apglobusią savo apsiaustu žmones ir Švč. Trejybę. Pasaulyje tokių statulų yra vos šešios, ir visos kilusios iš Rytprūsių – Kryžiuočių ordino žemės. Manoma, kad šios statulos sukurtos XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje.

Dievo Motinos statula

Seinų statula garsėja stebuklais. Vienas jų – miestelio ir vienuolyno apsaugojimas nuo įsibrovusių 1656 m. į Lietuvą maskolių. Kai jie, užėmę Lazdijus, prisiartino prie Seinų, staiga nuo miesto pasitraukė. Pasakojama, kad pabėgo išsigandę, nes pamatė aplink bažnyčią būrį baltai apsirengusių kareivių (angelų), grasinančių ginklais.

Viena didžiulės Seinų bazilikos koplyčių buvo skirta vyskupams laidoti. Joje palaidotas vyskupas A. Baranauskas. Miesto centre yra Vyskupų rūmai. 1897–1902 m. čia gyveno ir dirbo vyskupas A. Baranauskas.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kada įkurta Seinų vyskupija, o kada seminarija?
2. Ką žinote apie Seinų kunigų seminariją, jos dėstytojus bei klierikus?

3. Kuo mums artimas Antanas Baranauskas?
4. Papasakokite apie „Šaltinio“ spaustuvės leidinius. Aplankykite jos leidinių ekspoziciją muziejuje.
5. Parenkite ekskursijos projektą „Įdomiausios XIX ir XX a. Seinų istorinės vietos“.

Lietuvių padėtis
XX a. pradžioje

VI. LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS ATGAVIMAS

Lietuvos nepriklausomybės atgavimo aplinkybės

Rusijos imperijos priespaudą lietuviai kentė daugiau nei šimtą dvidešimt metų. Todėl jų laisvės troškimas nuolat stiprėjo. Po pralaimėtų 1831 ir 1863 metų sukilimų lietuviai suprato, kad patys nepriklausomybės išsikovoti nepajėgs. XX a. pradžioje susiklostė palankios politinės aplinkybės Lietuvos valstybingumui atkurti. 1914 metais prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, Lietuva tapo Vokietijos ir Rusijos karo veiksmų vieta. 1915 m. Lietuvą okupavo vokiečiai. Ketverius metus trukęs karas abi valstybes gero-

Vokiečių kariuomenė Seinuose per Pirmąjį pasaulinį karą

1818	1826	1897–1902	1906	1983	1999	2005
vyskupijos įkūrimas	kunigų seminarijos įkūrimas	Seinų vyskupas A. Baranauskas	„Šaltinis“	grąžintos šv. Mišios lietuvių kalba	A. Barausko paminklas „Lietuvių namai“	„Žiburio“ mokykla

kai nualino. Po 1917 m. spalio revoliucijos Rusijoje valdžią perėmė bolševikai¹.

Tuo metu Jungtinėse Amerikos Valstijose pagarsinta tautų apsisprendimo teisė. Joje buvo viešai skelbiama, kad kiekviena tauta gali pati apsispręsti ir kurti savarankišką valstybę. Vėliau panašiai deklaravo ir Rusija bei Vokietija. Taigi Baltijos tautoms susidarė galimybė atgauti nepriklausomybę. Šiomis aplinkybėmis pasinaudoję lietuviai 1917 m. Vilniuje surengė konferenciją².

Konferencijoje nutarta atkurti savarankišką, nepriklausomą Lietuvos valstybę, sušaukti Vilniuje Steigiamąjį seimą, kuris parengtų ir paskelbtų valstybės Konstituciją, nustatytų santykius su kitomis šalimis. Suvažiavimo metu išrinkta dvidešimties asmenų Lietuvos Taryba, įgaliota siekti Lietuvos nepriklausomybės. Tarybai pirmininkavo Antanas Smetona. Nepriklausomybės kelyje Lietuvą rėmė ir užsienio lietuviai.

Lietuvos Taryba

1918 m. vasario 16 d. Vilniuje Lietuvos Taryba paskelbė Nepriklausomybės Aktą. Jame buvo rašoma:

„Lietuvos Taryba, kaip vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamos pripažintąją tautų apsisprendimo teisę

¹ Bolševikas – Rusijos darbininkų revoliucionierius, bolševizmo šalininkas.

² Konferencija – valstybių ar organizacijų atstovų susirinkimas arba suvažiavimas svarbiems klausimams spręsti.

Tautų
apsisprendimo
teisė

Vilniaus
konferencija

Nepriklausomybės
Akto paskelbimas

ir Lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu, skelbia atkuriant nepriklausomą, demokratinius pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje.”

Signatarų namai, kuriuose pasirašytas Vasario 16-osios Aktas

Aktą pasirašė visi Tarybos nariai. Juo Lietuva nutraukė visus ligšiolinius ryšius su kitomis valstybėmis. Naujus jos santykius su užsienio šalimis turėjo nustatyti sušauktas

Signatarų namų vidus

Steigiamasis seimas. Į jį delegatus demokratiniu būdu turėjo išrinkti visi šalies gyventojai.

Taryba, paskelbdama Vasario 16-osios Akta, išreiškė neginčijamą lietuvių tautos apsisprendimą turėti savo valstybę. Tačiau dėl tikrosios laisvės dar teko lietuviams kovoti ir žodžiu, ir ginklu. Paskelbto Lietuvos valstybingumo didžiosios valstybės nepripažino. Lietuvių žemėse dar šeiminkavo vokiečiai. Lietuvą norėjo susigrąžinti Rusijos imperija, o Lenkija laikė ją savo valstybės dalimi.

AR ŽINOTE, KAD....

1918 m. Nepriklausomybės Akta pasirašė visi Lietuvos Tarybos nariai abėcėlės tvarka. Išimtis buvo padaryta tik Jonui Basanavičiui, iš pagarbos leidžiant jam pasirašyti pirmajam. Nors tai pats svarbiausias Lietuvos valstybės dokumentas, tačiau neišliko nei jo originalas, nei dublikatas (antrasis dokumento egzempliorius). Anuomet Lietuvoje karo cenzūra neleido viešai paskelbti Akto, todėl jo tekstas buvo išspausdintas lapeliuose ir nelegaliai išplatintas.

Yra žinoma, kad Lietuvos Tarybos nariai pasirašė du Akto egzempliorius: originalą ir dublikatą. Originalas buvo atiduotas saugoti J. Basanavičiui. Dublikatas pateko į prezidento kanceliarijos archyvą Kaune. Lig šiol niekam nepavyko rasti nei originalo, nei dublikato. Nepriklausomybės Akto tekstas dabar publikuojamas pagal tikslas kopijas, pagamintas tarpukariu.

1914–1918

Pirmasis pasaulinis karas

1918-02-16

Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kodėl lietuviai nusprendė siekti nepriklausomybės prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui?
2. Paaiškinkite, kas buvo Lietuvos Taryba ir koks jos vaidmuo siekiant nepriklausomybės.
3. Kokiomis aplinkybėmis buvo pasirašytas Vasario 16-osios Aktas? Koks jo likimas?

Lietuvių kovos dėl nepriklausomybės

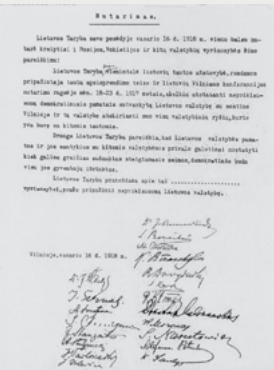
Tik atsikūrusi Lietuvos valstybė patyrė labai daug sunkumų. 1918 m. pabaigoje Lietuvą užpuolė Raudonoji armija¹. 1919 m. pradžioje netoli Kėdainių įvyko pirmosios savanorių kautynės. Kovose su bolševikais žuvo pirmas Lietuvos karys savanoris Povilas Lukšys, o po kelių dienų Alytuje – pirmas karininkas Antanas Juozapavičius. Tų pačių metų rugpjūčio mėnesį Lietuvos ir Sovietų Rusijos karo veiksmai baigėsi. 1920 m. liepos 12 d. Maskvoje buvo pasirašyta Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis. Rusija pripažino Lietuvos nepriklausomybę.

Kariaudama su rusais Lietuva dar turėjo grumtis su bermontininkais. Tai plėšikaujantys buvę kariuomenės daliniai, kuriuos sudarė vokiečių ir rusų kareiviai. Jiems vadovavo pulkininkas Pavelas Bermontas-Avalovas. Galų gale 1919 m. lapkritį Lietuvos kariuomenė sumušė bermontininkus prie Radviliškio, ir jie pasitraukė į Vokietiją.

Lietuvių siekiamas kurti nepriklausomą valstybę labiausiai priešinosi lenkai. Jie norėjo atkurti bendrą Lietuvos ir Lenkijos valstybę. 1919 metų pavasarį Lenkijos kariuomenė įsiveržė į Lietuvą. Lenkai aiškinosi, esą jie nori apginti valstybę nuo Sovietų Rusijos puolimų, bet iš tikrųjų jiems rūpėjo prisijungti Lietuvą. Labiausiai troško atplėšti Vilnių ir jo apylinkes, kad miestas taptų Lenkijos rytinių žemių centru.

¹ Raudonoji armija – Sovietų Rusijos kariuomenė.

Padėtis Lietuvoje po nepriklausomybės paskelbimo

Vasario 16-osios Akto faksimilė

Kovos su bolševikais

Susirėmimai su bermontininkais

Kovos su lenkais

Lietuvių kovos dėl nepriklausomybės XX a. pradžioje

Taikdarių pastangos

Antantės² valstybės norėjo nutraukti Lietuvos ir Lenkijos karo veiksmus. Paryžiuje buvo sušaukta taikos konferencija. Lietuvių delegacija kreipėsi į konferenciją, reikalaujama Suvalkų kraštą priskirti Lietuvai, tikindama, kad dauguma jo gyventojų yra lietuviai ir tai nuo seno esančios etninės³ lietuvių žemės. Konferencijos metu nustatyta

² Antantė – Prancūzijos, Rusijos ir Didžiosios Britanijos karinė-politinė sąjunga, vadinama dar Santarve.

³ Etninės žemės – žemės, kuriose nuo amžių gyveno ta pati tauta.

Kovos dėl Seinų

pirmoji demarkacijos linija⁴, skirianti abi šalis. Tačiau jos Lenkija nepaisė ir karo veiksmai tarp lenkų ir lietuvių nesiliovė. Demarkacijos linijos buvo iš naujo nustatinėjamos dar kelis kartus, tačiau jos Lietuvos ir Lenkijos konflikto dėl sienų neišsprendė.

1919–1920 m. Seinai net vienuolika kartų ėjo iš rankų į rankas. Lenkai, užėmę Seinus, imdavo ten šeiminkauti, kol juos vėl nugalėdavo lietuviai. Panašiai įvykiai klostėsi dar keliolika kartų. Mūšiuose nemažai žuvo ir lenkų, ir lietuvių. Lietuvių kariai palaidoti Seinų ir Berznyko kapinėse.

Savanorių kapai Seinuose

Bandymai tartis

Vengdama dar didesnio kraujo praliejimo, Lietuvos vyriausybė norėjo surengti konferenciją ir tiesioginėmis derybomis su lenkais išspręsti ginčytinus klausimus. 1920 m. rugsėjo mėnesį sutarta pradėti tokias derybas Kalvarijoje. Lietuvai svarbu buvo atgauti bent jau Punkską ir Seinus

⁴ Demarkacijos linija – riba, skirianti kariaujančių valstybių kariuomenes paliaubų metu iki nuolatinės sienos nustatymo, t. y. iki sutarties pasirašymo.

Pasienio sargybinis prie demarkacijos linijos

– svarbius to meto lietuvių kultūros židinius. Lenkai su tuo nesutiko, todėl po trijų dienų derybos buvo nutrauktos.

Lenkai turėjo aiškų karinį pranašumą, todėl savo teritorinius ir politinius tikslus jie planavo įgyvendinti ginklu. Jau anksčiau Lenkija pažeidė visas nustatytas demarkacijos linijas, verždamasi į Pietryčių Lietuvos teritoriją, kuri buvo lietuviška, lietuviškai gudiška ir tik salelėmis lenkiška, o istoriškai – visa lietuviška. Lietuva dėl to tik protestavo, nes nebuvo pajėgi šio puolimo atremti ginklu. Mat iki 1919 m. kovo nepriklausomos Lietuvos kariuomenę sudarė tik savanoriai⁵.

Lietuvos prašymu Tautų Sąjunga⁶ ir Didžioji Britanija kreipėsi į Lenkiją, rei-

⁵ Savanoris – karys, savo noru atliekantis karo tarnybą.

⁶ Tautų Sąjunga – tarptautinė organizacija, įkurta 1919 m. Pagrindinis jos veiklos tikslas – užkirsti kelią bet kokiam naujam karui.

Lietuvos savanoriai

Namas, kuriame buvo pasirašyta Suvalkų sutartis

kalaudamos sustabdyti karo veiksmus. Lenkija pasiūlė Lietuvai derybas Suvalkuose.

Derybos vyko 1920 m. rudenį (nuo rugsėjo 30 iki spalio 7 d.), dalyvaujant kitų šalių stebėtojams. Spalio 7 d. pasirašyta Suvalkų sutartis. Sienų klausimas liko neišspręstas, ta-

Suvalkų sutartis

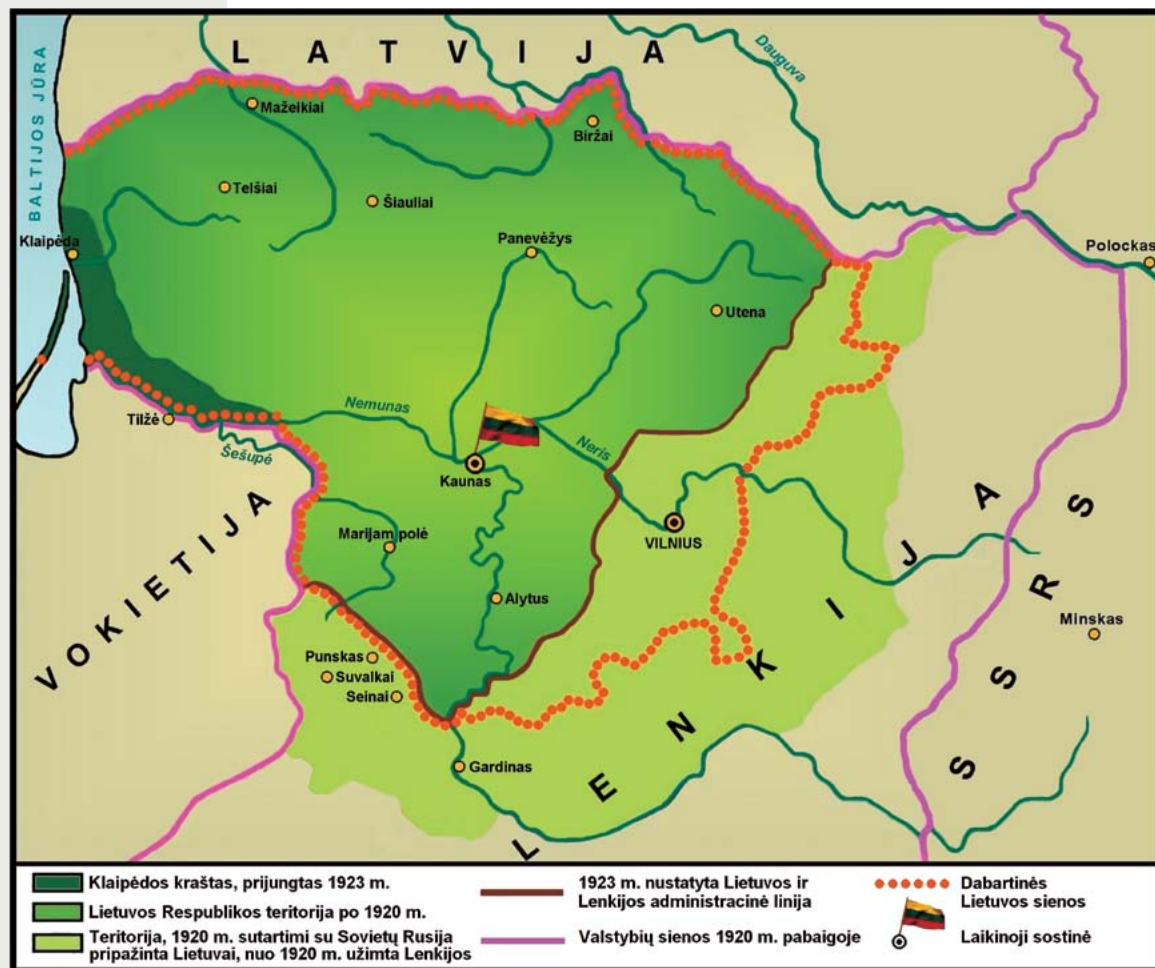

Derybų Suvalkuose akimirka

čia sutartimi patvirtinta vadinamoji Kerzono⁷ demarkacijos linija, pirmą kartą nustatyta dar 1919 m. gruodį. Lietuva suskubo šią sutartį tuoj pat įregistruoti Tautų Sąjungoje.

Atrodė, kad karo veiksmai Suvalkijoje baigti. Lietuviai nė nenumanė, kad lenkai rengia klastą. J. Pilsudskis slapta pavedė gen. Liucijonui Želigovskiui pasirengti žygiuoti į Vilnių. Spalio 8 d. generolo vadovaujamos pajėgos puolė Vilnių ir jį užėmė. Lietuviai šio puolimo nesitikėjo, todėl

Vilniaus užėmimas. Santykių su Lenkija nutraukimas

Ne priklausoma Lietuvos Respublika 1920–1939 m.

⁷ Kerzonas – Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministras, 1919 m. pateikęs Sovietų Rusijos ir Lenkijos sienos projektą.

Vilniaus gynybai nesugebėjo taip greitai permesi iš Suvalkijos savo karinių dalinių.

Suvalkų sutartis jau po dviejų dienų lenkų buvo sulaužyta. Be Vilniaus ir Vilniaus krašto, Lenkija prisijungė Seinų, Punsko, Suvalkų, Vižainio apylinkes. Lietuva nesutiko su tokios didžiulės teritorijos netektimi, todėl kreipėsi į Tautų Sąjungą, bet nieko nelaimėjo.

1920 m. Lietuva nutraukė santykius su Lenkija. Praradus Vilnių, laikinąją Lietuvos sostinę tapo Kaunas. Vilnius atgautas tik 1939 m., Sovietų Sąjungai užėmus rytinę Lenkijos dalį. Suvalkija pasiliko Lenkijos valstybės ribose. Klaipėdos kraštas prijungtas prie Lietuvos 1923 m. po pavykusio Klaipėdos sukilimo.

Nežinomojo kareivio kapas Kaune

AR ŽINOTE, KAD...

Vyčio Kryžiaus ordinas įsteigtas 1919 m. Pradžioje jis vadintas ordinu „Už Tėvynę“. Tai aukščiausias valstybės apdovanojimas. Jis buvo skiriamas kariams, pasižymėjusiems Lietuvos nepriklausomybės kovose.

Vyčio Kryžiaus ordinas

Už pagalbą partizanams Vyčio Kryžiaus ordinu apdovanotas Vaičiuliškių kaimo gyventojas V. Pauliukonis

1920-10-07

Suvalkų sutartis

1920-10-09

Vilniaus praradimas

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Su kokiais sunkumais susidūrė Lietuva, paskelbusi nepriklausomybę?
2. Kodėl Lietuvos santykiai su Lenkija buvo blogi, nors abi šalys tais pačiais metais atgavo nepriklausomybę?
3. Papasakokite apie lietuvių ir lenkų kovas dėl Suvalkų krašto.
4. Kodėl sulaužyta Suvalkų sutartis?

Politiniai ir ūkiniai Lietuvos pasiekimai

Paskelbus nepriklausomybę, tuoj pat pradėti kurti Lietuvos valstybingumo pamatai. 1918 m. pabaigoje pradėta formuoti reguliarioji kariuomenė. 1919 m. pirmuoju Lietuvos prezidentu išrinktas Antanas Smetona. Tais pačiais metais V. Kudirkos „Tautiška giesmė“ paskelbta oficialiu Lietuvos himnu.

1920-aisiais darbą pradėjo Steigiamasis seimas. 1922 metais jis priėmė svarbius valstybinius įstatymus – Konsti-

Steigiamojo seimo rūmai Kaune

Pirmasis Lietuvos prezidentas

Steigiamasis seimas

Valstybiniai simboliai

Vytis

Trispalvė

Konstitucijos pakeitimai

Autoritarinio režimo pradžia

tuciją¹, žemės reformos² įstatymą, įvedė savus pinigus – litus. Konstitucija įtvirtino demokratinį Lietuvos valdymą. Visi piliečiai trejiems metams turėjo rinkti seimą, o šis – tokiam pačiam laikui prezidentą. Prezidentui paskirtos ir ginkluotųjų pajėgų viršininko pareigos. Konstitucija patvirtino lietuvių kalbą valstybine kalba, nustatė valstybės vėliavos spalvas – geltoną, žalią ir raudoną, bei valstybės ženklą – baltą Vytį³ raudoname fone. Skelbė visų piliečių lygybę prieš įstatymus ir asmens neliečiamybę. Daug teisių suteikta Bažnyčiai. Į mokyklas gražintas tikybos mokymas.

1922-aisiais išrinktas pirmasis nepriklausomos Respublikos Seimas, o gruodžio mėnesį – naujas prezidentas Aleksandras Stulginskis. Trečiasis Lietuvos prezidentas buvo Kazys Grinius. Jis vadovavo vos pusę metų, nes 1926 m. įvyko gruodžio perversmas⁴ ir antrą kartą prezidentu tapo Antanas Smetona. 1928 m. jis paskelbė naują Konstituciją, kuri gerokai išplėtė prezidento įgaliojimus. Prezidentas, norėdamas būti visiškai nepriklausomas nuo seimo, dar kartą pakeitė Konstituciją. Tai įvyko 1938 m. Tuomet Lietuvoje įsigalėjo autoritarinis režimas⁵. Valstybei vadovauti ir atstovauti ėmėsi pats prezidentas.

50 litų

¹ Konstitucija – pagrindinis valstybės įstatymas, turintis aukščiausią teisinę galią. Šis įstatymas nusako šalies politinės, teisinės ir ekonominės sistemos pagrindus.

² Reforma – pertvarkymas, pakeitimai.

³ Vytis – šarvuotas riteris ant balto žirgo, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lietuvos Respublikos herbas nuo XV a.

⁴ Perversmas – vienos valdžios nuvertimas ir pakeitimas kita, paprastai vartojančią jėgą.

⁵ Autoritarinis režimas – diktatoriška valdžia. Niekieno nekontroliuojamas vieno žmogaus valstybės valdymas, paremtas visišku pavaldinių paklusnumu.

Prezidentūra Kaune

Atkūrus nepriklausomą valstybę, vyriausybei teko tvarkyti žemės ūkio ir pramonės reikalus. Pertvarkant žemės ūkį pagal Žemės ūkio reformos įstatymą siekta jį padaryti kuo našesnį. Žemės duota bežemiams, mažžemiams ir nuskurdusiems valstiečiams. Jos gavo ir savanoriai, kovoję dėl Lietuvos nepriklausomybės. Įkurta apie 140 tūkstančių naujų ūkių. Reformos sąlygos buvo palankios. Gautos žemės išpirkimo laikas buvo ilgas (36 metai), o nepriklausomybės kovų dalyviams už žemę visai mokėti nereikėjo. Tokiu būdu daugelis valstiečių šeimų greitai prasigyveno, nusipirko reikalingų žemės ūkio padargų, pasistatė naujas sodybas ir išsikėlė į vienkiemius. Siekiant išnaudoti žemės ūkiui ir pelkėtus plotus, atlikta melioracija⁶. Lietuvos kaimas sustiprėjo ekonomiškai ir išgražėjo.

Atsigavo smulkioji Lietuvos pramonė. Didelę reikšmę turėjo pieno ir mėsos gamyba, veikė dešrų ir konservų gamyklos. Kaune įsikūrė „Maisto“ gamykla. Čia gaminami produktai buvo taip pat eksportuojami⁷. Kita svarbi maisto

⁶ Melioracija – pelkių nusausinimas.

⁷ Eksportuoti – parduoti prekes užsienio šalims.

Žemės ūkio
reforma

Pramonė

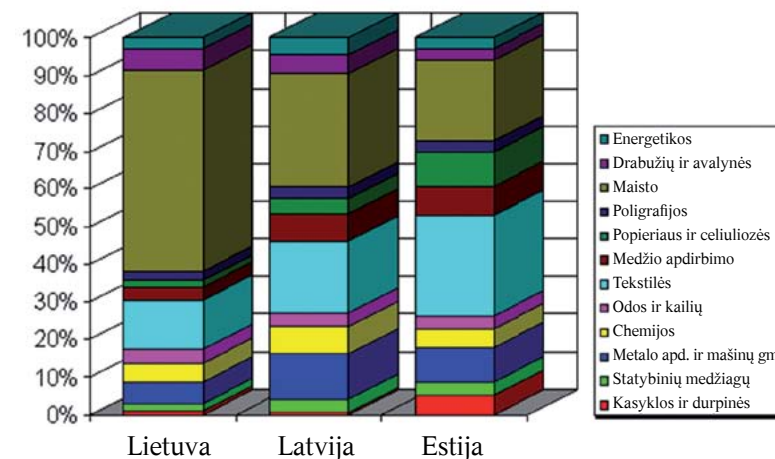
Žemės ūkio
ir pramonės
pasiekimai

Lietuvos pasiekimai – paroda Paryžiuje

pramonės šaka buvo pienininkystė. Pieno gaminiai irgi patekdavo ne tik į vidaus, bet ir užsienio rinką.

Žemės ūkio produktų gamybos atžvilgiu nepriklausoma Lietuva galėjo lygintis su tokiais turtingomis Europos valstybėmis, kaip Danija ar Olandija. Ir pagal augalininkystės produkciją Lietuva užėmė vieną pirmųjų vietų Europoje. Auginami buvo rugiai, kviečiai, miežiai, avižos.

Pramonės struktūra Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje prieš Antrąjį pasaulinį karą

Plėtota ir lengvoji pramonė – tekstilės ir medžio apdirbimo. Tekstilės pramonei netrūko vietinės kilmės žaliavų – vilnos ir linų. Išaugo prekyba. Nutiesta daug naujų kelių, padaugėjo geležinkelių linijų. Vis daugiau buvo sunkvežimių ir lengvųjų mašinų.

ĮSIDĖMĖKITE!

Nepriklausomos Lietuvos Respublikos (1918–1940 m.) prezidentai:

Antanas Smetona 1919–1920

Aleksandras Stulginskis 1922–1926

Kazys Grinius 1926

Antanas Smetona 1926–1940

1920–1922 metais prezidento pareigas ėjo Aleksandras Stulginskis.

Antanas Smetona

Aleksandras Stulginskis

Kazys Grinius

1920–1922

Steigiamasis seimas

1926

gruodžio perversmas

1938

autoritarinio režimo pradžia

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kokia buvo Lietuvos valdžios struktūra?
2. Kodėl taip dažnai buvo keičiama Konstitucija?
3. Kokie nepriklausomos Lietuvos valstybiniai simboliai? Kada jie patvirtinti?
4. Papasakokite apie Lietuvos žemės ūkio ir pramonės pasiekimus.

Švietimo ir kultūros raida nepriklausomoje respublikoje

Nepriklausoma Lietuvos valstybė daug dėmesio skyrė švietimui ir kultūrai. Įvestas privalomas pradinis mokslas. Buvo steigiamos gimnazijos, žemės ūkio ir amatų mokyklos. Atidaryta Kauno meno mokykla – vienintelė tuo metu dailės mokykla Lietuvoje. Įkurtas Lietuvos universitetas (vėliau pavadintas Vytauto Didžiojo vardu), Žemės ūkio akademija, Veterinarijos akademija. Iš viso Lietuvoje veikė 9 aukštosios mokyklos. Mokymo lygis jose buvo aukštas, kadangi studentams dėstė užsienio aukštosiose mokyklose mokslus baigę profesoriai. Gabiausiai studentai galėjo lygintis su geriausių Europos universitetų absolventais.

Lietuvoje pagarsėjo įvairių sričių mokslininkai ir menininkai. Tarp jų buvo žymūs kalbininkai – Jonas Jablonskis ir Kazimieras Būga, istorikai: Adolfas Šapoka, kiek vėliau Zenonas Ivinskis, filosofai – Stasys Šalkauskis, Antanas Maceina. Garsėjo rašytojai ir poetai: Maironis, Vaižgantas, Vincas Krėvė, Balys Sruoga, Ieva Simonaitytė, Petras Cvirka, Vincas Mykolaitis-Putinas, Salomėja Nėris, Antanas Miškinis ir kt. Jų kūriniai aptariami per lietuvių kalbos pamokas.

„Laisvės“ paminklas Kaune. Skulptorius Juozas Zikaras

„Lietuvos mokykla
1864–1904”.
Skulptorius
Petras Rimša

Steponas Darius

Atgimusios Lietuvos laikotarpis buvo svarbus meno raidai. Jaunuosius dailininkus neabejotinai įkvėpė kiek anksčiau, XX a. pradžioje, kūrusio Mikalojaus Konstantino Čiurlionio darbai. Lietuvoje jis buvo žinomas ir kaip dailininkas, ir kaip muzikas. Kaune tarpukariu įkurta Čiurlionio galerija¹ (dabar Čiurlionio dailės muziejus).

Tarp pagarsėjusių anuomet menininkų minėtini tapytojai – Petras Kalpokas, Kazys Šimonis, skulptoriai – Petras Rimša, Vincas Grybas, Juozas Zikaras, architektas Vytautas Landsbergis-Žemkalnis.

Labai suaktyvėjo muzikinis gyvenimas. Steigtos muzikos mokyklos. Kaune atidaryta konservatorija. Atsirado savos, lietuviškos muzikos ir atlikėjų poreikis. Valstybiniame teatre įsikūrė profesionalios dramos, operos ir baletu trupės. Buvo pastatyti pirmieji lietuviški veikalai – Jurgio Karnavičiaus opera „Gražina”, baletai: Juozo Gruodžio „Jūratė ir Kastytis”, Vytauto Bacevičiaus „Šokio kūryje”, Balio Dvariono „Piršlybos”. Šie autoriai bei Stasys Šimkus ir Juozas Naujalis laikomi populiariausiais tarpukario kompozitoriais. Ypač naujoviški buvo Vytauto Bacevičiaus kūriniai. 1924 m. Kaune pirmą kartą surengta dainų šventė.

Laisva Lietuva garsėjo ir savo sportininkais. Žaistas futbolas, stalo tenisas, buvo mėgstama lengvoji atletika ir šachmatai. Tačiau labiausiai žmonėms patiko krepšinis. Ilgainiui jis tapo tautiniu lietuvių žaidimu. Du kartus (1937 ir 1939 m.) Lietuvos krepšininkai iškovojo Europos čempionų vardą.

Per trumpą nepriklausomybės laikotarpį pasiekta tikrai daug. Lietuvos siekius rėmė ir užsienyje gyvenantys tautiečiai, savo darbais keldami ir garsindami tėvynės vardą pasaulyje.

¹ Galerija – parodų salė.

Stasys Girėnas

Vieni tokių buvo drąsūs lietuvių lakūnai Steponas Darius ir Stasys Girėnas. Jie iš Jungtinių Amerikos Valstijų nusprendė nenusileisdami nuskristi į Kauną. Pačių uždirbtų pinigų įsigyti lėktuvui ir būtiesiems prietaisams nepakoko. Trūkstantį sumą suaukojo Amerikos lietuviai. Nusipirkę seną nedidelį lėktuvą, lakūnai jį suremontavo, nudažė oranžine spalva ir pavadino „Lituania”. Juo jie ryžosi skristi per Atlanto vandenyną.

Atlanto nugalėtojai S. Darius ir St. Girėnas prie savo lėktuvo

„Lituanicos” skrydis

S. Dariaus ir St. Girėno lėktuvas iš Niujorko pakilo 1933 m. liepos 15 d. Iš pradžių skrydis sekėsi. Jiems pavyko laimingai įveikti Atlantą. Iki Lietuvos buvo belikę vos 650 km, kai jų valdomas lėktuvas staiga nukrito ir sudužo. Abu lakūnai žuvo. Tragedija įvyko liepos 17-osios naktį tuometinės Vokietijos teritorijoje, Soldino miške. (Dabar ši

Dariaus ir Girėno paminklas Pščelnike. Archit. V. Landsbergis-Žemkalnis

vietovė yra Lenkijoje. Tai Pščelniko miškas.) Kodėl jų lėktuvas nukrito, dar ir dabar sunku paaiškinti. Manoma, kad dėl siautėjusios audros lakūnai bandė nusileisti ir leisdamiesi tamsoje lėktuvo sparnais užkabino medžių viršūnes. Jų žuvimo vietoje pastatytas architekto Vytauto Landsbergio-Žemkalnio paminklas, prie kurio kasmet didvyrių paminėti renkasi lietuviai ir kitų tautų atstovai.

Lėktuvo duženos Vytauto Didžiojo karo muziejuje Kaune

Lakūnų atminimo
jamžinimas

Žygdarbio reikšmė

Lakūnai palaidoti Kaune, o sudužusio lėktuvo dalys bei katastrofos vietoje rasti pilotų asmeniniai daiktai saugomi Vytauto Didžiojo karo muziejuje.

Lakūnų žygdarbis įrašytas į pasaulinės aviacijos istoriją. Per 37 valandas ir 11 minučių jie nuskrido 6411 km. Pagal skrydžio nuotolį be nusileidimo – tuomet tai buvo antroji vieta pasaulyje. Nors lakūnai neturėjo daugelio navigacinių² prietaisų, tai buvo vienas tiksliausių tų laikų skrydžių.

AR ŽINOTE, KAD...

Steponas Darius ir Stasys Girėnas yra nusipelnę ne tik aviacijai, bet ir oro paštui. Skrisdami iš Niujorko į Kauną jie vežė brezentinį pašto maišą su laiškais, vokus ir antspaudus. Tai pirmi daiktai istorijoje, gabenti lėktuvu. Jų likučiai saugomi Vytauto Didžiojo karo muziejuje. Pagerbiant lakūnų atminimą Lietuvoje tarpukariu išleista jiems skirta oro pašto ženklų serija.

Laiškas prezidentui A. Smetonai

Lietuvos aviacijos muziejuje yra speciali Atlanto nugalėtojams skirta ekspozicija. Ten galima pamatyti ir „Lituanicos“ lėktuvo kopiją.

² Navigaciniai prietaisai – kontroliniai prietaisai, padedantys orientuotis lėktuvams arba laivams.

1933

Dariaus ir Girėno
skrydis per Atlantą

1937

Lietuvos krepšininkai
– Europos čempionai

1939

Lietuvos krepšininkai
– Europos čempionai

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kodėl nepriklausoma Lietuva tiek dėmesio skyrė mokslui ir švietimui?
2. Kuriame Lietuvos mieste susitelkė pagrindinės švietimo ir meno įstaigos? Kodėl?
3. Papasakokite, ką žinote apie lakūnus Darių ir Girėną.
4. Kaip lakūnų atminimas įamžintas Lenkijoje ir Lietuvoje?

Lenkijos
ultimatus
Lietuvai

VII. LIETUVA VOKIEČIŲ IR SOVIETINĖS OKUPACIJOS METAIS

Nepriklausomybės netekimas

Lenkams užėmus Vilnių ir Vilniaus kraštą, Lietuvos ir Lenkijos santykiai nuolat blogėjo. 1938 m. buvo nušautas peržengęs administracinę liniją lenkų pasienietis. Lenkijos vyriausybė, pasinaudodama šiuo incidentu¹, įteikė Lietuvai ultimatumą² ir pareikalavo užmegzti diplomatinis

Ambasadorius F. Chorwat vyksta į Lietuvą. Lenkijos ir Lietuvos pasienio užkarda ties Burbiškiais

¹ Incidentas – nesusipratimą ar konfliktą sukėlęs įvykis.

² Ultimatus – raštu ar žodžiu pareikštas vienos valstybės kitai besąlyginis reikalavimas, kurio nepatenkinus nurodytu laiku grasinama karu.

santykius³. Lietuva, neturėdama stiprios užsienio valstybių paramos ir nuogaustaudama, kad Lenkija vėl nepultų, ultimatumą priėmė. Tokios buvo 1938 m. diplomatiniai santykių su Lenkija atkūrimo aplinkybės.

Dar tais pačiais metais komplikavosi Lietuvos ir Vokietijos santykiai. Vokietija, užgrobusi Austriją (1938), o paskui ir Čekoslovakiją (1938–1939), pareikalavo Klaipėdos krašto. Lietuva, nesulaukusi didžiųjų valstybių užtarimo, 1939 m. kovo 22 d. atidavė jį Vokietijai. Vokiečiai elgėsi vis įžūliau, nes nei Prancūzija, nei Anglija nesikišo, ir vis Hitleriui nuolaidžiavo. Tuo metu Vokietija jau kėlė pavojų visai Europai.

1939 metais Vokietija suartėjo su Sovietų Sąjunga⁴. Tų metų rugpjūčio 23 d. abi šalys pasirašė nepuolimo sutartį, vadinamą Ribentropo-Molotovo paktu⁵, ir slaptuosius protokolus. Šiuo sandėriu Hitleris ir Stalinas pasidalijo Europą. Pradžioje Lietuva pateko į Vokietijos įtakos sferą. Po mėnesio protokolas buvęs pakeistas, ir Lietuva atsidūrė Tarybų Sąjungos įtakos sferoje. Dėl skaudžių Ribentropo-Molotovo pakto padarinių rugpjūčio 23-ioji lietuvių vadinama Juodojo kaspino diena.

1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietija užpuolė Lenkiją. Pradėjo Antrasis pasaulinis karas. Lenkija gynėsi maždaug mėnesį. Į karo veiksmus prieš Lenkiją Vokietija norėjo įvelti ir Lietuvą, siūlydama jai atsiimti Vilnių. Tačiau Lietuvos vyriausybė laikėsi neutraliteto⁶ ir nepuolė Lenkijos. Dar daugiau, Lietuva priglaudė keliolika tūkstančių Lenkijos karių ir karo pabėgėlių.

³ Diplomatiniai santykiai – dviejų suverenių valstybių oficialus tarpusavio bendravimas, įkuriant jose diplomatinės atstovybes (ambasadas).

⁴ Sovietų Sąjunga – vietoj Rusijos imperijos 1922 m. bolševikų įkurta valstybė, sutrumpintai vadinama SSRS.

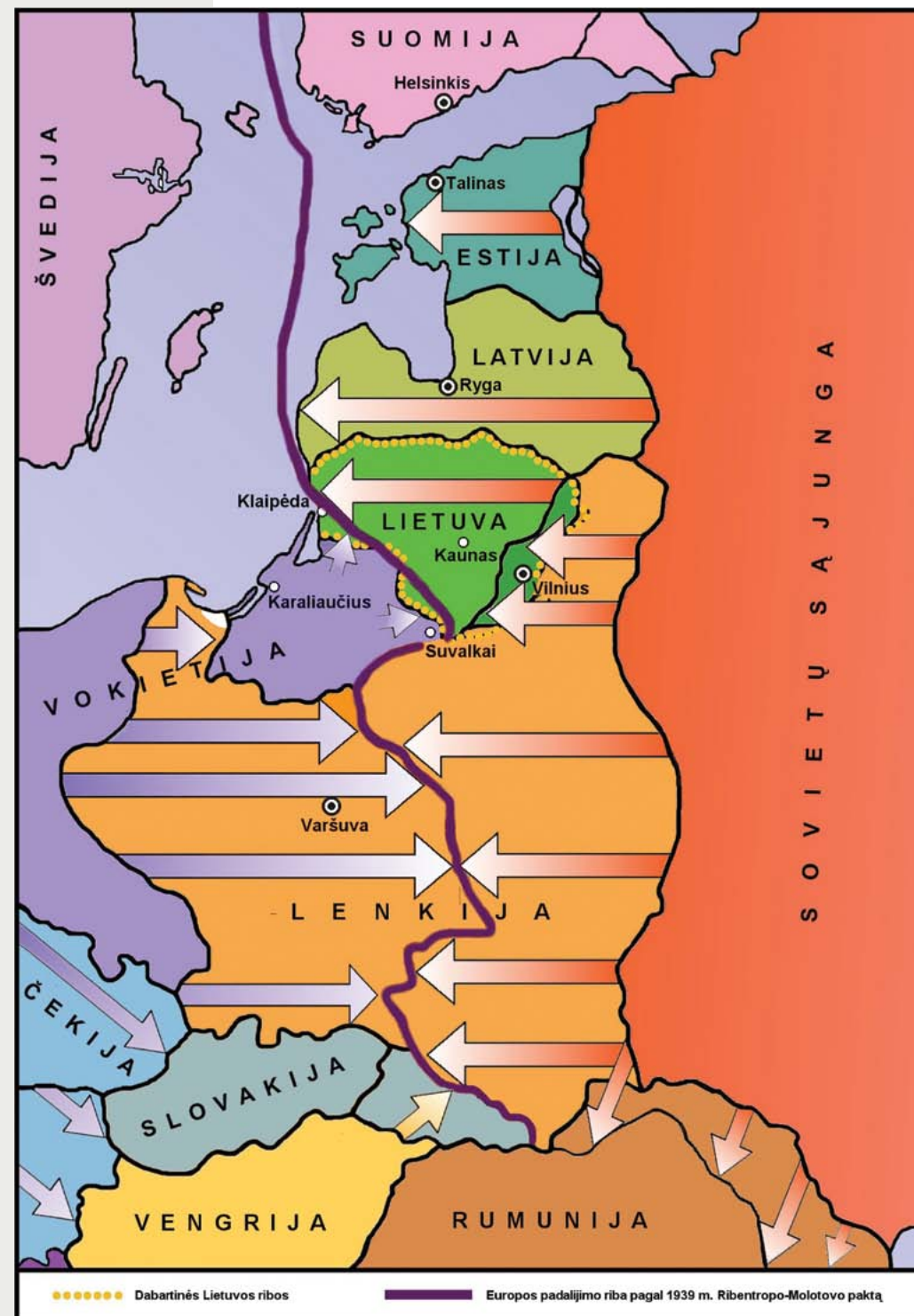
⁵ Ribentropo-Molotovo paktas – 1939 08 23 d. Maskvoje pasirašyta SSRS užsienio reikalų ministro Molotovo ir Vokietijos užsienio reikalų ministro Ribentropo nepuolimo sutartis. Kartu pasirašyti ir slaptieji protokolai, kuriuose įvardytos Vokietijos ir Sovietų Sąjungos įtakos sritys Rytų Europoje.

⁶ Neutralitetas – nesikišimas į kitų valstybių karą ar ginčus, nedalyvavimas karinėse sąjungose ar blokuose.

Klaipėdos krašto užėmimas

Ribentropo-Molotovo paktas

Antrąjo pasaulinio karo pradžia

Vokietija ir Sovietų Sąjunga dalijasi Europą

Vilniaus krašto atgavimo aplinkybės

Tuo tarpu Sovietų Sąjungos daliniai 1939-ųjų rugsėjo 17 d. įžengė į Lenkiją. Raudonoji armija užėmė tas žemes, kurios buvo numatytos Sovietų Sąjungai slaptuoju Ribentropo-Molotovo sandėriu. Tarp jų buvo Vilniaus kraštas ir Vilnius. 1939 m. spalio pradžioje Stalinas pasiūlė grąžinti Lietuvai Vilniaus kraštą, bet pareikalavo, kad Lietuva į savo teritoriją įsileistų karinius sovietų dalinius.

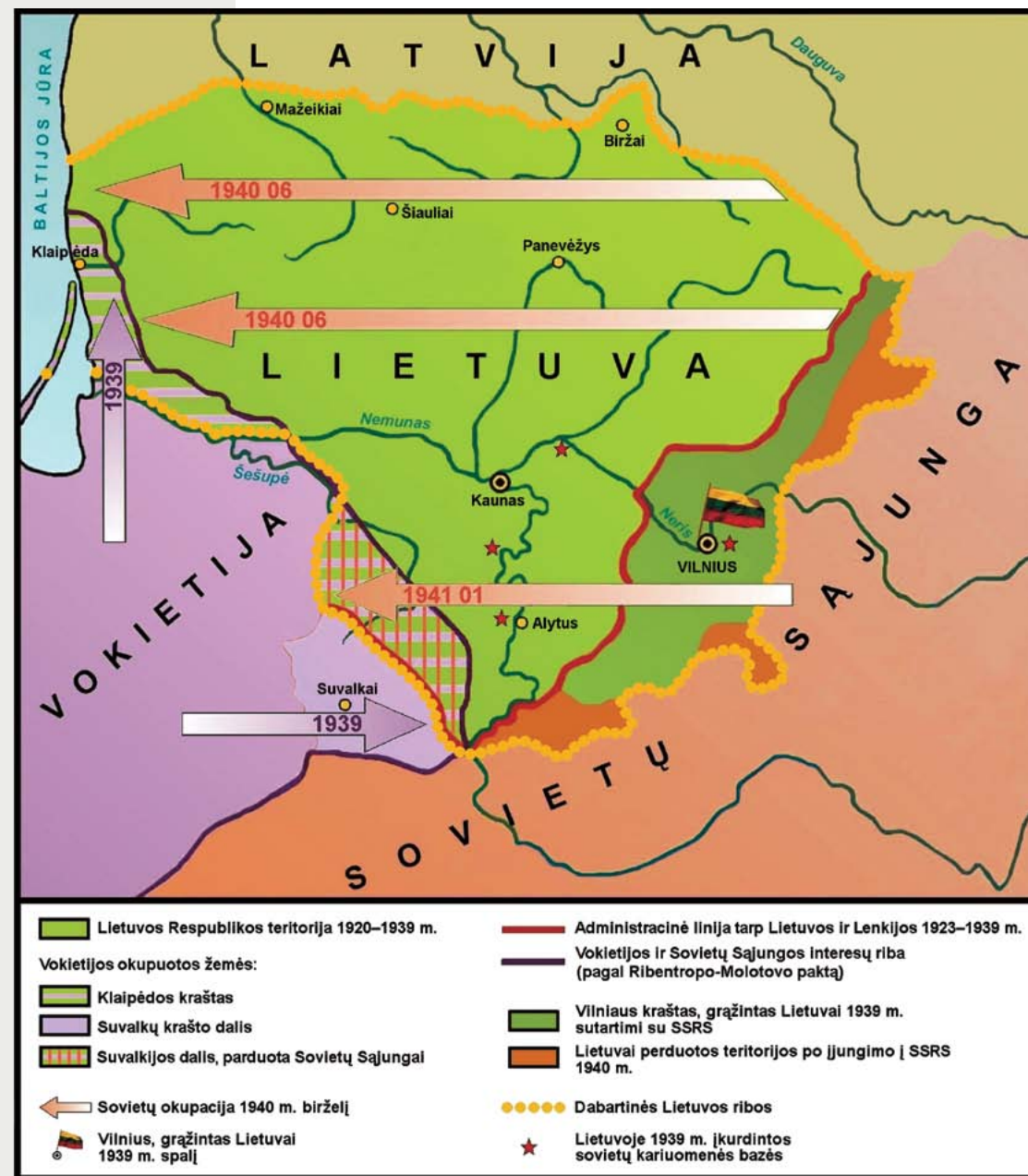
Lietuvos kariuomenė Vilniuje

Sutartis su Sovietų Sąjunga

Sovietų Sąjungos ir Lietuvos sutartis buvo pasirašyta 1939 m. spalio 10 d. Lietuva atgavo Vilnių ir dalį Vilniaus krašto, bet į Lietuvą įžengė ir 20 tūkst. Raudonosios armijos karių. Šiuos įvykius žmonės komentavo: „Vilnius mūsų, o mes rusų“. Jų nuojauta pasitvirtino. Lietuva prarado neutralios valstybės statusą ir pateko į Sovietų Sąjungos įtaką. Panašiai nutiko ir Latvijai bei Estijai.

Sovietų Sąjungos ultimatumas Lietuvai

Netrukus Stalinas apkaltino lietuvius „raudonarmiečių grobimu“. Šio kaltinimo pagrindu 1940 m. Maskvoje Lietuvos užsienio reikalų ministrui Juozui Urbšui buvo įteiktas Sovietų Sąjungos ultimatumas Lietuvai. Jame reikalauta sudaryti naują, palankią Maskvai vyriausybę ir įsileisti neribotą skaičių Raudonosios armijos dalinių.

Lietuvos Respublika 1939–1940 m.

Lietuvos vyriausybė posėdžiavo visą naktį. Prezidentas ir dalis vyriausybės narių siūlė priešintis agresijai ginklu, tačiau dauguma pasisakė už besąlygišką ultimatumo priėmimą.

1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjungos kariuomenė okupavo⁷ Lietuvą. Prezidentas Antanas Smetona, suvokdamas padėties beviltiškumą, tą pačią dieną paliko Lietuvą ir pasitraukė į Vokietiją, o vėliau į JAV.

Prasidėjo šalies sovietizavimas⁸. Vadovaujant Maskvai, iš palankių komunistams žmonių buvo sudaryta nauja Lietuvos vyriausybė. Uždarytos visos politinės, visuomeninės, kultūrinės ir religinės organizacijos. Išrinktas naujas „liaudies seimas“ priėmė nutarimus dėl: 1) sovietinės valstybės santvarkos įvedimo, 2) įstojimo į Sovietų Sąjungą, 3) žemės perdavimo valstybės nuosavybėn, 4) bankų ir pramonės nacionalizavimo⁹. Panašios permainos vyko Latvijoje ir Estijoje.

1940 m. rugpjūčio 3 d. Maskvoje Lietuva buvo priimta į Sovietų Sąjungą. Nuo šiol Lietuva tapo Lietuvos Tarybų Socialistine Respublika (sutrumpintai LTSR). Visa buvo daroma taip, kad pasauliui atrodytų, jog prisijungimas prie SSRS vyksta ne prievarta, o taikiai, pačių lietuvių noru, nors iš tikrųjų Lietuva buvo aneksuota¹⁰.

Žmonės grūdami į vagonus

⁷ Okupuoti – laikinai užimti jėga kitos valstybės teritoriją ir ją valdyti.

⁸ Sovietizavimas – sovietinės valdžios ir tvarkos įvedimas.

⁹ Nacionalizavimas – privačios nuosavybės (turto) pavertimas valstybine.

¹⁰ Aneksuoti – prievarta prijungti svetimos valstybės teritoriją prie savosios.

Ešelonas, vežantis tremtinius

Areštavimai ir trėmimai

Prasidėjo masiniai areštavimai. Tardant žmonės buvo mušami, kankinami. Suimti Lietuvos Respublikos ministras pirmininkas A. Merkys, užsienio reikalų ministras J. Urbšys ir su šeimomis išvežti į SSRS gilumą.

Masiniai trėmimai prasidėjo 1941 m. birželio 14 d. Tada buvo ištremta apie 20–30 tūkstančių Lietuvos gyventojų – ūkininkų, tarnautojų, darbininkų, mokytojų, karininkų. Jie suvaryti į gyvulinius vagonus ir išvežti į Sibirą. Birželio 14-oji dabar Lietuvoje minima kaip Gedulo ir vilties diena.

Trėmimus nutraukė Vokietijos ir SSRS karas, kilęs 1941 m. birželio 22 d. Tą pačią dieną prasidėjo lietuvių sukilimas prieš sovietų valdžią. Kauno radijas paskelbė, jog atkuriamą nepriklausoma Lietuvos valstybė. Buvo sudaryta laikinoji vyriausybė. Tačiau vokiečiai nemanė remti lietuvių laisvės siekių. Jų kariuomenės daliniai okupavo Lietuvą, nušalino laikinąją vyriausybę ir paskelbė šalyje karinę valdžią. Lietuva buvo vokiečių pavadinta Rytų kraštu (vok. Ostlandas). Visas krašto ūkis turėjo tarnauti okupantui: įvesti dideli mokesčiai, maisto ir pramoninių prekių normos. Uždarytos aukštosios mokyklos, suimti ir

Vokietijos ir SSRS karas. Birželio sukilimas

Vokiečių okupacija

išvežti į Štuthofio koncentracijos stovyklą¹¹ 46 žymūs mokslo ir kultūros veikėjai (tarp jų Vilniaus universiteto profesorius Vladas Jurgutis, rašytojas Balys Sruoga ir kt.).

Vokiečiai ėmėsi represijų prieš taikius Lietuvos žmones. Labiausiai žinoma Ablingos kaimo tragedija. Pačioje karo pradžioje čia buvo sušaudyti 42 apylinkės gyventojai ir sudegintos beveik visos kaimo sodybos.

Miestuose vokiečiai suvarė žydus į aptvertus ir saugomus kvartalus, vadinamus getais. Prasidėjo holokaustas – žydų persekiojimas ir masinės žudynės, į kurias buvo įtraukiami ir lietuviai. Žydai masiškai žudyti Kauno forte, Paneriuose, prie Alytaus ir kitur. Iš viso Lietuvoje vokiečių okupacijos metais nužudyta daugiau kaip 200 tūkst. šalies gyventojų. Dauguma jų – žydai.

Lietuvos gyventojus, ypač jaunus vyrus ir moteris, vokiečiai prievarta ėmė darbams į Vokietiją. Iš viso buvo išvežta daugiau kaip 60 tūkst. žmonių.

Okupantai bandė taip pat priversti Lietuvos jaunimą tarnauti savo kariniuose daliniuose. Jaunuoliams vengiant tokios tarnybos, sumanyta klasta: lietuviams oficialiai buvo leista kurti savo kariuomenę. Taip suburta generolo Povilo Plechavičiaus lietuvių vietinė rinktinė. Vokiečiai leido ją kurti, nes tikėjosi išsiųsti į frontą kovoti su sovietais. Paaiškėjus vokiečių ketinimams, rinktinė buvo paleista. Nesuspėjusieji pabėgti žuvo nuo okupanto kulku, o rinktinės vadas pateko į koncentracijos stovyklą.

Vokiečių okupacijos metais lietuvių tauta patyrė daug skausmo ir nelaimių. Tačiau žmonės bandė okupantams priešintis. Boikotavo vokiečių potvarkius, nėjo tarnauti į vokiečių kariuomenę, nevykdė prievolių (įvairių duoklių), stengėsi išlaikyti tautinę kultūrą ir švietimą. Pasipriešinimas buvo iš dalies organizuotas. Veikė pirmosios sovietinės okupacijos metais įsikūrusios nepriklausomybės siekiančios organizacijos – Lietuvių aktyvistų frontas (LAF)

¹¹ Koncentracijos stovykla – vieta, kurioje kalino, vertė vergiškai dirbti, kankino ir masiškai žudė valdžiai nepalankius žmones. Koncentracijos stovyklas kūrė SSRS ir Vokietija.

ir Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (LLKS). Vėliau įsteigtas Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK), vienijantis visus antinacinės rezistencijos¹² centrus.

1944 m. Sovietų Sąjunga nugalėjo vokiečius ir priverė juos pasitraukti iš Lietuvos. Tačiau Raudonoji armija, išstūmusi vokiečius, pati iš Lietuvos nepasitraukė. Taip prasidėjo antroji sovietinė okupacija.

AR ŽINOTE, KAD...

Hitleris ir Stalinas planavo visus vokiečius iš Lietuvos iškelti į Vokietiją, o lietuvius iš Lenkijos bei Klaipėdos krašto į Lietuvą. Šiuo klausimu 1941 m. sausio 10 d. pasirašytas specialus abiejų vyriausybių susitarimas. Iš beveik 18 tūkstančių Suvalkų ir Seinų krašto lietuvių per šią akciją į Lietuvą iškeldinta 11 tūkstančių. Žmonės turėjo palikti savo ūkius ir visą turtą. Nenorintys išvykti buvo baudžiami, gąsdinami koncentracijos stovykla ar darbais Vokietijoje. Lietuvių paliktuose ūkiuose įsikūrė vokiečiai arba lenkai.

Po karo dalis Punsko ir Seinų krašto žmonių grįžo į savo tėviškes. Tačiau ne visų sodybos išliko, dalis buvo suardyta, sugriauta. Kai kurie savo namuose rado jau kitus šeiminius. Gyventi tėviškėje buvo nesaugu ir pavojinga, todėl dalis grįžusiųjų buvo priversti vėl vykti į Lietuvą.

Šia trėmimų akcija Suvalkų kraštui padaryta didžiulė žala. Pakirstas daugelio kaimų tautiškumas.

¹² Antinacinė rezistencija – pasipriešinimas fašizmui.

1939	1939-08-23	1939	1940–1941	1941–1944	1944–1990
Klaipėdos krašto užgrobimas	Ribentropo-Molotovo paktas	Vilniaus atgavimas taikos sutartis su Rusija	1-oji sovietų okupacija	vokiečių okupacija Ostlandas	2-oji sovietų okupacija Lietuvos TSR

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kokiomis aplinkybėmis buvo užmegzti Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai?
2. Kodėl Lietuva atidavė Vokietijai Klaipėdos kraštą?
3. Kada ir kodėl Sovietų Sąjunga Lietuvai grąžino Vilnių?
4. Papasakokite, kas pasikeitė Lietuvoje, prasidėjus sovietinei okupacijai.
5. Palyginkite sovietų ir vokiečių okupaciją. Raskite panašumų ir skirtumų.
6. Kokios 1941 01 10 d. SSRS ir Vokietijos sutarties pasekmės Suvalkų krašto lietuviams?

Tarybų Lietuvos laikmetis

Kaip atrodo sovietinė santvarka, žmonės spėjo įsitikinti jau pirmosios okupacijos metais. Pagrindinis sovietinės sistemos bruožas – teroras¹. Niekas nebuvo saugus. Įtartinas galėjo būti kiekvienas: ir ūkininkas (nes galėjo remti partizanus), ir išsimokslinęs žmogus (nes galėjo nepaklusti valdžiai), ir lankęsis užsienyje (nes matė geresnį gyvenimą).

Sovietų valdžia siekė nutautinti lietuvius, išvežti jų kuo daugiau į Sibirą ir kitus tolimus SSRS kraštus. Todėl jau 1944 m. vėl prasidėjo tremimų akcijos. Sąmoningai vykdytas masinis lietuvių tautos naikinimas, t. y. genocidas. Į Sibirą buvo tremiami įvairių profesijų žmonės – mokslininkai, gydytojai, tarnautojai, ūkininkai, kunigai, menininkai ir kt. Manoma, kad sovietinio teroro laikais įkalinta, išvežta į tremtį ar nužudyta apie 350 tūkst. Lietuvos gyventojų.

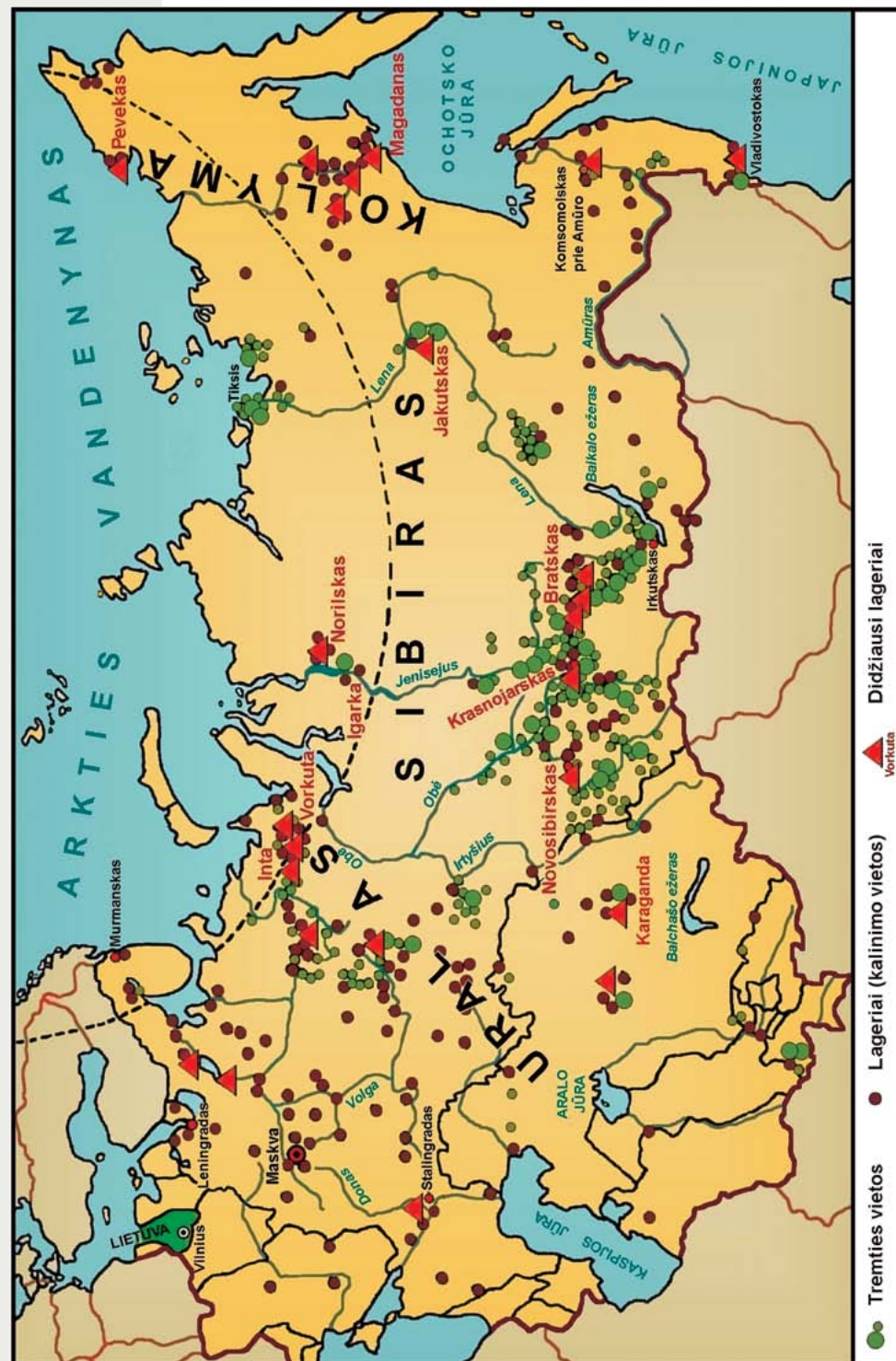
Daug išvežtų žmonių žuvo ar mirė, dalis pasiliko gyventi tremtyje, ir tik maža saujelė sugrįžo į Lietuvą. Dažniausiai suluošinti, su pakirsta sveikata.

¹ Teroras – baimė, politinių priešų slopinimas prievarta ir smurtu (net nužudant).

Sovietinės
santvarkos
bruožai

Tremtinių rožančius

Lietuvos žmonių tremties ir kalinimo vietos Sovietų Sąjungoje

Lietuviai tremtiniai miško kirtavietėje. Irkutskas, 1952 m.

Saugumo tarnybos

Lietuvoje uoliai darbavosi sovietinės saugumo tarnybos – KGB ir NKVD, persekiojusios, kalinusios ir žudžiusios žmones. Joms talkino vietiniai skundikai ir išdavikai. Įbauginti žmonės lengviau pasidavė sovietinės sistemos naujovėms.

Lietuvių tremtinių miško kirtėjų brigada. Buriatija, XX a. 6-asis dešimtmetis

Intos lagerio politinių kalinių grupė prie anglies kasyklos. Komija, 1957 m.

Pramonės ir žemės ūkio nacionalizavimas

Nacionalizuota pramonė, bankai, parduotuvės, viešbučiai. Vietoj lito įvestas rublis. Valstybei perėmus bankus, gyventojai neteko savo santaupų. Krito pragyvenimo lygis.

Paskui pradėta nacionalizuoti žemės ūkį. Pirmiausia valstybė nusavino žemę, paversdama buvusius ūkių savi-

Lietuvių tremtinių kapinės Srednjos gyvenvietėje. Irkutsko sr., 1954 m.

Kolektyvizacija

ninkus tik žemės naudotojais. Be to, vienas asmuo negalėjo valdyti daugiau nei 30 hektarų. Plotas, viršijantis šią normą, buvo nusavinamas ir atiduodamas į vadinamąjį žemės fondą, o iš jo žemė dalijama bežemiams. Naujakuriai gaudavo vidutiniškai 7,5 ha. Tokiems smulkiems ūkiams sunku buvo išsilaikyti. Kaimo žmonių padėtį dar labiau sunkino dideli žemės ūkio mokesčiai, mokami pinigais ir produktais. Netrukus prasidėjo prievartinis ūkių jungimas į kolūkius (kolchozus), vadinamas kolektyvizacija. Tai vyko 1947–1951 m. Iš žmonių buvo atimama ne tik žemė, bet ir visi ūkio padargai, gyvuliai. Dauguma valstiečių atsisakė stoti į kolūkius. Pasiturintys ūkininkai sovietų buvo vadinami buožėmis ir ypatingai persekiojami. Iš jų pareikalauta daug didesnių mokesčių, grasinta Sibiru. Žmonės pagaliau suprato: arba kolūkis, arba Sibiras. Tai privertė juos pasiduoti.

Darbas kolūkyje

Sovietiniai valstybės simboliai

Darbas kolūkiuose buvo privalomas, bet menkai apmokamas. Kolūkių vadovai, daugiausia miestiečiai komunistai, nedaug išmanė apie ūkininkavimą, todėl derlius būdavo mažas, nedaug užauginama gyvulių ir primelžiama pieno.

Tradicinis Lietuvos kaimas pradėjo nykti. Žmonės iš vienkiamų buvo keliami į naujas kolūkio gyvenvietes. Kolūkiečiams leista turėti tik 60 arų žemės, bet už tai reikėjo valstybei mokėti mokesčius ir duoti maisto produktų.

Nuo pirmųjų okupacijos dienų Lietuvoje įsigaliojo Sovietų Sąjungos konstitucija. Visa Lietuvos valdymo struktūra buvo suvienodinta su SSRS struktūra. „Liaudies seimas“ pasivadino Aukščiausiąja Taryba (sutrumpintai AT) ir panaikino prezidento postą. Jį pakeitė AT prezidiumas ir jo pirmininkas. Lietuvą valdė Komunistų partija. Jos nariai užėmė svarbiausius valstybės postus. Lietuvos piliečiai tapo Sovietų Sąjungos pi-

Permainos

liečiais. Pertvarkyta ir vietos valdžia. Į Lietuvą ėmė keltis kitataučiai darbininkai. Dėl to keitėsi tautinė gyventojų sudėtis. Dažnai būdavo taip: viršininkas – lietuvis, o pavaduotojas – rusas (tačiau jo žodis būdavo svarbesnis už viršininko). Raštvedyba buvo tvarkoma rusų kalba. Įvestas net Maskvos laikas (2 val. pirmyn).

Įsigalėjus Lietuvoje sovietų valdžiai, pakeista vėliava, himnas. Uždrausta švęsti religines šventes: Kalėdas, Velykas, Sekmines, Dievo Kūno šventę, Žolinę ir kt. Už V. Kudirkos „Tautiškos giesmės“ giedojimą, trispalvės iškėlimą ir kitus sovietinės teisės pažeidimus grėsė trėmimai.

Permainos pasiekė ir mokyklą. Mokiniai buvo auklėjami ateizmo² dvasia. Pradėjo veikti spaliukų, pionierių ir komjaunimo³ organizacijos. Mokyklose uždraustos tikybos ir Lietuvos istorijos pamokos. Jų vietoje pradėta mo-

Buvusi KGB būstinė Vilniuje. Šio pastato rūsyje buvo kalinami politiniai kaliniai

² Ateizmas – bedievybė, pažiūros, neigiančios Dievo, antgamtinių būtybių ir reiškinių buvimą.

³ Spaliukai, pionieriai, komjaunimas – komunistinės vaikų ir jaunimo organizacijos.

kyti rusų kalbos ir Sovietų Sąjungos istorijos. Iš bibliotekų pašalintos tautinio, politinio ir religinio turinio knygos.

Pirmuosius persekiojimus patyrė Bažnyčia. Uždaryti vienuolynai ir kunigų seminarijos (palikta tik Kauno kunigų seminarija), Kauno universiteto Teologijos fakultetas. Iš radijo programų dingo religinės valandėlės, nustota transliuoti pamaldas. Sustabdyta visų religinių organizacijų bei draugijų veikla, atimtas jų turtas. Muziejuose sunaikinta daug religinio meno kūrinių. Bažnyčios buvo uždarinėjamos arba paverčiamos sandėliais. Tik kai kurios iš jų virto meno galerijomis, muziejais. Už bažnyčios lankymą arba patarnavimą kunigui žmonės buvo baudžiami, atleidžiami iš darbo. Reguliariai naikinti ir griauti Kryžių kalno (ties Šiauliais) kryžiai. Nebeliko jų ir pakelėse.

Kryžių kalnas

Lietuvos meno žmonės, nenorėję pasiduoti sovietinei sistemai, pasitraukė į Vakarų arba buvo ištremti. Lietuvoje veikė cenzūra⁴. Sovietų valdininkai sprendė, kokią kny-

⁴ Cenzūra – valdžios vykdoma priežiūra ir kontrolė, kuomet iš laikraščių, knygų, filmų ir kt. būdavo šalinama jai nepatikusi medžiaga.

Paminklas sovietinėms
aukoms atminti
Vilniuje

gą ar laikraštį gali skaityti, kokį spektaklį ar filmą turi pamatyti žmonės. Jeigu grožinės literatūros kūriniuose ar filmų scenarijuose rasdavo ką nors parašyta prieš sovietinę valdžią arba juose nepakankamai išaukštinta sovietinė santvarka ar Leninas, jie nebuvo leidžiami spausdinti ar statyti. Norėdami išlikti, žmonės turėjo išmokti viena galvoti, o kita sakyti ir rašyti viešai. Lietuvių kultūra per sovietmetį patyrė labai didelių nuostolių: sugriauta ir sunaikinta daug istorinių paminklų, pamintos tautinės vertybės ir kalba, sukurta nemažai kūrinių, šlovinančių Lenina, komunizmą ir Sovietų Sąjungą, tačiau neturinčių jokios meninės vertės.

Sovietinė okupacija Lietuvoje truko beveik 50 metų, todėl paliko neišdildomų žymių kiekvienoje gyvenimo srityje.

AR ŽINOTE, KAD...

Netoli Druskininkų yra Grūto parkas, o jame daug sovietinių skulptūrų ir kitokių anų laikų rekvizitų. Geriausia atvykti į parką gegužės 1-ąją, kai atgyja sovietinio laikotarpio veikėjai ir personažai: Leninas, Stalinas, pionieriai ir kt. Tuomet bent iš dalies galima pajusti sovietinės Lietuvos gyvenimą.

1941-06-14

trėmimų pradžia

1945–1953

nauji trėmimai

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kaip sovietinės okupacijos metais pasikeitė Lietuvos:
 - a. žemės ūkis,
 - b. valdymo struktūra,
 - c. kultūrinis bei religinis gyvenimas?
2. Papasakokite, ką žinote apie lietuvių trėmimus į Sibirą. Parodykite žemėlapyje didžiausių trėmimų vietas.
3. Paieškokite žinių apie mūsų krašto tremtinius jums prieinamuose šaltiniuose.

Antisovietinis pasipriešinimas. Partizanų¹ kovos dėl Lietuvos laisvės

Antrą kartą Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, prasidėjo stiprus lietuvių tautos pasipriešinimas. Jaunuoliai nenorėjo tarnauti Raudonojoje armijoje, ūkininkai atsisakė stoti į kolūkius, daugelis nedalyvaudavo valdžios organizuojamuose rinkimuose. Įsitikinimas, kad šį kartą sovietų viešpatavimas Lietuvoje netruks ilgai, skatino žmonių pasipriešinimą ir žadino viltį atgauti nepriklausomybę. Tikėtasi ir laukta Vakarų valstybių paramos. Dvasine pasipriešinimo atrama tapo Katalikų Bažnyčia. Didžiulį vaidmenį suvaidino pagrindžio spauda, palaikiusi kovos ir pasipriešinimo dvasią. Platinti atsišaukimai, sukurta daug partizanų dainų.

Antisovietinio pasipriešinimo formos buvo trejopos: pilietinis pasipriešinimas, pagrindžio veikla ir ginkluota kova.

Pilietinis pasipriešinimas reiškė valdžios potvarkių ir reikalavimų nevykdymą. Tai galėjo būti atsisakymas tarnauti kariuomenėje, dalyvauti komunistų partijos, pio-

¹ Partizanai – ginkluotojo pasipriešinimo sovietų valdžiai dalyviai.

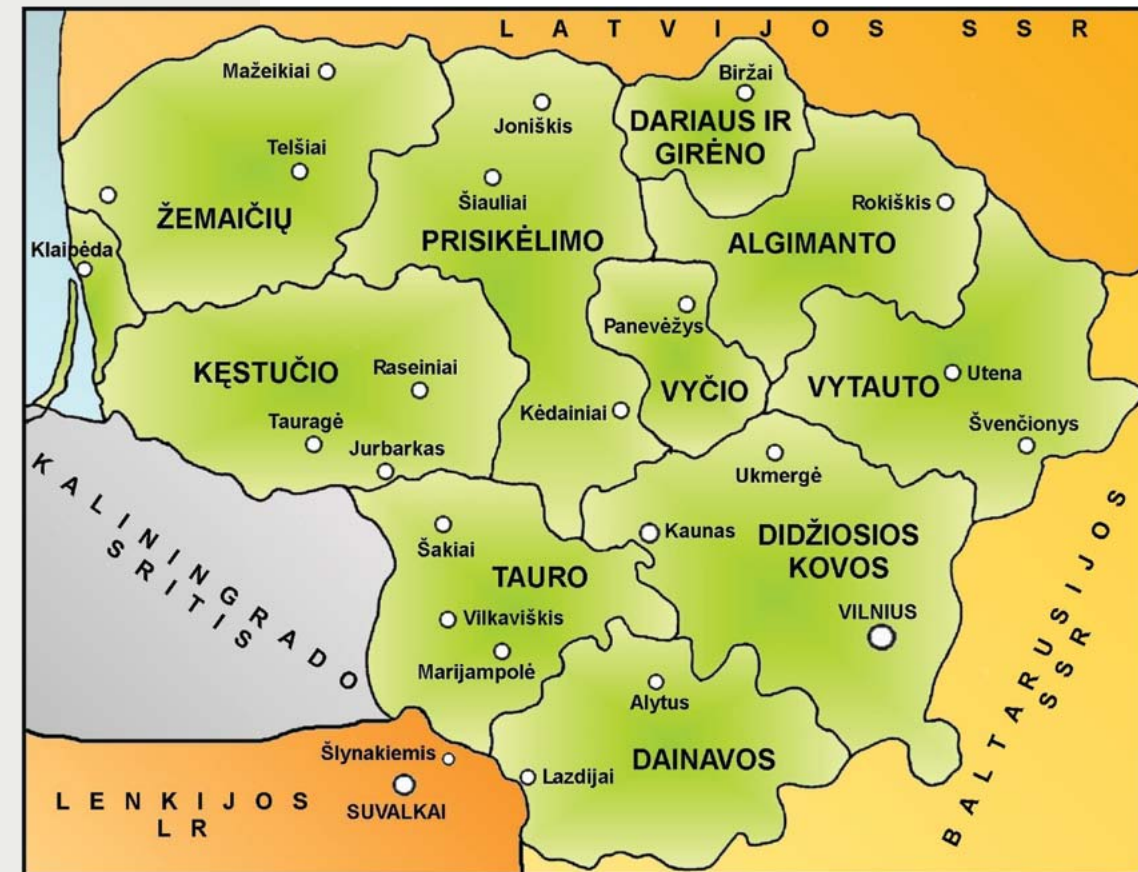
nierių ar komjaunimo organizacijų veikloje, bažnyčios lankymas, religinių ir tautinių švenčių šventimas, kryžių statymas pakelėse ir Kryžių kalne (netoli Šiaulių).

Pagrindžio veikla – tai įslaptintas veikimas prieš valdžią. Pogrindyje tuomet buvo leidžiami įvairūs atsišaukimai ir laikraščiai, kad žmonės galėtų sužinoti tiesą. Viešuosiuose spaudiniuose skelbiamos žinios būdavo iškraipomos arba sutrumpintos cenzūros. Labiausiai žinomas pagrindžio leidinys sovietmečiu – „Katalikų Bažnyčios kronika“. Ji informavo pasaulio visuomenę apie tikrąją Bažnyčios ir tikinčiųjų padėtį Lietuvoje. Ėjo 1972–1989 m.

Ginkluotasis pasipriešinimas vadinamas laisvės kovomis, o pats judėjimas – laisvės kovų sąjūdžiu. Ginklu tėvynę apginti siekė buvę karininkai, boikotavę sovietų ar-

Pagrindžio veikla

Ginkluotasis pasipriešinimas

Partizanų apygardos

„Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“

Rašomoji mašinėlė, kuria buvo perrašinėjama „Kronika“

miją jaunuoliai, bėgantys nuo tremties ar kalėjimo vyrai. Jie buvo žmonių vadinami partizanais, miško broliais arba miškiniais.

Partizaninis karas truko nuo 1944 iki 1953 m. 1945 m. miškuose buvo jau apie 30 tūkst. ginkluotų vyrų. Iš pradžių partizanai veikė atskiromis grupėmis. Nuo 1946 m. jų veikla buvo koordinuojama (derinama). Visa Lietuvos teritorija buvo suskirstyta į apygardas. Veikė Tauro, Dainavos, Kęstučio, Didžiosios Kovos, Algimanto, Vytauto, Vyčio, Dariaus ir Girėno, Prisikėlimo ir Žemaičių apygardos. Apygardas sudarė rinktinės, batalionai, kuopos ir būriai.

apygarda

rinktinė

batalionas

kuopa

būrys

Partizanų apygardų struktūra

Dainavos ir Tauro apygardų partizanų susirinkimas

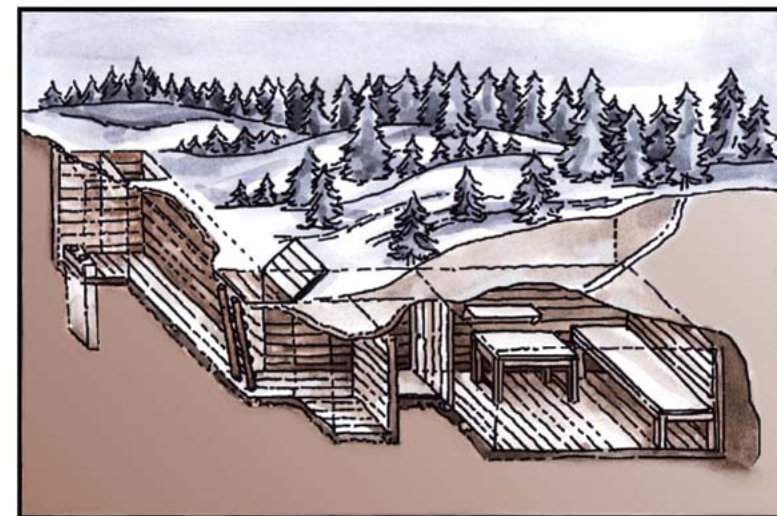
Kovos taktika

Vadai

Partizanų kovos taktika buvo įvairi. Iš pradžių vyko atviros kautynės su NKVD kariuomene. Tačiau patyrę didelių nuostolių ir nesulaukę Vakarų šalių paramos, partizanai buvo priversti keisti kovos būdą – rengti daugiau pasalų ir kautis su nedidelėmis priešo grupėmis.

Libiausiai pasižymėję partizanų vadai: Juozas Lukša-Daumantas, Jonas Žemaitis-Vytautas, Adolfas Ramanauškas-Vanagas.

Partizanus visą kovų laiką rėmė kaimo žmonės: padėdavo jiems slapstyti, duodavo maisto, pranešdavo apie kylantį pavojų. Už tai grėsė baudos, dažnai net ir trėmimai. Žemės ūkio kolektyvizacija ir trėmimai pakirto valstiečių galimybes padėti miško broliams.

Partizanų slėptuvės

Tauro apygardos partizanų pietūs miško virtuvėje. 1947 m. rugpjūtis

Partizaninio karo
aukos

Kovose su okupantais žuvo daug partizanų ir jų vadų. Partizaninis karas, retėjant vyrų gretoms bei ginklų atsargoms, ėmė silpnėti. Jo pabaiga laikomi 1953 m., nors pavieniai partizanai kovėsi žymiai ilgiau – iki 1965 m.

Pokario kovose žuvo apie 50 tūkst. žmonių (iš jų 20 tūkst. partizanų). Atkaklia kova partizanai visam pasauliui įrodė, kad Lietuva buvo aneksuota, o ne pati geranoriškai

Paminklas Tauro apygardos partizanams Marijampolėje

Pasaulio šalių
palaikymas

Koplytstulpis
partizanams Punske

Jurgis Krikščiūnas-
Rimvydas

įstojo į Sovietų Sąjungą. Ginkluotasis pasipriešinimas, nors ir pareikalavo daug aukų, tačiau suvienijo didžiąją tautos dalį ir sustiprino ją tolesnei kovai su okupantu.

Lietuvos aneksiją smerkė laisvosiose šalyse (Jungtinėse Amerikos Valstijose, Kanadoje, Vokietijoje) gyvenantys lietuviai. Jie steigė įvairias organizacijas, remiančias lietuvių rezistenciją ir laisvės siekius. Kai kuriose valstybių sostinėse (pvz., Vašingtone, Londone, Paryžiuje, Vatikane) veikė diplomatinės Lietuvos atstovybės. Lietuvių išeivija nuolat rūpinosi, kad tėvynės okupacijos klausimas būtų keliamas tarptautiniu mastu, informavo pasaulį apie žmogaus teisių pažeidimus Lietuvoje.

AR ŽINOTE, KAD...

Lietuvių partizaninio karo dalyviai lankydavosi ir Suvalkų krašte. Jie pereidavo per „žaliąją sieną“ bėgdami nuo savo persekiotojų, norėdami pailsėti ar išsigydyti žaizdas. Gyventojų padedami įsirengė bunkerius² Budzisko, Vaičiuliškių, Šlynakiemio kaimuose. Labiausiai žinomi partizanai Jurgis Krikščiūnas-Rimvydas ir Vytautas Prabulis-Žaibas, žuvę 1949 m. Šlynakiemio miškelyje (netoli Punsko). Jie buvo išduoti ir 1949 m. gruodžio 15 d. apsupti bunkerio nusižudė. Partizanų žuvimo vietoje Šlynakiemyje stovi kryžius, o Punske priešais bažnyčią pastatytas koplytstulpis, skirtas visiems, kovojusiems ir žuvusiems už Lietuvos laisvę 1944–1953 m. Kryžių ir paminklų pastatė Šlynakiemio kaimo ūkininkas Juozas Jakimavičius.

Rėmę partizanus Suvalkų krašto gyventojai buvo nubausti. Daug jų pateko į kalėjimus, keliolika šeimų išvežta į Lenkijos vakarines žemes.

² Bunkeris – partizanų slėptuvė.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Aptarkite antisovietinio pasipriešinimo Lietuvoje formas.
2. Kokių tikslų siekė laisvės kovų sąjūdžio dalyviai?
3. Apibūdinkite partizaninio karo reikšmę Lietuvai.
4. Paieškokite daugiau žinių apie žinomus Lietuvos partizanus.
5. Aplankykite partizanų žūties vietą Šlynakiemio kaime.

Pasipriešinimas
okupantui

Romo Kalantos
susideginimas

Naujos
pasipriešinimo
formos

Nijolė Sadūnaitė

VIII. LIETUVOS SIEKIAI LAISVĖTI

Sąjūdžio įkūrimas ir veikla

Lietuvių tauta, nors ir akylai sovietinių saugumo tarnybų sekama, bandė reikšti savo nepasitenkinimą okupantu. Būdai buvo įvairūs – vieni lankė bažnyčią, šventė religines ir tautines šventes, Vasario 16-ąją iškeldavo trispalvę, kiti klausėsi lietuviškų radijo laidų, transliuojamų iš Vokietijos, Anglijos ar Vatikano. Dar kiti dalyvavo pagrindžio organizacijų veikloje, bendradarbiavo rengiant „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kroniką“ ir kitus leidinius. 1972 m. gegužę plačiai po Lietuvą ir pasaulį pasklido devyniolikmečio moksleivio Romo Kalantos šauksmas: „Laisvę Lietuvai!“ Protestuodamas prieš sovietinę santvarką jis apsipylė benzinu ir užsidegė Kaune, prie Muzikinio teatro.

Žmonių pasipriešinimas dabar įgavo viešų formų. Disidentai¹ raštu kreipdavosi į įvairias valdžios įstaigas Lietuvoje, Sovietų Sąjungoje ir Vakarų Europoje, aprašinėdami žmogaus teisių pažeidimus Lietuvoje. Tai susilaukė didelio atgarsio pasaulyje.

Devintojo dešimtmečio pabaigoje pradėjo silpnėti sovietinis režimas, atnešęs daugiau laisvės pavergtoms tautoms. 1985 metais Sovietų Sąjungai pradėjęs vadovauti

1944–1953

partizaninis karas

1972–1989

„Katalikų Bažnyčios kronika“

¹ Disidentai – žmonės, kurie nesutiko su sovietine santvarka ir viešai siekė, kad būtų užtikrintos svarbiausios žmogaus teisės.

Pirmasis Sąjūdžio mitingas prie Aukščiausiosios Tarybos rūmų. 1988 06 21

„Persitvarkymas”
Sovietų Sąjungoje

Michailas Gorbačiovas dar bandė gelbėti žlungančią šalies ekonomiką ir pačią sovietų imperiją. Prasidėjo politinės ir ekonominės reformos, vadinamos „persitvarkymu”².

Sovietų Sąjunga, norėdama žūtbut išsaugoti imperijos vientisumą, nusprendė okupuotiems kraštams, tarp jų ir Lietuvai, suteikti daugiau autonomijos³. Kaimyninėje Lenkijoje išsikūręs „Solidarumo”⁴ sąjūdis aiškiai įrodė, kad komunistinis režimas išlaikomas tik jėga. Generolas W. Jaruzelski, neva siekdamas atitolinti Sovietų Sąjungos ginkluotą intervenciją⁵, 1981 m. gruodžio 13 d. paskelbė šalyje karo padėtį. Įvykiai Lenkijoje atsidūrė demokratinio pasaulio dėmesio centre.

² Persitvarkymas (rus. *perestroika*) – 1985 m. Michailo Gorbačiovo pradėtos politinės ir ekonominės reformos, siekiant pakelti valstybės ūkio lygį ir demokratizuoti Sovietų Sąjungą.

³ Autonomija – valstybės dalies teisė savarankiškai valdytis, tvarkyti savo vidaus reikalus.

⁴ „Solidarumas” (lenk. „*Solidarność*”) – lenkų darbininkų profesinė sąjunga, įkurta 1980 m. jų teisėms ginti. „Solidarumas” greitai išaugo į platų visuomeninį sąjūdį prieš socialistinę valdžią šalyje.

⁵ Intervencija – įsikišimas į kitos valstybės reikalus.

„Solidarumas”
Lenkijoje

Sąjūdžio mitingas. 1988 07 26

Mitingas prie
A. Mickevičiaus
paminklo

„Solidarumo” veikla padarė ir paspartino demokratinį pasipriešinimą ir Lietuvoje. 1987 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje Lietuvos laisvės lyga prie A. Mickevičiaus paminklo suorganizavo mitingą⁶, kurio metu lietuviai disidentai Nijolė Sadūnaitė, Antanas Terleckas, Vytautas Bogušis ir kt. viešai pasmerkė 1939 m. Ribentropo-Molotovo sutartį ir jos padarinius. Paskui įvykiai vijo įvykius. Prasidėjo naujas kovos dėl išsilaisvinimo iš sovietų gniaužtų etapas. Suaktyvėjo Lietuvos inteligentija. Žmonės drąsiai ėjo į mitingus, rėmė įvairias disidentų organizuojamas akcijas.

1988 m. birželio 3 d. Vilniuje įkurta Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio iniciatyvinė grupė. Ją sudarė 35 žymūs Lietuvos mokslo ir meno žmonės. Tarp jų buvo: aktorius R. Adomaitis, teisininkas J. Bulavas, geografas Č. Kudaba, muzikologas V. Landsbergis, lietuvių literatūros tyrinėtoja M. Lukšienė, fizikas Z. Vaišvila, filosofai R. Ozolas ir V. Radžvilas, architektas A. Skučas, rašytojai J. Marcinkevičius, S. Geda, V. Bubnys, dailininkas A. Šaltenis ir kiti.

Sąjūdžio
įkūrimas

⁶ Mitingas – viešas susirinkimas, sueiga dažniausiai politiniams klausimams svarstyti. Mitinge paprastai reiškiamas nepasitenkinimas esančia tvarka.

Mitingas, raginantis išvesti sovietinę kariuomenę iš Lietuvos. 1990 11 17

Sąjūdis savo veikla pradėjo tautinį lietuvių atgimimą, atvedusį į Lietuvos nepriklausomybę.

Jis reikalavo atkurti lietuvių tautos teises. Iš pradžių siekta demokratijos ir Lietuvos ekonominio savarankiškumo, vėliau Lietuvos autonomijos SSRS sudėtyje, ir galiausiai visiškos Lietuvos nepriklausomybės. Sąjūdis vienijo visas demokratines jėgas ir skleidė tautinio atgimimo idėjas. Leido „Sąjūdžio žinias“, „Atgimimą“, „Kauno aidą“, „Mažąją Lietuvą“ ir kitus spaudinius. Organizavo mitingus Vilniuje ir visuose didesniuose Lietuvos miestuose. Aiškino žmonėms savo veiklos programą.

Sąjūdis buvo ne tik labai populiarus, bet ir įtakingas kaip politinė jėga. 1988 m. Katedros aikštėje buvo suorganizuotas mitingas išvykstantiems į Maskvą Lietuvos komunistų partijos delegatams⁷. Jiems viešai išsakyti Sąjūdžio lūkesčiai dėl Lietuvos savarankiškumo. Sugrįžtančius iš Maskvos delegatus žmonės irgi pasitiko mitinge.

⁷Delegatas – pasiuntinys, įgaliotas atstovauti valstybei ar organizacijai pasitarimuose, suvažiavimuose ar derybose.

Sąjūdžio programa

Sąjūdžio mitingai

Vytautas Landsbergis Punske

Mitingai tuomet buvo viena iš populiariausių viešo žmonių susibūrimo formų. Jie rengti ne tik siekiant iškelti reikalavimus valdžiai ir politikams, bet ir minint įvairius istorinius įvykius. Per mitingus žmonės susiėmė už rankų dainuodavo lietuvių patriotines ir partizanų dainas, kurias anksčiau dainuoti buvo draudžiama. Tokios sueigos labai suvienijo Lietuvos žmones, įkvėpė jėgų ir ryžto siekti galutinio tikslo – nepriklausomybės.

1988 m. spalio 22-23 d. Vilniuje įvyko pirmasis Sąjūdžio suvažiavimas. Tai buvo vienas reikšmingiausių Lietuvos tautinio atgimimo įvykių. Sąjūdžio pirmininku išrinktas profesorius Vytautas Landsbergis. Kalbėta tik apie Lietuvos savarankiškumą ir tam tikrą suverenitetą Sovietų Sąjungos sudėtyje. Suvažiavimo reikšmė buvo didžiulė – jis atvėrė lietuvių tautai naujas perspektyvas.

1988 m. spalio mėn. būta ir kitų svarbių įvykių – Gedimino pilies bokšte vėl suplevėsavo trispalvė, lietuvių kalba paskelbta valstybine, vėl įteisintas senasis himnas (V. Kudirkos „Tautiška giesmė“). Lietuvos vadovybė grąžino tikintiesiems Vilniaus Arkikatedrą, kurioje sovietmečiu buvo įrengta paveikslų galerija.

Pirmasis Sąjūdžio suvažiavimas

Vilniaus arkikatedra

„Jedinstvo”

SSRS vadovybei labai nepatiko įvykiai Lietuvoje, todėl ji visais būdais bandė šį laisvėjimo procesą sustabdyti. Įkurta „Jedinstvos”⁸ organizacija, kuri mėgino destabilizuoti⁹ padėtį šalyje ir sutrukdyti valstybingumo atkūrimą.

Baltijos kelias Lietuvos-Latvijos pasienyje

⁸ „Jedinstvo” (liet. vienybė) – priešvalstybinė organizacija, reikalavusi grąžinti Lietuvoje sovietinę tvarką. Jos lyderis V. Ivanovas.

⁹ Destabilizuoti – griauti, ardyti tam tikrą tvarką, kelti sąmyšį.

Baltijos kelias. 1989 08 23

Baltijos kelias

1989 m. vasarą Sąjūdžio reikalavimai dar labiau išaugo. Sovietų Sąjungai nedarant jokių nuolaidų okupuotoms Baltijos šalims, brendo nepriklausomybės paskelbimo idėja. Speciali Aukščiausiosios Tarybos komisija įvertino Ribentropo-Molotovo paktą ir paskelbė jį nusikalstamu. Minint šios sutarties pasirašymo metines, 1989 m. rugpjūčio 23-iają, Lietuvos, Latvijos ir Estijos gyventojai suorganizavo Baltijos kelią.

Gyvų žmonių grandinė nusidriekė nuo Vilniaus Gedimino bokšto per Rygą iki Talino gynybinių sienų. Akcijoje dalyvavo daugiau kaip du milijonai žmonių. Kelyje plevė savo visų trijų šalių tautinės vėliavos, perrištos gedulingais kaspinais, degė žvakutės. Šitaip minios žmonių pagerbė Ribentropo-Molotovo gėdingo sandėrio aukas ir priminė pasauliui: Mes esame, mes trokštame laisvės! Tai buvo aiškus ženklas, kad nepriklausomybės siekia visos tautos, ne

tik jų sąjūdžių lyderiai. Ir kad jos siekia taikiu būdu. Visos trys Baltijos valstybės tikėjosi sulaukti pasaulio šalių dėmesio, ir jų šauksmas buvo išgirstas.

KLIAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kada ir kodėl Lietuvoje prasidėjo laisvėjimo procesas?
2. Kokių tikslų įkurtas Sąjūdis?
3. Kas pasikeitė Lietuvoje po I Sąjūdžio suvažiavimo?
4. Pažiūrėkite filmą „Baltijos kelias“. Kuo šis įvykis reikšmingas Lietuvai ir kitoms Baltijos respublikoms?

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas 1990 03 11

1990 m. pradžioje į Lietuvą buvo atvykęs Sovietų Sąjungos vadovas M. Gorbačiovas. Jis griežtai pareiškė, kad SSRS neleis Lietuvai net ribotos nepriklausomybės. Buvo aišku, kad Maskva geruoju nieko neduos. Tačiau lietuviai grasinimų nepabūgo ir buvo pasirengę eiti pasirinktu keliu. Nepriklausomybės siekė ir kitos dvi Baltijos šalys – Latvija ir Estija.

1990 m. pradžioje įvyko pirmieji demokratiniai rinkimai¹ į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Juos laimėjo Sąjūdžio remiami žmonės. Nauja AT savo pirmininku išrinko Sąjūdžio lyderį Vytautą Landsbergį. 1990 m. kovo 11 d. Aukščiausioji Taryba priėmė aktą „Dėl Lietuvos Nepriklausomos valstybės atstatymo“. Jis skelbė: „Lietuvos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos va-

¹ Demokratiniai rinkimai – valdžios atstovų visuotiniai rinkimai, kuriuose dalyvauja visi piliečiai.

Mitingas Punske Lietuvos ekonominei blokadai pasmerkti. 1990 04 28

lią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suverenių galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė (...)

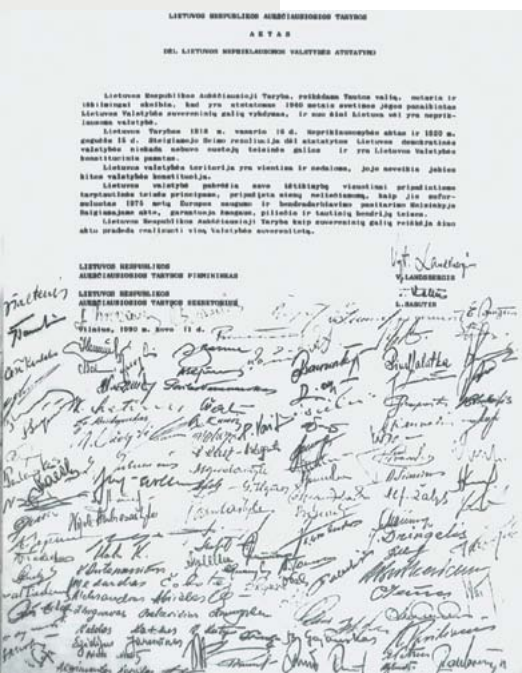
Gražintas Lietuvos Respublikos pavadinimas ir Vytis.

SSRS vadovybė negalėjo susitaikyti su tokia įvykių raida, todėl 1990 m. balandį paskelbė Lietuvai ekonominę blokadą². Jos tikslas buvo sugriauti šalies ekonomiką, sukelti gyventojų nepasitenkinimą Lietuvos vyriausybe. Pirmiausia nutrauktas naftos, o vėliau ir kitų žaliavų bei prekių tiekimas į Lietuvą. Uždarytos sienos.

Tačiau Lietuva neliko viena. Tėvynės laisvės siekius rėmė laisvosios šalys ir užsienyje gyvenantys lietuviai. Materialią pagalbą Lietuvai teikė daugelis Europos valstybių. Vaistus, maistą ir kitokius produktus aukojo lenkai,

² Ekonominė blokada – ekonominis valstybės izoliavimas, siekiant priversti ją įvykdyti blokados organizatorių reikalavimus. M. Gorbačiovo 1990 m. paskelbta Lietuvos ekonominė blokada truko 74 d. Ja buvo siekiama priversti Lietuvą atsisakyti paskelbtos nepriklausomybės.

Nepriklausomybės
atkūrimas

Kovo 11-osios aktas

Mitingas Punske žudynėms prie televizijos bokšto pasmerkti. 1991 01 19

belgai, olandai, prancūzai, vokiečiai, šveicarai. Neliko nuošaly ir Lenkijos lietuviai.

Lietuva atlaikė ekonominį spaudimą ir nepalūžo. Maskva vertė Aukščiausiąją Tarybą paskelbti nepriklausomybės atkūrimo laikiną sustabdymą, tačiau Lietuva nesutiko.

Tuomet Sovietų Sąjunga bandė susidoroti su lietuviais jėga. Įkurtas pavaldus Maskvai Nacionalinis gelbėjimo komitetas. Be kitataučių, jame atsirado ir lietuvių išdavikų. Sovietų Sąjungos kariniai daliniai pradėjo užiminėti svarbių valstybinių įstaigų pastatus (Spaudos rūmus Vilniuje, Krašto apsaugos rūmus Alytuje), blokavo geležinkelius, stotis, oro uostus. Nutrūko Lietuvos ryšys su pasauliu. Tūkstančiai vilniečių ir visos Lietuvos gyventojų budėjo prie Aukščiausiosios Tarybos, Vilniaus televizijos bokšto, Radijo ir televizijos komiteto pastato.

1991-aisiais, naktį iš sausio 12-osios į 13-ąją Lietuvą ir pasaulį sukrėtė kruvini įvykiai prie televizijos bokšto. Čia specialusis sovietinės kariuomenės dalinys žiauriai susidorėjo su beginklių žmonių minia. Prieš taikius žmones buvo

Bandymas susidoroti jėga

Sausio 13-osios įvykiai

Pasaulio reakcija

Valstybės perversmas Sovietų Sąjungoje

Lietuvos gyventojai budi prie parlamento. 1991 m. sausis

pasiūsti šarvuočiai³. Tą naktį žuvo 14 asmenų. Sužeistų buvo šimtai. Paskelbta komendanto valanda⁴.

Ši lietuvių tautos tragedija pažadino Vakarų pasaulio, ypač Europos šalių, sąžinę. Pirmoji Lietuvą pripažino Islandija (vasario 11 d.). Lenkijos vyriausybė su nerimu sekė įvykius Lietuvoje, tačiau nepriklausomybę pripažinti delsė. Vis dairėsi į Vakarų Europos šalis ir į Maskvą, laukė tolesnės įvykių raidos.

Sausio 15 d. Varšuvoje prie JAV ir Sovietų Sąjungos ambasadų surengtas mitingas. Jame dalyvavo Lietuvos nepriklausomybę remiantys žmonės – lenkai, Lenkijos lietuviai, kitų tautinių mažumų atstovai.

Nepasitenkinimas valdžia buvo akivaizdus ir Sovietų Sąjungoje. Tai sukėlė 1991 m. rugpjūčio 19-21 d. valstybės perversmą. M. Gorbačiovas buvo nušalintas nuo valdžios,

³ Šarvuotis – tankas, šarvuota kovos mašina.

⁴ Komendanto valanda – gyventojų judėjimo ir veiksmų apribojimas tam tikru paros metu.

1991 01 19 dieną Punske pagerbti žuvusieji už Lietuvos laisvę

SSRS žlugimas.
Laisvė Baltijos
šalims

Paminklas Sausio 13-osios aukoms
Antakalnio kapinėse

o jo vietą užėmė demokratiškesnių pažiūrų šalininkas Borisas Jelcinas. 1991 metų pabaigoje SSRS žlugo. Demokratiųjų jėgų pergalė Rusijoje atvėrė kelią į laisvę visoms Baltijos šalims. Netrukus nepriklausomą Lietuvą pripažino dauguma pasaulio šalių. Ji buvo priimta į Jungtinių Tautų Organizaciją.

Lietuviai džiūgavo – kova laimėta, pavyko išsilaisvinti iš beveik 50 metų trukusios sovietinės okupacijos. Greitai priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija. Prezidentu išrinktas Algirdas Brazauskas. Atkurta valstybės valdžia, kariuomenė, policija, sienų apsauga. Pradėjo steigti naujos politinės partijos.

Lietuva vėl įsiliejo į pasaulio valstybių bendriją, atkūrė diplomatinis

Permainos žemės
ūkyje ir pramonėje

Užsienio politika

Prezidentūra

santykius su kaimynėmis ir kitomis valstybėmis. Iš šalies buvo išvesta sovietinė kariuomenė.

Atkūrus nepriklausomybę kilo daug problemų. Lietuvos ūkį apsunkino ekonominė krizė. Įvykdyta valstybinių įmonių ir gamyklų privatizacija, pradėta žemės ūkio reforma. Žmonėms buvo grąžinamas sovietmečiu nusavintas turtas. Tačiau atsistoti ant kojų nebuvo paprasta, todėl pirmaisiais metais žmonių pragyvenimo lygis smuko. Ūkininkai, nors ir atgavo žemę, tačiau neturėjo kuo jos dirbti. Ne visos privatizuotos įmonės išsilaikė. Kai kurios bankrutavo⁵. Viskam reikėjo įgūdžių ir finansų. Nepaisant įvairių sunkumų, padėtis pamažu gerėjo.

1998 m. sausį antruoju nepriklausomos Lietuvos prezidentu tapo Valdas Adamkus. Lietuvos santykiai su kaimyninėmis valstybėmis buvo geri. 1994 m. pasirašyta tarpu-

⁵ Bankrutuoti – žlugti. Kai įmonė negali išsimokėti skolų, ji privalo nutraukti veiklą.

Prezidentas Valdas Adamkus su palyda prie Kovo 11-osios paminklo Kampučiuose

savio bendradarbiavimo sutartis su Lenkija. 2004 m. Lietuva tapo NATO ir Europos Sąjungos nare, o 2007-aisiais ji priimta į Šengeno šalių erdvę⁶.

2003 m. prezidentu išrinktas Rolandas Paksas. Jį nušalinus nuo 2004 m. Lietuvos prezidentu vėl tapo Valdas Adamkus. 2009 m. pirmąkart prezidente išrinkta moteris – Dalia Grybauskaitė.

⁶ Šengeno šalių erdvė – tai Europos šalių teritorija, kurioje panaikintos pasienio ir muitinių kontrolės.

AR ŽINOTE, KAD...

1990 m. Punske surengti du mitingai nepriklausomai Lietuvai remti – balandžio 7 ir 28 d. Į juos suvažiavo žmonės iš visų aplinkinių kaimų, Seinų ir Suvalkų su trispalvėmis ir transparantais. Antrajame mitinge dalyvavo Helsinkio žmogaus teisių gynimo komiteto nariai, atstovai iš Anglijos, Prancūzijos, Olandijos, JAV, Lenkijos parlamentarai ir Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos deputatai. Pirmajame mitinge pasakyta daug Lietuvą remiančių ir padrašinančių kalbų. Antrajame visi pasmerkė SSRS taikomas Lietuvai represijas ir ekonominę blokadą.

Sovietams paskelbus Lietuvai blokadą, Punske tuoj pat sudarytas antiblokadinis komitetas, o banke atidaryta sąskaita, į kurią pradėjo plaukti atskirų žmonių bei kolektyvinės aukos. Būta siuntų su maistu, vaistais, higienos reikmenimis. Kadangi visi žemės, vandens ir oro keliai buvo užkirsti, nutarta dovanas kaupti Punske, o vėliau jas pervežti į Lietuvą.

1991 m. po kruvinojo sekmadienio įvykių taip pat netylėta. Sausio 15 d. protesto eiseną, kurioje dalyvavo lietuviai, lenkai ir ukrainiečiai, surengta Varšuvoje. Piketauta prie JAV ir SSRS ambasadų. Sausio 19 d. prie Punsko bažnyčios pareikštas bendras lietuvių ir Lenkijos demokratinių jėgų protestas. Sausio 20 Seinų bazilikoje iškilmingas mišias už Lietuvą atnašavo vyskupas J. Paetz.

1991 m. vasario 2 d. Suvalkų lietuvių grupė nuvyko į Vilnių budėti prie parlamento rūmų. Lenkijos lietuvių organizacijos rašė protesto raštus M. Gorbačioviui. Rašyta ir Lenkijos prezidentui bei premjerui, kitų valstybių vadovams, prašant greičiau pripažinti Lietuvos nepriklausomybę.

ĮSIDĖMĖKITE!

Lietuvos prezidentai nepriklausomoje Lietuvoje
(po 1990-03-11):

Algirdas Brazauskas	1993–1998
Valdas Adamkus	1998–2003
Rolandas Paksas	2003–2004
Valdas Adamkus	2004–2009
Dalia Grybauskaitė	nuo 2009 m.

Algirdas Brazauskas

Valdas Adamkus

Dalia Grybauskaitė

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kas paskatino Aukščiausiąją Tarybą skelbti Lietuvos nepriklausomybę?
2. Kokių priemonių ėmėsi SSRS, norėdama sustabdyti Lietuvos nepriklausomybės akto galiojimą?
3. Pažiūrėkite filmą „Sausio 13-oji“. Paieškokite daugiau žinių apie šiuos kraupius 1991 m. įvykius.
4. Kokie įvykiai Sovietų Sąjungoje pagreitino Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą?

1990 03 11

Lietuvos
nepriklausomybės
atkūrimas

1991 01 13

sausio įvykiai
Vilniuje

2004

Lietuva priimta
į NATO ir ES

Lietuviai Lenkijoje

1920 m. nustačius Lietuvos ir Lenkijos sieną, dalis lietuvių etninių žemių, anksčiau priklausiusių Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei (tarp jų Suvalkų, Punsko, Seinų ruožas), liko Lenkijos teritorijoje. Čia ir dabar gyvena lietuviai. Punsko valsčiuje jie sudaro 80 proc. gyventojų. Pa-

Lietuviai
Suvalkų krašte

Lietuviai Suvalkų krašte

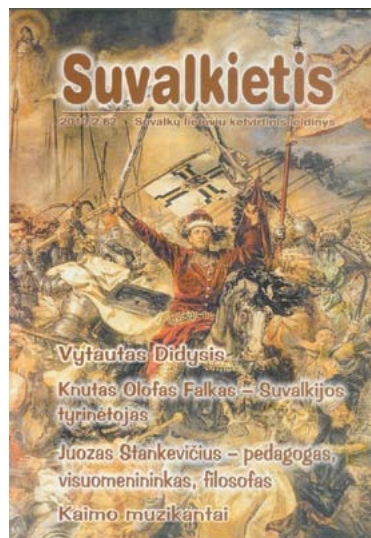
gal tautinę sudėtį mišrus yra ir Seinų miestas, bet lietuvių čia tik trečdalis. Suvalkuose jų dar mažiau. Lietuvių esama ir kituose Lenkijos miestuose – Gdanske, Ščecine, Vroclave, Varšuvoje, bet tik Suvalkų krašte jie gyvena kompaktiškai¹.

Vietos lietuvių gyvenimą labai paveikė lenkų ir lietuvių kovos dėl Suvalkų krašto bei jų pasekmės. Uždaryta Seinų kunigų seminarija, nustojo veikusi spaustuvė. Lietuviškas mokyklas pakeitė lenkiškos. Bažnyčiose panaikintos lietuviškos pamaldos (išskyrus Punksą).

Lietuvių veikla Suvalkų krašte atgijo tik po Antrojo pasaulinio karo. Šeštajame dešimtmetyje kaimuose pradėti organizuoti lietuviški vakarai. 1956 m. Punske įsteigti Lietuvių kultūros namai, o 1957 m. įkurta pirmoji lietuvių organizacija – Lietuvių visuomeninė kultūros draugija (LVKD). Iš pradžių LVKD būstinė buvo Punske, o paskui ji perkelta į Seinus. Pagrindiniai Draugijos veiklos tikslai buvo šie: rūpintis lietuvių švietimu, saviveikla², paminklų

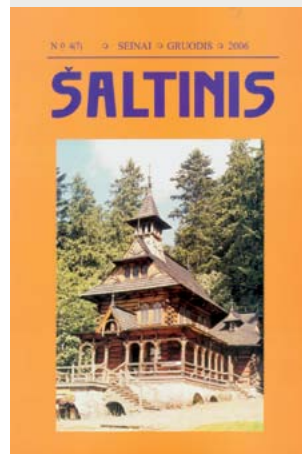
„Aušra”

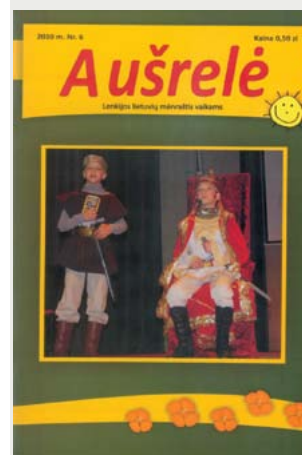
„Suvalkietis”

¹ Kompaktiškai – glaudžiai, arti vieni kitų.

² Saviveikla – mėgėjiška kultūros ir meno veikla.

„Šaltinis”

„Aušrelė”

Lietuvių kalbos
pamokos

apsauga, lietuviško laikraščio leidyba. Kaimuose ir miestuose ėmė steigtis Draugijos skyriai, kūrėsi saviveiklos ansambliai (šokių, dainų, klojimo teatro).

1960 m. rugsėjį pasirodė pirmasis „Aušros” numeris. Pradžioje žurnalas išėdavo vieną kart arba dukart per metus, kol galiausiai tapo dvisavaitiniu leidiniu. Dabar Lenkijoje leidžiami ir kiti žurnalai – „Suvalkietis”, „Šaltinis”, „Aušrelė”, spausdinamas „Pasaulio lietuvis”, taip pat lietuviškos knygos ir vadovėliai. Daugiausia jų leidžia „Aušros” leidykla. Lietuviškų leidinių galima įsigyti leidyklos knygyne.

Apie kultūrinį vietos lietuvių gyvenimą galima sužinoti iš radijo ir televizijos laidų, pasiskaityti internete www.punskas.pl.

Pasikeitus Lenkijoje politinei padėčiai, perorganizuota ir LVKD. Atsisakyta ankstesnių, valdžios primestų socialistinių idėjų, pakeistas Draugijos statusas³ ir pavadinimas. Nuo 1992 m. ji yra Lenkijos lietuvių draugija (LLD).

Lenkijos lietuviai turi ir daugiau organizacijų. Veikia Lietuvių šv. Kazimiero draugija, Lenkijos lietuvių etninės kultūros draugija (LLEKD), Lenkijos lietuvių mokytojų draugija (LLMD), Lenkijos lietuvių jaunimo sąjunga (LLJS) bei Vysk. Antano Baranausko fondas. Visus Lenkijoje gyvenančius lietuvius ir jų organizacijas vienija Lenkijos lietuvių bendruomenė (LLB), įsteigta 1993 m. Ji atstovauja lietuvių tautinei mažumai Lenkijoje, Lietuvoje ir Pasaulio lietuvių bendruomenėje.

Apie 1951–1952 m. daugelyje Punsko ir Seinų krašto mokyklų įvestos lietuvių kalbos pamokos. Jos vyko Punske, Vidugiriuose, Navinykuose, Vaitakiemyje, Lumbiuose, Aradnykuose, Paliūnuose, Pristavonyse, Radžiūčiuose, Smalėnuose, Akatnykuose, Šlynakiemyje, Vaiponioje, Valinčiuose, Žvikeliuose, Žagariuose. Kitur lietuvių kalbos pradėta mokyti dar vėliau (Juodeliškeje, Burbiškiuose,

³ Statusas – dokumentas, kuriame apibūdinama draugijos struktūra, veiklos tikslai ir narystė.

Lietuvių mokyklos

Dabar veikiančios
lietuviškos
mokyklos

Ramoniškėje, Krasnave). Dalis mokyklų ilgainiui tapo lietuviškos (Punsko, Vidugirių, Navinykų, Vaitakiemio, Pristavonių, Vaičiuliškių, Valinčių, Žvikelių). Lietuvių švietimui Lenkijoje labai reikšmingi 1956 m. Tuomet Punske įsteigtas lietuvių bendrojo lavinimo licėjus. Jo steigimu labai rūpinosi mokytojai J. Stoskeliūnas ir J. Vaina, tuometinis valsčiaus viršaitis Jonas Judickas bei moksleivių tėvai. Tai buvo ir yra vienintelė vidurinė mokykla lietuvių kalba Lenkijoje. Dabar ji turi ir savo vardą – Kovo 11-osios licėjus.

Vykstant švietimo reformoms Lenkijoje, keičiasi lietuviškų mokyklų tinklas. Dabar yra du pagrindiniai švietimo centrai – Punske ir Seinuose. Seinuose veikia „Žiburio“ gimnazija, pagrindinė mokykla ir darželis, Punske – darželis, pagrindinė mokykla, gimnazija ir licėjus. Aplinkiniuose kaimuose yra dar kelios pradinės ir pagrindinės mokyklos – Pristavonyse, Navinykuose ir Vidugiriuose. Kurį laiką lietuviškos klasės buvo Krasnagrūdės ir Krasnavo mokyklose. Lietuvių kalbos mokosi Suvalkų lietuvių vaikai. Varšuvoje veikia šeštadieninė mokykla. Visose mokyklose

Jonas Stoskeliūnas

Punsko mokykla

vaikai mokosi šokti, dainuoti ir vaidinti. Mokiniai kasmet dalyvauja Šokių šventėje, Teatrų festivalyje, dainų konkurse „Dainorėlis“, rengia menines programas savo mokyklose tautinių ir kitų švenčių proga.

Punsko Kovo 11-osios licėjaus naujo pastato atidarymo iškilmės

Juozas Vaina

Seinų „Žiburio“ mokykla

Navinykų mokiniai

Kultūrinė veikla
kaimuose

Išteigus Lietuvių visuomeninę kultūros draugiją nepaprastai suaktyvėjo saviveikla kaimuose. Populiariausi buvo klotimo teatro spektakliai, dainos ir šokiai. Ypač aktyvūs buvo Ožkinių, Vidugirių (ansamblis „Rūta“), Valinčių, Šlynakiemio, Kreivėnų („Sūduva“) ir Pristavonių kaimai.

Suvalkų mokiniai

Vaikų teatrų festivalis „Raganė“

Punsko lietuvių
kultūros namų veikla

Saviveiklininkams dažniausiai vadovavo mokytojai, o repeticijos vykdavo kaimo mokyklose.

Meninės veiklos centru ilgiems metams tapo Punsko lietuvių kultūros namai. Čia veikia kaimo kapela „Klum-pė“, choras „Dzūkija“, choreografinis sambūris „Jotva“,

Vaikų šokių šventė „Aguonėlė“

šokių grupė „Vyčiai“, vaikų meno studija „Puniukai“. Keletą metų gyvavo estradinis ansamblis „Punia“, dainų ir šokių ansamblis „Sūduva“. Kultūros namuose glaudžiasi ir klijimo teatras. Punske veikia taip pat Etninės kultūros draugijos puoselėjami etnografiniai ansambliai „Gimtinė“, „Alna“ ir „Šalčinukas“. Dalis kalendorinių švenčių vyksta Poilsio ir rekreacijos centre bei Jotvingių ir prūsų gyvenvietėje Ožkiniuose. Kasmet rengiamas Poezijos pavasaris.

Atgimsta lietuvių kultūrinė veikla ir Seinų krašte. 1999 metais Seinuose atidaryti „Lietuvių namai“ tapo tokios veiklos centru. Čia įsikūrė liaudies kapela, mišrusis choras, vaikų šokių ir dainų grupės. Organizuojami koncertai, parodos, konferencijos. Seinų mieste padaugėjo lietuviškumo žymių. Veikia Lietuvos Respublikos konsulas⁴, yra „Žiburio“ mokykla, prie bazilikos pastatytas paminklas vyskupui Antanui Baranauskui (skulpt. Gediminas Jokūbonis).

Kiekvienais metais visi Punsko, Seinų krašto ir Suvalkų ansambliai renkasi į sąskrydį Burbiškiuose. Čia, Lietuvos ir Lenkijos pasienyje, prie gražaus Galadusio ežero, vyksta įspūdingas koncertas.

Klijimo teatro grupės irgi turi savo šventę – Klijimo teatrų festivalį. Jis rengiamas kasmet Punsko skansene. Į jį atvyksta kolektyvai ne tik iš Suvalkų krašto, bet ir iš Lietuvos.

Anksčiau Lenkijos lietuvių ryšiai su Lietuva buvo ribojami. Nuvyksti į Lietuvą buvo labai sudėtinga. O ir važiuoti reikėjo traukiniu per Baltarusiją. Kitų sienos perėjų nebuvo. Paskui išvykti pasidarė paprasčiau, tačiau reikėjo specialių kvietimų. Devintajame XX a. dešimtmetyje ryšiai su Lietuva pasidarė lengvesni, o Lietuvai atgavus nepriklausomybę prasidėjo naujas laisvo bendradarbiavimo laikotarpis. Atidarytos naujos sienos perėjos Aradnykuose, Budziske,

⁴ Konsulatas – diplomatinė įstaiga kitos valstybės teritorijoje, kurios tikslas palaikyti diplomatinis santykius ir ginti savo šalies piliečių teises ir interesus.

Trakiškėse (geležinkelio), Kreivėnuose. Po 1990 m. Suvalkų kraštą aplankė daugybė Lietuvos ansamblių, žymių estrados atlikėjų, rašytojų, menininkų ir politikų. Suvalkų krašto ansambliai dalyvauja Lietuvoje vykstančiose dainų ir šokių šventėse, klijimo teatrų krivulėse⁵.

1994 m. balandį buvo pasirašyta Lenkijos ir Lietuvos bendradarbiavimo sutartis. Joje surašytos ir tautinių mažumų teisės, tarp kitko, teisė puoselėti savo kalbą, kultūrą ir švietimą. Lietuva remia lietuviškas mokyklas Lenkijoje, organizuoja kursus mokytojams ir stovyklas vaikams bei jaunimui. Licėjaus absolventai dabar gali laisvai rinktis – studijuoti Lietuvos arba Lenkijos aukštosiose mokyklose. Anksčiau studijuoti buvo leidžiama tik lietuvių kalbą arba žurnalistiką.

Plėtojami Lietuvos ir Lenkijos verslininkų ryšiai, vyksta abipusė prekyba, skatinamas turizmas. Abiejų šalių piliečiai gali laisvai vykti į kitos valstybės teritoriją dirbti ir gyventi. Lietuvai ir Lenkijai įstojus į Europos Sąjungą, bendradarbiavimas ir bendravimas dar labiau suaktyvėjo.

AR ŽINOTE, KAD...

1949 m. Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas paskelbė Lietuvių chartą ir įkūrė Pasaulio lietuvių bendruomenę (PLB). Bendruosiuose nuostatuose išvardyti kiekvienam lietuviui privalomi gyvenimo tikslai: išlikti lietuviu, kurti lietuvišką šeimą, palaikyti tautinę kultūrą, švietimą, spaudą, kovoti dėl nepriklausomos Lietuvos.

⁵ Klijimo teatrų krivulė – teatrų pasirodymai, trunkantys kartais kelias dienas.

Seinų „Lietuvių namų“ veikla

Sąskrydis

Klijimo teatrų festivalis

Ryšiai su Lietuva

Bendradarbiavimo sutartis su Lenkija

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Papasakokite apie Lenkijos lietuvių veiklą. (Pasidalykite grupėmis ir paieškokite žinių apie paskirų draugijų veiklą.)
2. Pasidomėkite savo krašto lietuvių veikėjais. Kokius žinote jų nuveiktus darbus?
3. Papasakokite apie lietuvių švietimą Lenkijoje po 1950 m.
4. Pasvarstykite, ar sunku būti lietuviu Lenkijoje.

TURINYS

I. BALTAI

Baltų gentys ir jų gyvenamoji teritorija	3
Baltų buitis ir tikėjimas	7
Prūsų ir jotvingių likimas	14

II. LIETUVOS VALSTYBĖS SUSIDARYMAS

Lietuvos vardo paminėjimas	21
Mindaugas – lietuvių žemių vienytojas	24

III. LIETUVOS VALSTYBĖS STIPRĖJIMAS

Gediminaičių dinastijos pradžia	28
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės reikšmė Europoje Gedimino laikais	31
Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė po Gedimino mirties	33
Krėvos sutartis 1385 m.	36
Žalgirio mūšis 1410 m.	39
Lietuva po Vytauto mirties	44

IV. ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKA

Liublino unija 1569 m.	47
Lietuvos teisėtvara	51
Lietuvių kultūros raida XVI a.	54
Lietuvių kovos su švedais ir rusais	59
Abiejų Tautų Respublikos žlugimas	64

V. LIETUVOS ŽEMĖS RUSIJOS VALDOSE

Lietuva – Rusijos imperijos provincija	69
1831 ir 1863 m. sukilimai Lietuvoje	73
Lietuvių tautinis atgimimas XIX a. pabaigoje	76
Seinų reikšmė lietuvių tautiniam ir kultūriniam atgimimui	83

VI. LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS ATGAVIMAS

Lietuvos nepriklausomybės atgavimo aplinkybės	91
Lietuvių kovos dėl nepriklausomybės	95
Politiniai ir ūkiniai Lietuvos pasiekimai	102
Švietimo ir kultūros raida nepriklausomoje respublikoje	107

VII. LIETUVA VOKIEČIŲ IR SOVIETINĖS OKUPACIJOS METAIS

Nepriklausomybės netekimas	113
Tarybų Lietuvos laikmetis	122
Antisovietinis pasipriešinimas. Partizanų kovos dėl Lietuvos laisvės	130

VIII. LIETUVOS SIEKIAI LAISVĖTI

Sąjūdžio įkūrimas ir veikla	137
Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas 1990 03 11	144
Lietuviai Lenkijoje	153

VADOVĖLIO ILIUSTRACIJOS

Piešiniai, portretai, schemas:

Janina Malinauskaitė (12, 24, 28, 33, 34, 35, 36, 37, 44, 45, 47);
Eglė Valiūtė (viršeliai, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 25, 27, 31, 36, 37, 48, 49, 51, 53, 56, 58, 60, 62, 66, 73, 75, 103, 118, 126, 133);

Žemėlapiai:

Eglė Valiūtė (3, 5, 26, 39, 42, 48, 55, 61, 65, 70, 74, 77, 96, 100, 115, 117, 123, 131, 153);

Nuotraukos:

Alis Balbierius (62); Sigitas Birgelis (12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 43, 44, 45, 47, 63, 71, 73, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 89, 93, 97, 99, 101, 102 (iš stendo), 104, 107, 108, 110, 111, 127, 129, 134, 135, 137, 141, 142, 149, 150, 152, 156, 157, 158, 159); Jonas Markauskas (78); Jurgis Paransevičius (146, 148); Teresė Uzdilaitė (110); Eglė Valiūtė (62, 148); Virginija Vilytė (128); archyvai: „Aušros” leidyklos (56, 57, 78, 86, 87, 91, 98, 99, 106, 108, 109, 135, 144, 154, 155, 157); Maironio lietuvių literatūros muziejaus (79, 80, 81); Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (119, 122, 124, 125, 130, 132, 134, 138, 139, 140, 142, 143, 147); Vytauto Didžiojo karo muziejaus (110, 111) ir Lietuvos dailės muziejaus (69) eksponatai; privatūs rinkiniai: Birutės Burdinaitės-Ołow (158), Juozo Vainos (113), Romo Vitkausko (145) ir kt.

Dėkojame archyvams, muziejams bei privatiems asmenims, geranoriškai leidusiems fotografuoti turimus eksponatus, panaudoti kitokią iliustracinę medžiagą.

